

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

**RASİM ÖZDENÖREN'İN ESERLERİNDE KURTULUŞ,
HAKİKAT VE İSLAM DEVLETİ KAVRAMLARININ
ANALİZİ**

Oğuzhan GERZELİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Melek HALİFEOĞLU

Bingöl – 2025

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

**RASİM ÖZDENÖREN’İN ESERLERİNDE KURTULUŞ,
HAKİKAT VE İSLAM DEVLETİ KAVRAMLARININ
ANALİZİ**

Oğuzhan GERZELİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Melek HALİFEOĞLU

Bingöl – 2025

İÇİNDEKİLER

Sayfa

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	I
TEZ KABUL VE ONAY	II
ÖNSÖZ.....	III
ÖZET	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR	VI
1. GİRİŞ	1
1.1. Tezin Amacı	3
1.2. Tezin Önemi	3
1.3. Yöntem	3
1.4. Tezin Problemi	4
1.5. Tezin Soruları	4
1.6. Sınırlılıklar.....	4
2. İSLAMCILIK VE TÜRKİYE TARİHİNDE İSLAMCILIK	5
2.1. İslamcılık Kavramı ve Tarihsel Gelişimi.....	5
2.1.1. İslamcılık Kavramının Tanımı ve Kapsamı.....	5
2.1.2. İslam Devleti Düşüncesinin Temelleri	6
2.2. Türkiye'de İslamcılığın Gelişim Evreleri.....	10
2.2.1. Din Sosyolojisi Bağlamında Gruplar.....	12
2.2.1.1. Kilise ve Sekt.....	16
2.2.1.2. Mezhep	17
2.2.1.3. Denomination	17
2.2.1.4. Kült.....	18
2.2.1.5. Yeni Dinî Hareketler (YDH)	18
2.2.1.6. Cemaat.....	19
2.2.2. Osmanlı Dönemi İslamcılığı (1850-1923).....	20
2.2.3. Erken Cumhuriyet Dönemi (1923-1950).....	24
2.2.3.1. Çok Partili Dönem ve Sonrası (1950-2000)	31
2.2.3.2. Millî Nizam Partisi	36
2.2.3.3. Millî Selamet Partisi: Siyasal İslam'ın Birinci İktidar Deneyimi	39
2.2.4. Çok Partili Dönemden Günümüze Kadar Olan Süreçte İslamcılık	42
2.2.4.1. Milli Görüş Hareketi.....	44
2.2.4.2. Adalet ve Kalkınma Partisi: Yarı İslamcı Parti.....	45
2.2.4.3. AK Parti ve Rasim Özdenören	47
2.2.4.4. Tarîkat Hareketleri.....	49
2.3. Türk Edebiyatında İslamcılık	53
2.4. Türk Edebiyatında Hakikat.....	59
2.5. Türk Edebiyatında Kurtuluş	62
3. İSLAM DEVLETİ, HAKİKAT VE KURTULUŞ KAVRAMLARI KAPSAMINDA RASİM ÖZDENÖREN'İN ESERLERİNİN İNCELENMESİ.....	64
3.1. Rasim Özdenören'in Hayatı ve Edebi Kişiliği	64
3.2. Eserlerinde İşlediği Temel Temalar.....	67
3.2.1. İslam Devleti Yaklaşımı	67
3.2.2. Hakikat Arayışı.....	69
3.2.3. Kurtuluş Düşüncesi.....	72

4. ESERLERİN ANALİZİ	74
4.1. Hikayeleri	74
4.1.1. İslam Devleti Teması.....	74
4.1.2. Hakikat Teması.....	82
4.1.3. Kurtuluş Teması	82
4.2. Denemeleri	87
4.2.1. İslam Devleti Teması.....	87
4.2.2. Hakikat Teması.....	94
4.2.3. Kurtuluş Teması	99
5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	101
KAYNAKÇA	105
ÖZGEÇMİŞ.....	120

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım Rasim Özdenören'in Eserlerinde Kurtuluş, Hakikat ve İslam Devleti Kavramlarının Analizi adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

21 / 04 / 2025

Oğuzhan Gerzeli

TEZ KABUL VE ONAY
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Oğuzhan Gerzeli tarafından hazırlanan Rasim Özdenören'in Eserlerinde Kurtuluş, Hakikat ve İslam Devleti Kavramlarının Analizi başlıklı bu çalışma, [Savunma Sınavı Tarihi] tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda [oybirliği/oy çokluğuyla] başarılı bulunarak jürimiz tarafından Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan	:	İmza:
Danışman	:	İmza:
Üye	:	İmza:

ONAY

Bu Tez, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../202.. tarih ve..... sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Unvanı Adı Soyadı

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Türk edebiyatında önemli bir yeri olan Rasim Özdenören eserlerinde modern insanın yaşadığı çıkmazları, bunalımları, çelişkileri, toplumdaki uyum sorununu, toplumun ve bireyin yaşadığı değişimleri ve bu değişimlerin insan üzerindeki etkilerini hikâye ve denemeleriyle çok gerçekçi bir şekilde yansıtmıştır. Tüm bu konuları ele alırken söz konusu sorunların temelinde İslam'dan uzaklaşmanın yattığını düşünmüş ve okuyucuyu hakikat, kurtuluş ve İslam'ın değerleriyle yüzleşmeye yönlendirmiştir. İslamcı yazar olarak tanınan Rasim Özdenören okuyucuya doğrudan mesaj vermek yerine hayatın içindeki olaylar aracılığıyla sorgulama ve keşfetme fırsatı sunmuştur. Onun eserlerinde İslam devleti, hakikat ve kurtuluş gibi temaların derinlemesine işlenmesi İslamcılık düşüncesinin edebi yansımalarını anlamak açısından önemli bir zemin oluşturmaktadır. Özellikle düşünsel arka planı, dini ve toplumsal meseleleri ele alış biçimi ve İslamcılığa dair özgün yaklaşımı nedeniyle bu çalışmanın yapılması gerekliliği doğmuştur. Bu bağlamda çalışmamızda İslamcılığın ortaya çıkışı, Osmanlı Devleti'nde İslamcılık ve Cumhuriyet'in ilanı ile çok partili dönemden günümüze kadar olan süreçte İslamcılığın gelişimi incelenecek, ardından Özdenören'in eserlerindeki İslam devleti, hakikat ve kurtuluş temaları ele alınacaktır. Bu çalışmada İslamcılık fikrini anlatmamızın sebebi diğer İslamcı düşünürler gibi Rasim Özdenören'in de toplumumuzun içinde bulunduğu bunalımların, çıkmazların ve sorunların sebebini Batı taklitçiliğiyle yaşadığımız değişimde ve bu değişimle birlikte İslam'dan uzaklaşmamızda bulmasıdır. Bu nedenle çalışmada İslamcılık incelenmiş ve yazarın eserlerinde hakikat ve kurtuluş temasını incelerken okuyucuya verdiği mesajla veya yönlendirdiği konum itibarıyla İslamcılığı Türk edebiyatında devam ettirdiği gösterilmeye çalışılmıştır.

Ayrıca tezimi yazma aşamasında desteklerini esirgemeyen, her konuda eleştirel bakış açısı kazanmama vesile olan ve tez sürecimi sabırla takip eden sayın hocam, danışmanım Doç. Dr. Melek HALİFEOĞLU'na sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Tez sürecimde her türlü desteğini üzerimde hissettiğim, en büyük yardımcım, yol arkadaşım, kıymetli eşime ve hayatta güzel şeylerinde olabileceğinin ispatı olan canım oğluma yürekten teşekkür ederim.

ÖZET

Tezin Başlığı : Rasim Özdenören'in Eserlerinde Kurtuluş, Hakikat ve İslam Devleti Kavramlarının Analizi
Tezin Yazarı : Oğuzhan GERZELİ
Danışman : Melek HALİFEOĞLU
Anabilim Dalı: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Bilim Dalı : Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Kabul Tarihi :
Sayfa Sayısı : VI(ön kısım) + 119 (tez)
<i>Ele alınan bu tez çalışması, Rasim Özdenören'in eserlerinde sıkça ele aldığı İslam devleti, hakikat ve kurtuluş kavramları üzerine odaklanmaktadır. Özdenören, 20. yüzyılın ikinci yarısında Türk edebiyatında önemli bir yere sahip olan bir yazar, düşünür ve gazetecidir. Eserlerinde sıklıkla İslami temaları, sosyal ve siyasi eleştirileri işleyerek döneminin ve toplumunun çeşitli yönlerini yansıtmıştır. Bu çalışmada Özdenören'in hikâye ve deneme türündeki eserleri temel alınarak, onun İslam devleti anlayışı, hakikat arayışı ve kurtuluş vizyonu derinlemesine incelenmektedir.</i> <i>Çalışmanın amacı, Özdenören'in yazınsal ve fikri mirasını detaylı bir şekilde ele alarak onun eserlerindeki İslam devleti, hakikat ve kurtuluş kavramlarına dair perspektiflerini ortaya koymaktır. Özdenören'in eserleri, genellikle bu temel kavramlar etrafında şekillenmiş ve bu kavramlar, yazarın düşünce dünyasının temel taşlarını oluşturmuştur. Bu bağlamda, tez çalışması Özdenören'in bu üç ana teması üzerinden eserlerini nasıl şekillendirdiğini, bu temaların eserlerinde nasıl işlendiğini ve bu temaların günümüzdeki relevansını tartışmayı hedeflemektedir.</i> <i>Özdenören'in eserlerinin Türk edebiyatında ve düşünce dünyasında önemli bir yere sahip olduğu açıktır. Ancak literatürde onun eserleri üzerine yapılan detaylı çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Bu tez çalışması, alan yazındaki söz konusu boşluğu doldurmayı amaçlayarak Özdenören'in eserlerini İslam devleti, hakikat ve kurtuluş kavramları üzerinden detaylı bir şekilde analiz ederek onun düşünce dünyasına yeni bir bakış açısı sunmayı hedeflemektedir. Ayrıca Özdenören'in eserlerinin anlaşılmasına ve değerlendirilmesine katkıda bulunarak hem edebiyatçılara hem de sosyal bilimler alanındaki araştırmacılara önemli bir kaynak sunmayı amaçlamaktadır. Ele alınan tez çalışması aynı zamanda Özdenören'in edebi ve fikri önemini vurgulayarak gelecekteki çalışmalara ilham vermeyi ve temel oluşturmayı hedeflemektedir.</i>
Anahtar Kelimeler: İslamcılık, hakikat, kurtuluş, Rasim Özdenören

ABSTRACT

Title of the Thesis: Analysis Of The Concepts Of Salvation, Truth And Islamic State In Rasim Özdenören's Works	
Author	: Oğuzhan GERZELİ
Supervisor	: Melek HALİFEOĞLU
Department	:
Sub-field	: VI (front part) + 119 (thesis)
Date	:
<i>This thesis focuses on the concepts of Islamic state, truth and salvation, which Rasim Özdenören frequently discusses in his works. Özdenören is a writer, thinker and journalist who has an important place in Turkish literature in the second half of the 20th century. He reflected various aspects of his period and society by frequently dealing with Islamic themes, social and political criticism in his works. In this study, Özdenören's understanding of the Islamic state, his search for truth and his vision of salvation are examined in depth, based on his works in the genre of stories and essays.</i> <i>The aim of the study is to discuss Özdenören's literary and intellectual heritage in detail and to reveal his perspectives on the concepts of Islamic state, truth and salvation in his works. Özdenören's works were generally shaped around these basic concepts, and these concepts formed the cornerstones of the author's world of thought. In this context, the thesis aims to discuss how Özdenören shapes his works through these three main themes, how these themes are processed in his works, and the prevalence of these themes today.</i> <i>It is clear that Özdenören's works have an important place in Turkish literature and thought. However, it seems that detailed studies on his works are limited in the literature. This thesis aims to fill this gap in the literature and offer a new perspective on Özdenören's world of thought by analyzing his works in detail through the concepts of Islamic state, truth and salvation. It also aims to provide an important resource to both literary scholars and researchers in the field of social sciences by contributing to the understanding and evaluation of Özdenören's works. This study also aims to provide inspiration and a basis for future studies by emphasizing Özdenören's literary and intellectual importance.</i>	
Keywords: <i>Islamism, truth, salvation, Rasim Özdenören</i>	

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
AD	Adil Devlet
ANAP	Anavatan Partisi
AP	Adalet Partisi
BM	Birleşmiş Milletler
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
DP	Demokrat Parti
DYP	Doğru Yol Partisi
FP	Fazilet Partisi
FP	Fazilet Partisi
I.MC	Birinci Milliyetçi Cephe
II. MC	İkinci Milliyetçi Cephe
IMF	Uluslararası Para Fonu
MG	Milli Görüş
MGH	Millî Görüş Hareketi
MNP	Millî Nizam Partisi
MSP	Millî Selamet Partisi
RP	Refah Partisi
SP	Saadet Partisi
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
vb.	ve benzeri
WB	Dünya Bankası
YDH	Yeni Dinî Hareketler

1. GİRİŞ

Edebiyat, toplumsal ve düşünsel dönüşümlerin bir yansıması olarak, bireylerin ve toplumların kimlik arayışlarını, inançlarını ve ideolojilerini şekillendiren önemli bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’de özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişen İslamcı edebiyat, dinin toplumsal ve siyasal boyutlarını ele alan önemli eserler üretmiştir. Bu bağlamda, Rasim Özdenören, İslamcı edebiyatın önde gelen yazarlarından biri olarak, kaleme aldığı eserlerinde bireyin varoluşsal sorgulamalarını, hakikat arayışını ve İslam’ın kurtuluş reçetesi olarak sunulmasını işleyen önemli bir figürdür. Ele alınan çalışmanın odak noktasını oluşturan Rasim Özdenören, 20 Mayıs 1940’ta Kahramanmaraş’ta dünyaya gelmiştir. Eğitim hayatına Kahramanmaraş, Malatya ve Tunceli’de başlayıp ilk ve orta öğrenimini tamamlamıştır. 1964 yılında İstanbul Üniversitesi Gazetecilik Enstitüsü’nden mezun olmuş, ardından 1967’de aynı üniversitenin Hukuk Fakültesi’nden derece alarak eğitimini sürdürmüştür. Devlet Planlama Teşkilatı’nda uzmanlık pozisyonunda görev yapmıştır. 1970’te yüksek lisans eğitimi amacıyla Amerika Birleşik Devletleri’ne gönderilmiştir. Ertesi yıl ülkesine dönerek III. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın hazırlanmasına katkıda bulunmuştur. 1975 yılında Kültür Bakanlığı’nda Bakanlık Müşaviri görevine atanmış ve aynı yıl içinde müfettişlik görevine yükselmiştir. 1978 yılında müfettişlik görevini bırakarak *Yeni Devir* gazetesi bünyesinde günlük köşe yazıları yazmaya başlamıştır. 1980 yılında tekrar Devlet Planlama Teşkilatı’ndaki uzmanlık vazifesine dönmüş ve burada *Genel Sekreter* (1988), *Yayın Temsil Dairesi Başkanı* (1981) ve *Genel Sekreter Yardımcısı* (1984-1988) gibi çeşitli görevlerde bulunarak 2004 yılında müşavirlik görevinden emekliye ayrılmıştır ve 23 Temmuz 2022 tarihinde vefat etmiştir.

Edebiyat alanında önemli katkılar sunan Rasim Özdenören’in okuyucuyla buluşan ilk eseri olan *Akarsu*, 1 Ocak 1957’de Varlık Dergisi’nin “Köyden Sesler” bölümünde yayımlanmış bir öyküdür. *Yeni İstiklâl* gazetesi ve *Diriliş* ile *Soyut* dergilerinde görücüye çıkan eserleri, 1967 yılında “*Hastalar ve Işıklar*” ismi altında bir araya getirilmiştir. 1969’da Erdem Beyazıt ve Âkif İnan ile birlikte Nuri Pakdil’in liderliğinde *Edebiyat Dergisi*’ni, 1976’da ise Âkif İnan, Cahit Zarifoğlu, Ergin Gürdoğan, Alaaddin Özdenören, Erdem Beyazıt ile *Mavera Dergisi*’nin kuruluşunda yer almaktadır. Özdenören’in hikayeleri ve diğer yazınsal eserleri *Edebiyat*, *Diriliş*,

Mavera, Hece, İslam, Kaşkar, Yedi İklim dergilerinin yanı sıra *Millî Gazete, Yeni Devir* ve *Yeni Şafak* gazetelerinde de yer almaktadır.

1980 yılından sonra Özdenören ‘in *Yeni Devir* gazetesi bünyesinde kaleme aldığı köşe yazılarını “*A. Gaffar Taşkın*” takma adı altında yayımladığı bilinmektedir. Mahmut Çukuroba ve Celil Kahvecioğlu gibi diğer sahte isimler de kullandığı görülmektedir. Özdenören ‘in “*Aile*” başlıklı öyküsü 1982 yılında Sırp diline tercüme edilmiştir ve “*Çok Sesli Bir Ölüm*” ile “*Çözülme*” adlı öyküleri televizyona uyarlanmış, “*Çok Sesli Bir Ölüm*” öyküsünün film versiyonu, 1977 yılının haziran ayında Prag’da düzenlenen Uluslararası Televizyon Festivali’nde “*Jüri Özel Ödülü*”ne layık görülmüştür. 1979 yılında “*İki Dünya*” adlı deneme türündeki eseriyle Türkiye Milli Kültür Vakfı tarafından düzenlenen yarışmada fikir dalında özel bir ödül kazanmıştır. “*Denize Açılan Kapı*” isimli öykü kitabı, 1984 yılında Türkiye Yazarlar Birliği tarafından verilen öykü ödülünü almıştır. Aynı birliğin 1987 yılında düzenlediği deneme ödülünü ise “*Ruhun Malzemeleri*” isimli deneme türündeki eseriyle kazanmıştır.

Rasim Özdenören Türk edebiyatında bilinen gazeteci yazarlar arasında önde gelen isimler arasında yer almaktadır ve edebiyat dünyasına kazandırdığı pek çok eseri bulunmaktadır. Özdenören’in hikâye tarzında kaleme aldığı; *Çözülme* (1973), *Hastalar ve Işıklar* (1980), *Çarpılmışlar* (1977), *Çok Sesli Bir Ölüm* (1974), *Denize Açılan Kapı* (1983), *Gül Yetiştiren Adam* (1979), *Hışırta* (1990), *Kuyu* (1999), *Toz* (2002), *Ansızın Yola Çıkmak* (2015) ve *İmkânsız Öyküler* (2017) isimli eserleri okuyucuyla buluşmuştur.

Rasim Özdenören ‘in yazar kişiliği denildiğinde hikâye tarzındaki eserlerinin yanında deneme tarzındaki eserleri de ilk akla gelen yazın türü arasında yer almaktadır. Özdenören’in deneme tarzında kaleme aldığı kitaplarını şu şekilde sıralamak mümkündür: *İki Dünya* (1997), *Yaşadığımız Günler* (1977), *Çapraz İlişkiler - Dış Politika Yazıları* (1998), *Yeniden İnanmak* (1985), *Aşkın Diyalektiği* (1998), *Müslümanca Yaşamak* (1985), *Yeni Dünya Düzeninin Sefaleti* (1992), *Ben ve Hayat ve Ölüm* (1992), *Kent İlişkileri* (1993), *Yüzler* (1997), *Yazı, İmge ve Gerçeklik* (1998), *Düşünsel Duruş* (1998), *Eşikte Duran İnsan* (1999), *Köpekçe Düşünceler* (1999), *İpin Ucu* (2000), *Acemi Yolcu* (2001), *Red Yazıları* (2001), *Yumurtayı Hangi Ucundan*

Kırmalı (2002), *Kafa Karıştıran Kelimeler* (2002), *Ruhun Malzemeleri* (2003), *Müslümanca Düşünme Üzerine Denemeler* (2004) ve *Destanlar ve Işıklar* (2010).

Yukarıda bahsetmiş olduğumuz onlarca eserin yanı sıra Özdenören ‘in bir de çeviri eserleri bulunmaktadır. Dünya edebiyatının önde gelen eserlerinin çevirisini gerçekleştiren Özdenören pek çok eserin altına imzasını atmıştır. Söz konusu eserler arasında, George Orwell’ın 1964 yılında yazdığı “*Hayvan Çiftliği*”, 1967 yılında Mevdudi tarafından kaleme alınan “*İslam’da Devlet Nizamı, Hukuk*” ve Sıddiki’nin “*İslam Devletinde Mali Yapı Ekonomi*” adlı eserleri yer almaktadır.

1.1. Tezin Amacı

Bu tez çalışmasının temel amacı, Rasim Özdenören’in eserlerinde İslam devleti, hakikat ve kurtuluş kavramlarını detaylı bir şekilde incelemektir. Bu bağlamda Özdenören’in çeşitli eserlerinde yer alan bu temalar üzerinden yazarın düşünce yapısını ve bu kavramların eserlerindeki işleniş biçimini ortaya koymak hedeflenmektedir. Ayrıca Özdenören’in edebi ve düşünsel katkılarını literatüre tanıtmak ve bu konuda daha derin bir bilgi sağlamak amaçlanmaktadır.

1.2. Tezin Önemi

Rasim Özdenören, Türk edebiyatında ve düşünce dünyasında önemli bir yere sahiptir. Ancak eserleri üzerine yapılan akademik çalışmalar sınırlı kalmıştır. Bu tez çalışması ise Özdenören’in eserlerinin kapsamlı bir analizini sunarak onun edebiyat ve düşünce dünyasındaki yerinin daha iyi anlaşılmasına olanak tanımaktadır. Ayrıca İslam devleti, hakikat ve kurtuluş gibi temaların ele alınması, bu kavramların günümüzdeki yorumlarına ışık tutacak ve gelecekteki araştırmalar için bir temel oluşturacaktır.

1.3. Yöntem

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemi çerçevesinde betimsel analiz tekniği kullanılarak gerçekleştirilecektir. Çalışmada, Rasim Özdenören’in eserlerindeki İslam devleti, hakikat ve kurtuluş kavramlarının nasıl ele alındığını tespit etmek amacıyla belge analizi yöntemi uygulanacaktır. Eserlerde geçen temalar ve söylemler, metin analizi yöntemiyle çözümlenerek yazarın düşünsel çerçevesi ortaya konacaktır. Bu

bağlamda, yazarın edebi eserleri, makaleleri ve söyleşileri incelenerek İslamcılık düşüncesi içindeki yeri değerlendirilecektir.

1.4. Tezin Problemi

Rasim Özdenören, Türk edebiyatında İslamcı düşüncüyü merkeze alan önemli yazarlardan biridir. Ancak, onun eserlerinde İslam devleti, hakikat ve kurtuluş kavramlarının nasıl ele alındığı, bu kavramların hangi bağlamlarda işlendiği ve İslamcı düşüncenin edebi yansımaları üzerine yeterince kapsamlı çalışmalar yapılmamıştır. Bu araştırma, Özdenören'in eserlerinde İslam devleti kavramının nasıl tasavvur edildiğini, hakikat arayışının hangi bağlamlarda ele alındığını ve kurtuluş anlayışının nasıl bir çerçeveye oturtulduğunu incelemeyi amaçlamaktadır.

1.5. Tezin Soruları

Bu çalışmada aşağıdaki sorulara yanıt aranacaktır:

1. Rasim Özdenören'in eserlerinde İslam devleti nasıl tanımlanmakta ve nasıl bir yönetim anlayışı önerilmektedir?
2. Hakikat kavramı yazarın eserlerinde hangi bağlamlarda ele alınmakta ve nasıl bir anlam kazanmaktadır?
3. Özdenören'in metinlerinde kurtuluş kavramı neyi ifade etmektedir ve bu kavram hangi temalarla ilişkilendirilmektedir?
4. Rasim Özdenören'in İslamcı düşünce içindeki yeri ve etkisi nasıl değerlendirilebilir?

1.6. Sınırlılıklar

Bu çalışma yalnızca Rasim Özdenören'in eserlerine odaklanmakta olup yazarın eserleri dışındaki yazıları veya başka yazarların benzer temalar üzerine yaptığı çalışmalar bu tezin kapsamı dışında tutulmuştur. Ayrıca tezde kullanılan metinler Türkçe kaynaklarla sınırlı olup yazarın eserlerinin yabancı dillere çevirileri üzerinde durulmamaktadır.

2. İSLAMCILIK VE TÜRKİYE TARİHİNDE İSLAMCILIK

2.1. İslamcılık Kavramı ve Tarihsel Gelişimi

2.1.1. İslamcılık Kavramının Tanımı ve Kapsamı

İslamcılık, İslam'ı toplumsal, siyasal ve kültürel bir düzenin merkezine yerleştiren bir düşünce akımı olarak tanımlanabilir. Temel olarak, İslam'ın yalnızca bireysel bir inanç sistemi değil, aynı zamanda sosyal ve siyasal hayatı düzenleyen bir ilke bütünü olduğunu savunan bu akım, modernleşme süreçleriyle birlikte farklı biçimlerde yorumlanmış ve uygulanmıştır. İslamcılık, Batı'nın siyasal, ekonomik ve kültürel etkilerine karşı bir tepki olarak doğmuş ve Müslüman toplumların kendi öz değerlerine dönerek kalkınmalarını amaçlayan bir ideoloji olarak şekillenmiştir.

İslamcılık denince akla gelen ilk isimlerden olan İsmail Kara tarafından ifade edildiği üzere İslamcılığın XIX ve XX. yüzyıllarda İslam'ı her yönüyle (ibadet, inanç, felsefe, ahlak, siyaset, eğitim, hukuk vb.) hayatın merkezine yerleştirmeyi, Müslüman toplulukları ve İslam dünyasını batının egemenliğinden, zalimane ve baskıcı yönetimlerden özgürleştirmeyi, taklitçilikten-batıl inanışlardan uzaklaştırmayı, çağdaşlaştırmayı, birliği ve gelişimi teşvik etmeyi amaçlayan; aktivist, yenilikçi ve çeşitli disiplinleri birleştiren siyasi, bilimsel ve düşünsel çabaların, araştırmaların, önerilerin ve çözümlerin toplamını içeren bir hareket olduğu belirtilmektedir (Kara, 1997, s.16).

Kavramsal tanım açısından zorluklar sunan bir olgu olarak karşımıza çıkan İslamcılık terimi, tanımlama yapanlar ile tanımlananlar arasında anlaşmazlık yaratmaktadır. İslami faaliyetlerde bulunan bireyler ve gruplar, kendilerine atfedilen “İslamcı” gibi tanımlamaları reddetmektedirler. Bu kişiler, İslam dışındaki herhangi bir etiketlemeyi kabul etmeyi de reddetmektedirler (Yılmaz, 2015, s.155). “İslamcılık” terimi, İslami çevrelerdeki bazı bireyler tarafından dışarıdan gelen bir etiketleme olarak kabul edilmesine (Türkmen, 2015, s. 15) ve bu kavrama mesafeli bir tutum sergilenmesine rağmen ülkemizde entelektüel ve aydın çevrelerde kısmi bir kabul görmektedir.

İlk dönemlerde İslam düşünürleri, kendilerini veya diğerlerini tanımlarken “İslamcı” terimini tercih etmemişlerdir. Bu konuda literatürde rastladığımız önemli eserlerden biri, Ziya Gökalp'in kaleme aldığı “Üç Cereyan” adlı eseridir. Ziya Gökalp,

bu eserinde “İslamlık” ve “İslamlaşmak” gibi ifadeleri sıkça kullanmaktadır (Şentürk, 2019, s. 20). “İslamcı” sözcüğü, çoğunlukla ideolojik bir çağrışım yapmakta ve İslam’ı dar bir çerçevede, insan yapımı ideolojilerle aynı düzlemde ele alındığı izlenimini uyandırmaktadır. Bu sebeple İslami hareketler içinde bu kavrama karşı bir mesafe konulmuş yine de bazı Müslüman entelektüeller tarafınca bu terim benimsenmiş ve kullanılmıştır. Bu bağlamda 1914’te Babanzade Ahmet Naim’in “*Sebilürreşad*” dergisinde kaleme aldığı bir yazıda “*İslamcı-Türkçü*”, “*İslamcılık*” ve “*İslamcı*” gibi terimleri kullanmıştır. Ancak bu tanımlamaları temelde reddetmektedir (Kara, 1997, s. 34).

Bu bağlamda, İslamcılık kavramının tarihsel gelişimi ve terminolojik kullanımı, düşünürler ve entelektüeller arasında farklı yaklaşımlara konu olmuştur. Kimi çevreler bu terimi ideolojik bir daralma olarak görerek mesafeli yaklaşırken, bazıları İslam’ın toplumsal ve siyasal bir düzen olarak inşasını savunarak bu kavramı sahiplenmiştir. İslamcılığın temel iddialarından biri, İslam’ın yalnızca bireysel bir inanç sistemi değil, aynı zamanda toplumu ve devleti şekillendiren bütüncül bir yapı sunduğudur. Bu düşünce, İslam devleti kavramıyla doğrudan ilişkilidir ve İslam’ın siyasal boyutunun nasıl olması gerektiği sorusunu gündeme getirmektedir. Bu doğrultuda, İslamcılığın en önemli tartışma alanlarından biri olan İslam devleti düşüncesi, tarihsel, felsefi ve siyasal temelleriyle ele alınarak incelenmelidir.

2.1.2. İslam Devleti Düşüncesinin Temelleri

Arapça’daki “devlet” veya “dûlet” kelimesi, “*değişim, bir durumdan diğerine geçiş; sırayla gelme, dönüşüm; üstünlük kazanma, zafer elde etme*” gibi anlamlar taşımaktadır ve çoğul hali “düveldir”. Bu terimlerin kullanımları, savaş ve mal bağlamında farklı yorumlara sahiptir. Âl-i İmrân suresinin 140. ayetinde belirtildiği gibi “*Biz insanlar arasında günleri dönüşümlü olarak değiştirir dururuz*” (Âl-i İmrân 3/140) ve el-Haşr suresinin 7. ayetinde ifade edildiği üzere “*Bu şekilde mallar sadece içinizden zenginler arasında dönen bir zenginlik (dûle) olmaktan çıkar*” şeklindeki ayetler, düvel kökünden türeyen kelimenin yüklenen anlamlarının çeşitliliğini göstermektedir (Davutoğlu, 1994). Kur’an-ı Kerim, İslam’ın başlıca kaynağı olarak belirgin bir yönetim şeklinden bahsetmekte zorlanırken adalet ve istişare ilkelerini öne çıkartarak barışçıl ve adil bir toplum tasarımı sunmaktadır (Çaha, 2016, s.71).

Hız. Muhammed'in Medine'ye hicretiyle kurulan ve gayri Müslimlerle uyum içinde yaşanan İslam; siyasi düzenin yanı sıra Hulefâ-yi Raşidîn döneminin daha kurumsal bir yapıya bürünmesinde, Müslümanların devlet ve yönetim anlayışının şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Bu dönemler, İslam toplumları için sürekli bir ideal olarak kabul edilmektedir (Birsin, 2004, s. 51). Emevîler ve Abbasîler döneminde devlet yapısının daha fazla kurumsallaşması ve bu süreçte gerek sosyal gerekse de kültürel etkilerle çeşitli değişikliklerin yaşanması gözlemlenmektedir. Bu değişikliklere yönelik tepkiler ve bu dönemlerde yaşamış olan İslam alimlerinin kaleme aldığı eserler, İslamiyet'in politik düşünce tarihini ve söz konusu zaman dilimini takip eden yüzyıllardaki çalışmaları derinden etkilemektedir (Menekşe, 2005, s. 195).

İslam'ın başlangıç dönemlerinde “devlet” kelimesinin içerdiği anlamlar ile modern dönemdeki devlet kavramının evrimi, birbirinden ayrı farklı dönemeçler içermektedir. Devlet kavramı önceleri güç, otorite, üstünlük ve dönüşümlü hakimiyet gibi kavramlar çerçevesinde politik bir boyut kazanmıştır. Bu bağlamda üstünlük ve hakimiyetin dönüşümü, saltanatın evrimi gibi unsurlar iktidarın elde tutulma süresiyle doğrudan ilişkilendirilmektedir (Davutoğlu, 1994, s. 194). Özellikle Emeviler ve Abbasiler dönemlerinde devlet kelimesine bu anlamların yüklendiği açıkça gözlenmektedir (Yönem, 2014, s. 633).

Devletin tarihsel sürecinde ilk zamanlardan günümüze kadar birliği temin etme, düzeni sağlama, hakimiyetin dönüşümüyle birlikte otoriter gücün muhafaza edilmesi gibi önemli sosyal boyutları öne çıkmaktadır. İlk zamanlarda devlet, güç, hakimiyet veya da zaferin el değiştirilmesi şeklinde anlaşılmakta iken; zamanla hakimiyeti ifade eden sürekli veya dönüşümlü bir güç olarak politik yapı ya da siyasal otorite gibi daha geniş anlamları kapsayan bir kavram haline evrilmiştir (Menekşe, 2005, s. 194; Birsin, 2005, s. 11). Özellikle Osmanlı Devleti bağlamında kullanılan “Devlet-i Âl-i Osmân” ifadesi, devlet hakimiyetinin sürekliliği açısından kayda değer bir örneği teşkil etmektedir.

Maverdi'nin “*Ahkâmu's-Sultâniyye*” başlıklı eserinde ileri sürdüğü hilafet teorisi, Hulefâ-yi Raşidîn dönemine dayanmakta ve İslam dünyasının yeniden birliğinin sağlanmasını temel almaktadır (akt. Menekşe, 2005, s. 198). Bu teoriye göre halifenin seçim yoluyla göreve gelmesi gerekmekte ve yasal düzenlemelere titizlikle

uyması şart koşulmaktadır. Halifenin seçimi, İslam ümmetini temsil eden e'l-akd ve ehlü'l-hal kurulu tarafından yapılmaktadır. Halifenin yasalara aykırılık sergilemesi durumunda veyahut ahlaki çürüme göstermesi halinde, söz konusu kurul halifeyi görevden alma yetkisine başvurabilmektedir. Bununla birlikte Maverdi, halifenin yanılmaz bir kanun koyucu olduğu düşüncesine kesin bir şekilde karşı çıkmaktadır. Ona göre halife, Allah'ın halifesi ve sözcüsü olmaktan ziyade Hz. Muhammed'in halifesidir. Bu nedenle halifenin herhangi bir cezai dokunulmazlığı bulunmamaktadır (Maverdi, 1989'dan akt. Çiftçi, 2012, s. 76).

Mavardi, döneminde aktif olarak siyasi faaliyetlerde bulunmuş, görüşlerini ise asr-ı saadete olan özlemin etrafında şekillendirmiştir. Bu bağlamda Maverdi hilafetin zayıflamış otoritesini yeniden tesis etme amacıyla onun idaresini merkezine alan bir İslam hukuk devleti kurma çabasındadır (Çiftçi, 2012, s. 76-77). İslam hukuk devleti yönetiminde İslamiyet'i benimseyen her bireyin Halife'ye itaatkarlık sergilemesi beklenmektedir. Bununla birlikte Müslümanlar ve gayrimüslimler; sapkınlığa sapmadıkları, İslami birliği bozmadıkları ve devlet aleyhine haince davranışlarla eylemlere girişmedikleri sürece Halife'nin adil bir tutumda olması gerekmektedir (Maverdi, 1989'dan akt. Çiftçi, 2012, s. 78).

Nizâmülmülk'ten edinilen bilgiler ışığında *Siyasetnâme*, Melikşah'a yönelik devlet idaresi üzerine öneriler sunmak amacıyla yazılmıştır. Bu eser aynı zamanda İslam devleti organizasyonu ve İslam hukukunu anlamak açısından değerli bir kaynak olarak kabul edilmektedir. Nizâmülmülk, döneminde dini liderlik (Abbasi Halifesi) ile siyasi liderlik (Selçuklular) ayrı kişiliklerde bulunmasından dolayı eserinde hilafet ile sultanlık arasındaki ilişkilere değinmeyi bilinçli olarak es geçmiştir. Bunun yerine devletin ve devlet yöneticilerinin rolleri üzerine düşüncelerini ifade etmiştir (Menekşe, 2005, s. 202).

Nizâmülmülk'ün düşüncesine göre siyasi gücün kökeni ya ilahi tayin ya da soydan soya geçen miras ile belirlenmektedir. Farklı bir deyişle sultanlık makamı ilahi güce dayanmanın yanı sıra soy bağı üzerinden miras yoluyla da çocuktan çocuğa geçebilmektedir. İlahi güç tarafınca İslam devleti liderine verilen devlet yönetim ve kontrol yetkisi, ona sınırsız bir hakimiyet sağlamak ve bu hakimiyete itaat etmek vatandaşların yükümlülüğünde bulunmaktadır. Nizâmülmülk'e göre toplumun barış ve refahı sultanın sorumluluklarıyla doğrudan ilişkilendirilmektedir. Ancak İslam

devletinin yöneticisi yaptığı faaliyetlerin sorgusunu halka değil, ahirette doğrudan Allah'a sunmaktadır (Nizâmülmülk, 2009, s. 15-16). “*Mülk küfürle devam eder, zulümle devam etmez*” ifadesiyle Nizamülmülk'ün eserlerinde adalet odaklı bir İslam Devleti'nin barışçıl ideali vurgulanmaktadır.

İbn-i Teymiyye'nin “*es-Siyâsetü's-Şer'iyye*” isimli çalışmasında önceki İslam düşünürlerinin aksine hükümdar yerine halk merkeze koyulmuş ve yönetimde şeriatın vazgeçilmezliğine dikkat çekilmiştir. Onun görüşleri kapsamında İslami bir liderin (İmam) belirlenme şekli ya da yöntemi bir önem arz etmemektedir. Bu noktada esas mesele, hükümetin meşruiyetini korumak için adaleti sağlaması ve şeriat kurallarından sapmamalarıdır. Bununla birlikte Allah'a olan isyan haricinde İslamiyet'i benimseyen kişilerin liderlerine itaat etmeleri zorunludur; zira lider İslam Devleti kapsamında Allah'ın yeryüzündeki temsilcisi olarak değerlendirilmektedir. Aynı zamanda liderin kararlarını belirlerken düzenli olarak ulema ile istişare etmesi de İslam Devleti'nin gerekliliklerinden biri olarak ön plana çıkmaktadır (İbn-i Teymiyye, 1999, s. 147-148).

İbn-i Teymiyye, İslam toplumunun yaşadığı bölünmüşlük ve krizler karşısında otoriteye vurgu yaparak İslami birlik ve düzenin sağlanmasının zorunlu olduğunu savunmuştur. Teymiyye'nin incelemeleri neticesinde yenilikçiliklerin (bidat) dini bozduğu ve bu bozulmanın üstesinden gelmek için devletin otoritesinin elzem olduğu öne sürülmektedir. İbn-i Teymiyye İslam devletini, dini yönetim ve uygulamaların sürdürülmesi için bir araç olarak değerlendirmiştir. Bu bağlamda imamın veya liderin şeriatı kesin bir biçimde uygulamasının gerekliliğine inanmaktadır. Bu noktada dini yükümlülüklerini yerine getirmeyen bireyler, yasaklanmış davranışları sürdürenler ve İslami çerçevede haram kabul edilen durum ve unsurlardan kaçınmayan her birey, topluluk ve lider tarafından cezalandırılmalıdır (İbn-i Teymiyye, 1999, s. 149-151).

Farabi, İslam dünyasında “*ikinci muallim*” olarak anılmakta ve Aristoteles'in etkileri altında kalmış düşünceleriyle tanınmaktadır. Ona göre, insanların doğası gereği bir devlet düzeni içerisinde yaşamaları kaçınılmazdır (Farabi, 2011, s. 97). Farabi'nin görüşlerine göre insan sadece biyolojik bir varlık olmakla kalmayarak aynı zamanda erdemli bir devlet veya şehir – diğer bir deyişle ideal bir İslam Devleti - aracılığıyla medeni bir varlığa dönüşebilmektedir (Cevizci, 2019, s. 240-241). Söz konusu ideal İslam Devleti anlayışında hükümdar devletin kalbini temsil ederken aydın kesimde yer alan İslamcılarsa devletin zihni olarak işlev görmektedir. Farabi'nin

organik devlet teorisine göre bu düzenleme ideal İslam Devleti'nin temel yapısını oluşturmaktadır. Ayrıca Farabi, insanın içsel “pratik” ve “teorik” akıllarının, vahiy yoluyla aktive edilen “aktif” akıl aracılığıyla ortaya çıktığını savunmaktadır. Allah'ın bu yolla pratik aklı harekete geçirdiği ve peygamberlikle görevlendirdiği kişiler, aynı zamanda filozof olarak da evrimde ve “filozof-kral” olarak adlandırılan en yüksek mertebeye ulaşmaktadır. Söz konusu hem bilgin hem de otoriter kişiler, ideal İslam devletinin yöneticisi olarak ön plana çıkmaktadır (Farabi, 2011, s. 197-109).

İbn-i Haldun'unsa “*Mukaddime*” adlı eserinde İslam devleti yöneticilerinin ahlaki özellikleri ile devletin evreleri arasında kesin bir bağlantı kurmaya çalıştığı görülmektedir (İbn-i Haldun, 2011b, s.49-52). Ayrıca tarafsızlık, asabiyet, şiddet ve fevriyet gibi unsurları devletin inşası için zorunlu güçler olarak değerlendirmektedir (İbn-i Haldun, 2011a, s. 41; Coşkun ve Cankatar, 2018, s.88). İbn-i Sina ise Farabi'nin mistik anlayışından ayrılarak vahiyle gelen yasaların insan eliyle oluşturulan yasalardan (nomos) daha üstün olduğunu savunmaktadır (Çaha, 2016, s.81-82). İbn-i Rüşd de şer'i hukukun nomoslara üstünlüğünü kabul etmekte ve bu hukuk düzeninin erdemli bireyler yaratma olasılığının daha yüksek olduğunu öne sürmektedir (İbn-i Rüşd, 2020). Farabi ile paralellik gösteren İbn-i Rüşd, şeriat ile idare edilen devletin ideal İslam Devleti modelini benimsemektedir. İbn-i Sina, devlet başkanının seçimler aracılığıyla iş başına gelmesi gerektiğini vurgulamakta, İslami duygulardan yoksun bir hükümdarın gerektiğinde devrilme için öldürülmesi gerektiğini belirtmektedir. John Locke ve Thomas Aquinas'ın düşüncelerinin de bu bakış açısıyla benzerlik göstermesi İbn. Sina'dan etkilenmiş olabilecekleri izlenimini güçlendirmektedir (Çaha, 2016, s. 84). Gazali'ye göre İslam devletinin başındaki lider, İslami faziletler ile bezenmiş, liyakat sahibi, atanmış kişilerle danışarak adaleti tesis eden ve adil şekilde hareket eden bir yönetici olmalıdır (El Gazzali, 2016, s. 30, 66).

Kısaca özetleyecek olursak İslam devleti, kişilerin İslami değerlere, etik yargılara ve maneviyata uygun şekilde yönetilmesini içermektedir. Bu bağlamda İslam devletinde Müslümanlığa ait ana unsurlar (Kur'an gibi) temel alınmaktadır.

2.2. Türkiye'de İslamcılığın Gelişim Evreleri

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş döneminde ortaya çıkan ve giderek belirginleşen problemleri çözme amacı taşıyan düşünce akımlarından birisi, “İslam Birliği” olarak da tanımlanan “İttihadi İslam” fikridir. Bu düşünce “İslamcılık” ve

“İslamlaşma” terimleriyle de ifade edilmekte olup Türkiye’de İslamcılık düşüncesinin ilk kez 19. yüzyılın sonlarında “İttihadı İslam” adı altında görülmüş olduğu kaydedilmektedir (Kara, 1997, s.31). “İttihadı İslam” fikrinin temellerini atan ve bu yönde ilk adımları atan kişiler arasında Yeni Osmanlılar ve Namık Kemal öne çıkmaktadır (Türköne, 2003, s. 32). Namık Kemal, “İslam birliği” düşüncesinin savunucuları arasında öncü bir figür olarak kabul edilmektedir (Eraslan, 2019, s. 64). İslamcılık ve benzeri düşünce akımlarına dair bütüncül bir değerlendirme yapılacak olursa Yusuf Akçura’nın “*Üç Tarz-ı Siyaset*” başlıklı makale yazıları ve aynı adı taşıyan eseri bu değerlendirmelerin ilki olarak gösterilebilmektedir (Kara, 1997, s. 31). Osmanlı aydınlarının, İslamcılığı “İslamileşmek”, “İslamlaşmak” kavramları üzerinden ele aldıkları ve bu bağlamda yazılan eserlerde bu kullanımların görülebileceği belirtilmektedir.

Said Halim Paşa’nın görüşleri kapsamında; “İslamiyet’in inanç, etik, yaşam biçimi ve politika ile ilgili temel ilkelerinin eksiksiz bir şekilde uygulanması”, İslamlaşmanın tanımını oluşturmaktadır (Paşa, 2020, s. 186). Öte yandan, İslamcılık teriminin konsept olarak ele alınışı da Ziya Gökalp tarafından 1913 yılında “Üç Cereyan” başlığı altında kaleme alınan yazı serisinde görülmektedir (Gökalp, 1917; Kara, 1997, s. 33).

Türkiye’de İslamcılık, tarihsel süreç içerisinde farklı toplumsal, siyasal ve kültürel dinamiklere bağlı olarak değişim göstermiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinden itibaren İslamcılık, Batı karşısında bir kimlik arayışı ve modernleşme süreçlerine karşı geliştirilen alternatif bir söylem olarak şekillenmiştir. Cumhuriyet’in ilanı ile ise devletin laikleşme politikaları, İslamcılığın yeni bir form kazanmasına neden olmuş, bu süreç özellikle çok partili hayata geçişle birlikte farklı boyutlar kazanmıştır.

Bu doğrultuda, Türkiye’de İslamcılığın gelişim sürecini daha iyi anlamak adına din sosyolojisi bağlamında gruplar, Osmanlı Dönemi İslamcılığı (1850-1923), Erken Cumhuriyet Dönemi (1923-1950) ve çok partili dönemden günümüze kadar olan süreçte İslamcılık başlıkları altında detaylı bir inceleme yapılacaktır. Bu alt başlıklar, İslamcılığın tarihsel gelişimini ve değişen siyasal, sosyal ve ideolojik yapılarla olan ilişkisini incelemek için önemli bir çerçeve sunmaktadır.

2.2.1. Din Sosyolojisi Bağlamında Gruplar

Din, tarih boyunca başlangıçtan itibaren ilkel topluluklar ve modern çağa kadar her toplumda bulunmuş bir fenomendir. Her topluluk yaşadığı zamanın ve dönemin gerçeklerine uygun inançlar, gelenekler ve ritüeller geliştirmiştir. Bu bağlamda din, sosyal bir olgu olarak her toplumda görülmektedir ve bu inanç sistemlerinden türeyen mezhepler, tarikatlar, dernekler ve cemaatler gibi dini ve sosyal yapıların varlığı da yadsınamaz bir gerçek haline gelmiştir (Günay, 2010, s. 37).

Toplumsal yaşam, insanların bir araya gelmesiyle meydana gelmiş olup birçok sosyolog tarafından zorunlu bir oluşum olarak kabul edilmektedir. İnsan doğası gereği sosyal bir varlıktır ve bireyler arası iletişim ve etkileşimler sonucunda sosyal ve dini gruplar zamanla şekillenmektedir. Dinler, ibadetlerini, ritüellerini ve inançlarını bu gruplar aracılığıyla sonraki kuşaklara aktarmaktadır. Bu doğrultuda dini grupların kurulması, ilkel dinlerden evrensel dinlere kadar tüm dinlerin kurumsallaşmasına önemli katkılar sağlamaktadır. Geleneksel toplumlarda insanlar temel ihtiyaçlarından biri olan güvenlik ihtiyacını karşılamak için birlikte yaşamayı tercih etmiştir. Günümüzde de modern insan, güvenlik hissi verebilecek gruplarla birlikte yaşama ihtiyacını sürdürmektedir. Bu gereksinim de sosyal grupların oluşumunun ana motivasyon kaynağını oluşturmaktadır. Bu bağlamda toplumsal yaşamın bir sonucu olarak pek çok sosyal ve dini grup meydana gelmektedir. Bu noktada öne çıkan dinin sosyolojik açıklaması, özellikle dini topluluklar ve gruplar oluşturma kapasitesinde yoğunlaşmaktadır. Her din bir toplum içerisinde gelişmektedir ve bağlı olduğu bireyleri manevi bir birlik sağlayan topluluk etrafında toplayarak genişlemektedir. Bu nedenle din sosyolojisinin temel meselelerinden biri olan dini gruplar ve cemaat yapılarının oluşumu, değişimi, tipleri ve yapısı büyük önem arz etmektedir. Din sosyolojisinin temel meseleleri arasında yer alan dini gruplar konusu, genel sosyolojinin sosyal gruplar meselesine yakından ilişkilidir (Günay, 2010, s. 37).

Sosyolojik analizlerde grupları değerlendirebilmek için sosyal yapının ele alınmasına ihtiyaç duyulmaktadır. *Sosyoloji Sözlüğü*'nde sosyal yapı, "toplumsal davranışlardaki tekrar eden kalıplar veya bir toplumun çeşitli unsurları arasındaki düzenli ilişkileri ifade eden geniş kullanımlı bir terim" şeklinde açıklanmaktadır (Marshall, 1999, s. 804). Bu tanımlamaya göre her toplumda var olan dini, ailevi, ekonomik ve siyasi yapılar, o toplumun sosyal yapısını oluşturmaktadır (Kirman,

2011, s. 332). Bununla birlikte sosyal yapı hem küçük hem de büyük sosyal grupların örgütlenme şekillerini ve bu örgütlenmeler sonucunda ortaya çıkan ilişkiler ağını içermektedir. Bu bağlamda toplum içerisinde yer alan sosyal yapılar, organizasyonlar, statüler, gruplar, değerler, normlar ve roller sosyal yapının temel unsurları olarak kabul edilmektedir (Akyüz, 2016, s. 62).

Grup terimi 18. yüzyıldan itibaren sosyal bir anlam taşımaya başlamış ve çeşitli dillerde kullanılmıştır (Durmuş, 2003, s. 18). Bir topluluğun grup olarak tanımlanabilmesi için ortak amaçlar doğrultusunda bir araya gelmeleri ve sürekli olarak etkileşim içinde olmaları gerekmektedir (Gönüllü, 2001, s. 191). Bu durum iki ya da daha fazla bireyin etkileşim içinde bulunduğu topluluklar için geçerli bir tanım olarak ortaya çıkmaktadır (Güngör, 2014, s. 87).

Fichter'in belirttiği grup özellikleri ise şu şekilde açıklanabilmektedir (Fitcher, 2001, s. 52-54; Bozkurt, 2009, s. 155; Budak, 2014, s.7):

- Bir grup hem içindekiler hem de dışarıdan izleyenler tarafından tanınabilir olmalıdır.
- Gruplar, toplumsal yapılar olarak işlev görmektedir.
- Her grup üyesi, kendine özgü bir sosyal rol üstlenmektedir.
- Grupların devamlılığı, üyeler arasındaki etkileşimlerle doğrudan ilişkilendirilmelidir.
- Her grup, üyelerin rollerini nasıl yerine getireceğini belirleyen davranış kurallarına sahiptir.
- Grup üyeleri, ortak ilgi alanlarına ve değerlere dayalı bağlar kurmaktadır.
- Grupların hedeflediği toplumsal amaçlar olmalıdır.
- Bir grubun sürekliliği gözlemlenebilmektedir.

İnsanlar, dış dünyayı ve diğer insanları, grubun sağladığı perspektifle değerlendirmekte ve bu bakış açısıyla olayları yorumlayarak anlamlandırmaktadırlar (Çelik, 2014, s. 279). Bununla birlikte gruplar, düzenli bir yapıya sahip olup süreklilik göstermektedir. İhtiyaçların karşılanması amacıyla bir araya gelen grup üyeleri içinse belirli standartlar belirlenmektedir (Tekin, 2016, s. 244).

Bir grubun oluşabilmesi adına grup üyeleri arasında ortak ilgi ve değerlerin paylaşılması, bilinçlenme, üyelerin davranışlarının tahmin edilebilir olması, bu

davranışların belirlenen değer ve normlara göre düzenlenmesi, bireylerin ortak hedeflere erişebilmek adına birliktelik ve iş birliği kurmaları, aynı zamanda grupla uyum sağlamaları gerekmektedir (Fitcher, 2001, s. 52-54). Özel bir sosyal grup türü olan dini gruplar ise tanrı ile insan arasında şekillenmiş bir ilişkiyi benimseyen bireyler tarafından kurulmaktadır. Dini gruplar ise oldukça eskilere dayanan bir geçmişe sahiptir (Kınsün, 2016, s. 210). Bu perspektiften bakıldığında dini gruplar genellikle dini endişeler, yönelimler ve amaçlar doğrultusunda şekillenmektedir. Sosyal grupların temel nitelikleri ve işlevleriye dini gruplarda da görülebilmektedir (Özel, 2014, s. 12).

Dinî gruplar, toplum ile din arasındaki etkileşimde merkezi bir rol oynamaktadır ve toplumsal yapıların özgül bir formunu oluşturmaktadırlar. Bu gruplar içerdikleri içerik ve üstlendikleri işlevler itibarıyla diğer toplumsal yapılanmalardan ayrılmaktadırlar. Sosyolojik bakış açısıyla dinî gruplar terimi, bir toplum içerisinde çeşitlenen dinî yapıları tanımlamak için kullanılmaktadır (Çelik, 2014, s. 279). Dinî gruplar, benzer düşünce ve eğilimleri paylaşan, ancak genel sosyal sistem içerisinde belirgin farklılıklar gösteren ve bu farklılıklarla somut bir örgütlenme biçimi sergileyen toplumsal yapılar olarak da tanımlanabilmektedir. Söz konusu gruplar, sürekli amaç odaklı, kurallı ve örgütlü ilişkileri içermekte ve bu durum, gözle görülür bir uzmanlaşmayı beraberinde getirmektedir (Subaşı, 2007, s. 108).

İnsanlar, yoğun bir manevi yaşam sürdürme arzusu ile bir araya gelerek dini topluluklar oluşturmaktadır. Bu noktada sözü edilen topluluklar, din temelli norm ve değerler çerçevesinde özgün bir yapıda karşılıklı rolleri yerine getirerek şekillenmektedir. Dolayısıyla da dinî gruplar, varlıklarını ilk oluşumlarında mevcut olan temel yapılanmaya borçludurlar (Günay, 2010, s. 14-15). Öte yandan dini gruplar davranışsal, maddi ve bilişsel olmak üzere üç temel boyuttan meydana gelmektedir. Grubun bilişsel boyutu, teoloji, ideoloji ve mitolojiyi içermekteyken davranışsal boyutu ise tören, ibadet ve çeşitli dinî pratikleri kapsamaktadır. Son olarak maddi boyut da kutsal araçlar, nesneler ve mekanları barındırmaktadır (Bal, 2014, s. 149).

Çoğu dinin kökeninde ilk toplulukların alt dinî gruplar olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Dinî liderin vefatı sonrasında grup içinde parçalanma veya dağılma riskinin meydana gelmesi ise ilk kadronun çabalarıyla önlenebilmektedir. Ölen liderin yerine dinî ritüellerin, öğretilerin ve inançların kurumsallaşması süreci başlamaktadır.

Bu süreçle birlikte liderin bıraktığı inanç ve gelenekler üzerine kurulan kurumsal bağlar, grubun devamlılığını sağlamakta etkili olmaktadır (Çelik, 2014, s. 281-282).

Dinlerin kültürel, dini ve toplumsal çeşitliliklerle karşılaşmaları sonucunda kurumsallaşma sürecine girmesi kaçınılmaz bir hal almaktadır. Bu süreç farklı coğrafyalara yayılma ve çeşitlenme ile birlikte dinin daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlamaktadır (Akyüz, 2009, s. 271). Dinlerin bu yayılımı sırasında karşılaşılan sosyal, felsefi, kültürel ve ekonomik koşullar da içsel dinî muhalefetlere ve anlaşmazlıklara neden olmaktadır. Bu tür iç dinamikler aynı zamanda çeşitli zühd ve takva topluluklarının, tarikat ve mezheplerin doğuşuna zemin hazırlamaktadır (Kurt, 2014, s. 154).

Dinin ortaya çıkışı ise genellikle mevcut sosyal yapılar içerisinde adalet ve ahlaki değerlerin yeterince temsil edilmediği durumlara karşı bir itiraz sonucu gerçekleşmektedir. Dinler, bu sorunlara çözüm önermek amacıyla ortaya çıkmakta ve toplumun dini algılamalarına yeni yorumlar ve uygulamalar sunmaktadır. Bu şekilde din içerisinde yeni dinî gruplar, mevcut yorum ve uygulamaların eksikliklerine karşı protesto amacı gütmekte ve alternatif çözümler önermektedir (Aydın, 2014, s. 175).

Dinî yapıların organizasyonel çerçevesi üzerine yürütülen tartışmalar, dinî eleştirilere dönüşebilmektedir. Özellikle dinî kurumların yönetim gereksinimleri, bu alanlarda kurumsal yapıların oluşmasına sebep olmaktadır. Fakat bu tür bürokratik yapılanmalar, çeşitli idari zorlukları beraberinde getirmektedir. Bu nedenle dinî hiyerarşik düzenler meydana gelmektedir (Çelik, 2011, s. 15).

Sosyal sınıflar içinde yer alan dinî gruplar, bulundukları devlet yapısı, coğrafya, yerleşik kültürel etkiler ve geçmiş kabuller gibi faktörlerden etkilenecek çeşitli biçimler alabilmektedir (Güngör, 2014, s. 84). Bu bağlamda dinî toplulukların sınıflandırılması önem arz etmekte ve din sosyolojisi alanında bu grupların geleneksel tipolojiye göre “Tabii Dinî Gruplar” ve “Sırf Dinî Gruplar” olmak üzere iki farklı gruba ayrıldığı dikkat çekmektedir (Freyer, 2013, s. 65).

Yukarıda sunulan bilgilerden de anlaşılacağı üzere dinî grupların sınıflandırılması, din sosyolojisi açısından oldukça mühim bir meseledir. Bu sebeple ideal tiplerin aynı çerçevede ele alınması zorunludur (Kılıç, 2007, s. 39). Bu konuda ilk kez bir tipoloji oluşturan Weber, dinî yapıları iki ana kategori altında toplamaktadır: kilise ve mezhep.

2.2.1.1. Kilise ve Sekt

Max Weber, kilise ile mezhepler arasındaki farklılıkları üç ana kategoride incelemektedir: yönetim şekli, politik özellikler ve üyelik. Üyelik bağlamında kilise, toplumun tüm bireylerini kapsayan ve genellikle doğuştan üye olunan bir yapıyı ifade ederken; mezhepler ise kişilerin bilinçli ve isteğe bağlı katılımıyla oluşan demokratik bir yapıya sahiptir (Furseth ve Reostad, 2013, s. 246). Yönetim yönünden bakıldığında kilise merkeziyetçi ve ruhban sınıfı tarafından yönetilen bir yapıya sahipken mezhep ise karizmatik bir lider etrafında örgütlenmiş eşit bireylerden oluşan bir yapı göstermektedir. Politika ile ilişkileri açısından kiliseler siyasetten ayrı değildir ve genellikle siyasetle iç içe bir konumda bulunurken mezhepler genel olarak siyasete karşı bir duruş sergilemektedir (Macionis, 2018, s. 517).

Weber, karizma kavramını temel alarak kiliseler ile sektler arasında bir ayrım yapmaktadır (Tınaz, 2005, s. 66). Sekt terimi genellikle kilise dışı dini hareketleri ve organizasyonları tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu kapsamda iki önemli boyut öne çıkmaktadır: İlk olarak bir mezhepten ayrılarak oluşan sektler, belirli bir dini gruba ait olarak görülebilmektedir. İkinci olaraksa sektler, ait oldukları dini geleneğin katı bir yorumunu temsil eden gruplar olarak tanımlanabilmektedir. Sektler ile toplum arasındaki ilişki ise genellikle şüpheyeye dayanmaktadır. Bununla birlikte sektler, toplumu ahlaki ve dini çürümeye açık olarak görürken toplum tarafından sektler, sapkın ve problemlili dini gruplar olarak değerlendirilebilmektedir (Bainbridge, 1997, s. 23).

Sektler, kiliselere kıyasla daha az resmi bir yapı göstermektedir. Kilise cemaatleri genellikle daha pasifken sekt üyeleri ibadetler sırasında spontane ve duygusal bir tutum sergilemektedir. Bu bağlamda sektler özellikle bireysel dönüşüm ve yeniden doğuş gibi kavramlara önem atfetmektedir. Toplumsal olarak marjinalleşmiş bireylere kişisel memnuniyet ve kurtuluş sunma vaadiyle yaklaşmaktadırlar (Macionis ve Plummer, 2008, s. 615). Ayrıca sektler, içsel mükemmellik arayışı içinde olan küçük topluluklar olarak da nitelendirilebilmektedir ve üye arasında kişisel dostluklar geliştirebilmektedir (Hamilton, 2002, s. 231).

2.2.1.2. Mezhep

Mezheplerin oluşumu, dinî inançların ve uygulamaların siyasi durumlara, sosyo-kültürel değişimlere ve zamana göre farklı yorumlarla uyarlanması sürecinde kurumsal hâle gelmesini ifade etmektedir. Bu bağlamda mezhepler, inanç gruplarının yaşadıkları dünyaya nasıl yanıt verdiklerini gösteren bir fenomen olarak değerlendirilebilmektedir (Kılıç, 2007, s. 51). Dolayısıyla mezhep oluşumu, dinî örgütlenmelerin toplumsal ve tarihi koşullara göre evrilen bir formunu da sergilemektedir. Hristiyanlık içinde mezheplerin ayrı dinler olarak görülmesine rağmen İslam dünyasında siyasi ve inançsal açıdan gruplara ayrılmasına yol açan yapısal değişimlerden kaynaklanmaktadır (Çelik, 2014, s. 286).

Batılı din bilimcilerinin gözlemleri kapsamında mezhep, sosyal yapının alt katmanlarından gelen bağlılarını toplayarak dinsel otoritelere, pratiklere ve mevcut doktrinlere karşı çıkarak yeni bir dinî ve ahlaki düzen kurma çabasıdır (Kurt, 2014, s. 158). Batı'da mezheplerin ortaya çıkış dönemi, kilisenin devletle olan ilişkilerini güçlendirerek elitlere destek vermesine karşı çıkan bir yaklaşımla belirginleşmektedir. Mezhepler çerçevesinde karizma, dinî grubun lideri etrafında şekillenirken kilisede karizma, dinî makam ve bu makamı temsil eden kişilerle ilişkilendirilmektedir (Kılıç, 2007, s. 45). Ayrıca mezheplerin zamanla din veya kiliseye dönüşmesi de olasıdır (Çelik, 2011, s. 17). Böylece mezhep kavramı ilk olarak büyük bir grup yapısından kopmayı, anlam dünyasından ayrılmayı ve bazı kavramları kısmen kendi içinde yeniden şekillendirmeyi ifade etmektedir. İkinci olarak bir mezhebin diğer mezheplerle homojen bir yapı oluşturması anlamına gelmektedir (Akyüz, 2016, s. 206).

2.2.1.3. Denomination

Özellikle orta sınıflara hitap eden ve dünyevi amaçlarla belirginleşen dinî yapılar, ikinci nesil mezhepler olarak da nitelendirilebilen denominationlar olarak adlandırılmaktadır. Bu tür denominationlar, daha esnek ahlaki ve dini tutumlar sergilemektedir ve inanç çeşitliliğine karşı hoşgörülü bir yaklaşım benimsemektedirler (Çelik, 2011, s. 18).

Denominationlar, kilise ve tarikatın belirli özelliklerini bünyesinde barındırmaktadır. Bu sebeple denomination, kilise ve tarikat arasında ayırt edici bir ara

konumda yer almaktadır (Tınaz, 2005, s. 79). Denomination çatısı altında ruhbanlar, daha çok danışmanlık ve destek sağlayan roller üstlenmektedirler ve bu bireyler hem teoloji hem de psikoloji eğitimi almaktadırlar. Ancak söz konusu kişilere doğaüstü güçler atfedilmemektedir. Denomination üyeleri, kendi inanç yükümlülüklerini yerine getirirken diğer inançlara da yaşam hakkı tanımaktadırlar (Kılıç, 2007, s. 51). Böylelikle denominationlar, devletten bağımsız ve dini çeşitliliği kabul eden yapılar olarak değerlendirilmektedir (Macionis ve Plummer, 2008, s. 882).

2.2.1.4. Kült

Kültler batı dünyasında İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan sosyokültürel etkinliklerle ilişkilendirilen yeni dini gruplar olarak tanınmaktadır (Newcombe, 2014, s. 572). Bu kültürler karmaşık şehir yapıları içinde yaygınlaşmakta, ritüellerde esneklik sunabilmekte ve kültür üyeleri, farklı dinî grupların ve kültürlerin etkinliklerine katılabilmektedir (Çelik, 2011, s. 18). Kültler kapsamında tipik olarak hayata dair yeni bir tarz sunan karizmatik ve çekici kişilikler, etkili mesajlarla biçimlendirilmektedir (Zuckerman, 2009, s. 117).

Özellikle bireysel ve toplumsal krizler sırasında ortaya çıkan kültürler, bu krizlerden olumsuz etkilenen pek çok kişi için yeni bir kültürel tepki olarak görülmekte ve bu dönemlerde gruplarına katılım açısından başarılı olmaktadır (Bainbridge ve Stark, 1979, s. 285). Her ne kadar büyük oranda dini bir yapıya sahip olsalar da kültürler, toplumun geleneksel kültürel çerçevesinin dışında yer almaktadır. Örneğin sektler bir dinin içerisinde çıkarken, kültürler tamamen farklı bir yapıyı temsil etmektedir (Macionis ve Plummer, 2008, s. 616-618).

Son olarak kültürler, gönüllü dernekler gibi işlemekte, dini yaşamlarını ve davranışlarını düzenlemek istemeyen bireylere yönelik herhangi bir iddiada bulunmamaktadır. Kültürlere üyelik nitelikli bireylerle sınırlı olup içsel mükemmelliği amaçlamaktadır. Bu nedenle kültürler toplumun genelini değil, belirli bir kısmını kapsamaktadır (Hamilton, 2002, s. 232).

2.2.1.5. Yeni Dinî Hareketler (YDH)

Sosyoloji alanındaki araştırmacılar yakın zamanda ortaya çıkan yeni inanç topluluklarını tarif etmek için “Yeni Dinî Hareketler (YDH)” terimini kullanmaktadırlar (Kirman, 2014, s. 14). Bu hareketlerin oluşumunda ise şehirleşme

ve sanayileşme gibi faktörler belirleyici rol oynamaktadır (Türkdoğan, 1999, s. 67). Günümüzde batıda Yeni Dinî Hareketler üzerine geniş bir literatür gelişmiş, çeşitli teoriler ve modeller ortaya konularak bu alanda “Yeni Dinî Hareketler Sosyolojisi” adında yeni bir alt disiplin kurulmuştur (Turan, 2013, s. 562).

YDH çerçevesinde yer alan topluluklara katılmak hem manevi hem de psikolojik destek sağlamakla kalmayıp bireylerin dinî ve felsefi arayışlarını tatmin edici biçimde karşılamaktadır (Coşkun, 2001, s. 118-119). Ayırt edici özellikler gösteren bu gruplar, Batı toplumlarında meydana gelen pek çok hareketin bir parçası olarak nitelendirilebilmektedir. Geleneksel olmayan özellikler taşıyarak dikkatleri üzerine çeken bu dini gruplar özellikle de gençleri kendine çekmektedir. Toplumsal bir hareket niteliği taşımakta olan bu gruplar geleneksel ve yaygın dinî kurumlarla ya da inançlarla uyumsuzluk sergilemektedir. Bununla birlikte manevi aydınlanma ve kişisel gelişim arayışı içinde olduklarını, doğaüstü güçler veya varlıklarla iletişim kurduklarını iddia etmektedirler. Dinî mantıkla açıklamayı reddetmekte olan bu grup milenyum üzerine yoğun bir vurgu yapmaktadır ve yeni üyeler kazanma amacıyla misyoner bir eğilim göstermektedir (Uluç, 2013, s. 119; Çapçioğlu, 2016, s. 331-334).

2.2.1.6. Cemaat

Sir Henry Summer Maine, “Village Communities East and West” adlı eserinde 1875’te ilk defa cemaat kavramını ele almasıyla dikkat çekmektedir. Bu yapı belirli bir bölgeye yerleşen ortak amaçlarını aynı araçlarla gidermeye çalışan ve aralarında karşılıklı ilişkiler bulunan toplumsal bir grup olarak tanımlanabilmektedir. Cemaat bir yandan modernliğe yanıt verirken diğer yandan modern yaşam koşullarına katılmayı kolaylaştırmaktadır. Bu özelliklerle cemaatler günümüzün özgün fenomenleri arasında yer almaktadır ve çağdaş yaşama katılım, şehre uyum, merkezi bir konumda bulunma düşüncesi veya merkezi etkileyebilme çabaları gibi unsurlar üzerinden meşruiyet kazanmaktadır (Doğan, 2016, s. 327).

Günümüz tarikatları, geleneksel tarikat yapılanmasından farklı bir şekilde organize oldukları için cemaat olarak da adlandırılmaktadırlar. Bu tarikatlar çeşitli alanlarda etkinlik göstermeye ve adlarından söz ettirmeye devam etmektedirler. Bu durum da tarikatların kendilerini sosyal faktörler ve ilişkiler çerçevesinde yeniden konumlandırmalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Böylece tarikat ve cemaat olarak iki farklı tipoloji gelişmektedir (Peçe, 2016, s. 199).

2.2.2. Osmanlı Dönemi İslamcılığı (1850-1923)

XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli uzak bölgelerinde ve Hindistan'da baş gösteren İslamcılık hareketinin kökenleri bulunmaktadır. Osmanlı'nın zorluklarla karşı karşıya kaldığı son dönemlerinde, imparatorluğun çöküşünü engelleyebilecek üç ana yaklaşım öne çıkmaktadır: “Türkçülük” “Batıcılık”, ve en belirgin şekilde “İslamcılık”. İkinci Abdülhamit, Batıya karşı bir siyasi güç olarak hilafeti ve İslamcılığı benimseyerek yaşanan zorlukların üstesinden gelmeye çalışmıştır (Karpaz, 2009, s. 282). Bu bağlamda 1870'li yıllardan itibaren İslamcılık, Osmanlı'da devletin çözölme tehdidine karşı koymak, imparatorluğun topraklarını ve halkını birleştirmek hedefi doğrultusunda güçlü bir devlet politikası olarak ortaya konulmuştur (Mardin, 1992, s. 11). Ayrıca Abdülhamit, iç problemleri ve siyasi sorunları çözüme kavuşturmak, batıya karşı iç birlik sağlama hedefiyle hilafeti ve İslamcılığı bir motivasyon aracı ve siyasi bir dayanak olarak kullanmıştır (Karpaz, 2009, s. 9).

Batının etkisi altında Abdülhamit'in, Osmanlı toprakları genelinde ve özellikle Arap dünyasında ortaya çıkan ayrılıkçı hareketleri, yalnızca İslam dininin birleştirici gücü ile önüne geçilebileceğine inanarak “İttihad-ı İslam” düşüncesini benimsediği ifade edilmektedir (Karpaz, 2009, s. 593). Bu düşünceden yola çıkarak II. Abdülhamit, döneminde hilafetin en etkili araçlarından biri olan cihat çağrısını, Yunanistan ile olan savaşta kullanmıştır. Aynı bağlamda İttihat ve Terakki'nin iktidara getirdiği Sultan Reşat da 11 Kasım 1914 tarihinde İngiltere'ye karşı Müslümanların ayaklanması amacıyla cihat ilan etmektedir. Fakat Osmanlı Devleti'nin zayıflayan konumu ve Sultan Reşat'ın İslam alemi üzerinde Abdülhamit kadar etkinliğinin bulunmaması sebebiyle, söz konusu çağrının beklenen etkiyi yaratamadığı belirtilmektedir (Karpaz, 2009, s. 474).

İslam Birliği düşüncesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun emperyal güçler tarafından zayıflatılmasını, bölünmesini ve istenilen değişikliklerin yapılmasının önüne geçmek ve aynı zamanda emperyalizme karşı koymak ve Müslüman topluluklar ile Osmanlı sınırları içerisinde dayanışma ile birlikteliği pekiştirmek hedefiyle II. Abdülhamit tarafından desteklenmiş ve devletin resmi politikası haline getirilmiştir (Mardin, 1992, s. 16). 1908 ila 1920 yılları arasında kalan 12 yıllık dönemde Osmanlı topraklarına ve İslam dünyasına yönelik batı emperyalizminin saldırıları karşısında İslamcı ideoloji

sayesinde oluşturulan ortam, sömürgecilğe karşı koyabilen etkin bir direnişin sergilenmesine olanak tanımıştır (Şentürk, 2019, s.17).

II. Abdülhamit'in "İslam Birliği" fikrini benimsemesinin bir diğer nedeni, 19. yüzyılda Osmanlı topraklarında meydana gelen askeri mücadeleler neticesinde gayri Müslimlere ait alanların elden çıkmasıyla Müslümanların yaşadığı bölgelerdeki durumu idare etme gayesiyle ortaya çıkmıştır (Mardin, 1992, s. 93). "İslam Birliği" düşüncesinin devlet eliyle teşvik edilmesi, İslam topluluğunun geri kalmasına sebebiyet vererek sunulan dinin, esasen bu durumun kaynağı olmadığından Müslüman toplulukça kabul edilmesine yol açmış ve bu düşünce, toplumun özgüvenini yeniden kazanmasını sağlamıştır. Onun Osmanlı İmparatorluğu'nda problemlerin temelinde yer alan unsurun din olmadığı yönündeki görüşleri, problemlerin kaynağını mevcut koşulların oluşturduğunu vurgulayarak aslında onun modernist bir yaklaşım benimsediğine işaret etmektedir. Bu fikrin Avrupalılar ve Ruslar tarafından kendilerine yönelik bir tehdit olarak algılanmasından kaynaklı "İslam Birliği" hareketini "Müslüman fanatizmi" şeklinde nitelendirerek değersizleştirmeye çalıştıkları belirtilmektedir (Karpas, 2009, s. 598). İslam Birliği fikrini bir tehdit olarak algılayan batı dünyası, bu düşünceyi küçük düşürmek amacıyla "Panislamizm" terimini kullanmıştır. Bu terim zamanla Batılı yayın organları tarafından yaygın bir şekilde kullanılmıştır (Karpas, 2009, s. 23).

Cemaleddin Efgani'nin İslam birliği fikrini Osmanlı'da ilk defa gündeme getiren şahsiyet olduğu bilinmektedir (Kara, 1997, s. 40). Osmanlı sınırları içinde yükselen milliyetçilik hareketleri, Rusya ile Avrupa kaynaklı tehditlere karşı tedbirler ararken Cemaleddin Efgani'nin bu bölgelere "İttihadı İslam" düşüncesini taşıması ve bu fikrin kabulünü sağlaması gerçekleşmiştir (Kara, 1997, s. 40). Efgani, "İttihadı İslam" düşüncesinin İslam coğrafyasını yeniden dirilteceğini öne sürmekte, bu ideolojiyi bir yeniden doğuş, yükseliş ve batı emperyalizmine karşın bir rekabet alanı olarak değerlendirmektedir. Efgani'nin bu görüşleri Osmanlı başta olmak üzere İran ve Mısır da dahil olmak üzere farklı İslam bölgelerinde ifade edilmiş, ayrıca bir süre İngiltere'de de yaşam bulmuştur.

Efgani İslam Birliği ideolojisini desteklemekteyken aynı zamanda kurtuluş hareketlerinin her ülkenin kendi girişimleriyle gerçekleştirilmesi gerektiğini de savunmaktadır (Kara, 1997, s. 40). Bu görüş, milliyetçilik akımlarının yoğunluk

kazandığı bir dönemde ortaya konmuş ve Balkanlar’da, Rusya ile Avrupa’nın etkisi altındaki milliyetçi gruplarca başlatılan isyanlar sonucunda meydana gelen olaylar nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu’nun milliyetçi ideolojilere karşı duyarlılık göstermesine neden olmuştur. Bu bağlamda İslam Birliği fikrini benimseyen Abdülhamit Han, milli kurtuluş hareketlerine yönelik söylemleriyle tanınan Efgani’nin düşüncelerinin yayılmasını engellemek için tedbirler almıştır (Kara, 1997, s. 40).

“İslam Birliği” ideali, Müslüman topluluklarını tek bir fikir çevresinde şekillendirerek ortak hareket etmelerini amaçlamaktadır. Bu açıdan milliyetçilik gibi akımların yükselişi, bu ideali tehlikeye atabilecek niteliktedir. Zira yaşanan hadiseler ve süreçlerin bir sonucu olarak milliyetçilik akımlarının yükselişi engellenememiştir. Bu durum karşısında II. Abdülhamit, “İslam Birliği” düşüncesini devlet politikası haline getirmiştir. Fakat bu düşüncenin yayılmasına önayak olan Cemaleddin Efgani’yi aynı fikirleri zarara uğratabileceği kaygısıyla İstanbul’da zorla ikamet ettirmektedir. Bundan dolayı Efgani, yaşamının son anına dek mecburi bir şekilde İstanbul’da kalmıştır.

Söz konusu dönemde İslam Birliği düşüncesini savunduğu bilinen II. Abdülhamit’in, Avrupa basını tarafınca “mürteci”, “Kızıl Sultan”, “isyan eden” ve “Panislamizm’in kurucusu” olarak nitelendirildiği görülmektedir (Karpaz, 2009, s. 281). Aynı zamanda yıllarca ülkemizde de “Kızıl Sultan” adı altında tanıtılan II. Abdülhamit, hükümdarlığı süresince yukarıda belirtildiği üzere İslamcılığı siyasi bir avantaj olarak değerlendirmiştir (Karpaz, 2009, s. 281). Yaşam tarzı bakımından İslami duyarlılığa sahip II. Abdülhamit, dini pratiklere bağlı olmasına karşın Avrupa hakkında en derin bilgiye sahip ve bu kıtayı en iyi şekilde anlayabilen sultan olarak kabul edilebilmektedir (Karpaz, 2009, s. 282). Osmanlı İmparatorluğu’nda eğitimin gelişimine ve Avrupa ile rekabet edebilir düzeye ulaşmasına yönelik önemli girişimlerde bulunan Abdülhamit, dönemin siyasi zekalarından biri olarak görülmektedir. Bunun yanı sıra “İslam Birliği” düşüncesiyle, Hilafet makamının gücünü Rusya ve Avrupa’ya karşı bir koz olarak kullanmayı amaçlamıştır.

1870 yılı itibarıyla İslam Birliği düşüncesi Osmanlı İmparatorluğu’nda önemli bir destek bulmuş ve II. Abdülhamit döneminde resmi bir devlet stratejisi olarak benimsenmiştir. Ancak bu İslamcılık düşüncesi ve hareketinin kökeni aslında II. Meşrutiyet’in ilanından sonra daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu

anlayışın ve hareketin önde gelen yayın organı olan “Sırat-ı Müstakim”, 14 Ağustos 1908 tarihinde yayın hayatına başlamıştır (Kara, 1907, s. 29).

İslamcılığın tarihsel süreç içerisinde çeşitli yorumlarla ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Selefî anlayışa bağlı bireyler, İslamiyet’in kurucu ilkelerine geri dönme amacını gütmektedirler. Bu bağlamda söz konusu bireyler Kur’an ve Sünneti temel alarak sahabenin yaşadığı asrısaaadet dönemini yaşam tarzı olarak benimsemişlerdir. Ayrıca içtihat kapısının açık oluşunun önemli olduğuna ve bu alanda herhangi bir sınırlamanın kabul edilemez olduğuna inanmaktadırlar. Toplumun İslami değerlere göre şekillendirilmesinin gerekliliğine inanç duyan bu gruplar, toplumsal ve siyasi aktivitelerin zorunluluğunu savunmaktadırlar. Bu kapsamda İslam’ın sadece ibadethanelerle sınırlı kalmayıp günlük yaşama entegre olması gerektiğini vurgulamaktadırlar. Bu perspektifte İslamcı hareketler 1960’lı yıllardan itibaren iktidar olma hedefine yönelmiş ve siyasi alanda önemli gelişmeler kaydetmişlerdir (Roy, 2017, s. 55).

1980’li yıllara gelindiğinde İslamcılığın daha belirgin bir şekilde ön plana çıktığı gözlenmektedir ve bu dönemde de aynı şekilde Kur’an ve Sünnet temel referans noktası olmaya devam etmektedir. İslamcıların bu dönemde ilk dönem İslam uygulamalarını ve yöntemlerini benimseme arzusunda oldukları görülmektedir. Bu süreçte tebliğ faaliyetlerinden İslami grup yapılanmalarına kadar geniş bir yelpazede sahabenin örnek alındığı uygulamalara yönelik bir eğilim sergiledikleri belirtilmektedir.

İslamcı düşünürler, çağdaş dönemin ortaya koyduğu yeni durumlar karşısında İslam’ın herhangi bir eksikliğe sahip olmadığını vurgulamakta ve modernleşmenin getirdiği değişikliklere karşın İslami referansların yeniden işlevsel hale getirilmesinin zorunlu olduğunu ifade etmektedirler (Roy, 2017, s. 57).

Osmanlı dönemindeki İslamcılığın yapısal olarak şehir merkezli bir oluşum olduğu kaydedilmektedir. Bu hareketi meydana getiren bireyler, genellikle akademik olarak yetişmiş ancak ilahiyat alanında eğitim almamış kişilerden meydana gelmektedir. 1960 ile 1980 yılları arasındaki dönemde ağırlıklı olarak mühendislik gibi teknik disiplinlerden mezun bireylerin hâkim olduğu bir olgu olarak öne çıkan İslamcılık, 1980’lerde rotasını sosyal bilimlere dönüştürmüş ve harekete üniversite öğrencileri ile mezunları hâkim olmuştur. Şehirli esnaf, memur ve işçi kesimleri de

İslamcılık hareketinin farklı bir boyutunu oluşturarak, bu yönüyle İslamcılığın kesinlikle şehir odaklı bir hareket olduğunu ispatlamaktadır (Roy, 2017, s.107).

Osmanlı'da İslâmcılık, özellikle aydınlar düzeyinde ele alındığında, bir medeniyet perspektifi çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu yaklaşımda temel sorun, İslâm dünyası ile Osmanlı'nın gerileme sebeplerinin ne olduğu ve bu düşüşten nasıl bir çıkış yolu bulunabileceği sorunsalı etrafında şekillenmektedir (Duran, 2005, s. 144).

2.2.3. Erken Cumhuriyet Dönemi (1923-1950)

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden başlayarak Millî Mücadele sürecinde ve Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında, Siyasal İslamcılığın izdüşümleri, daha önceki Osmanlı döneminin İslamcılık anlayışını yansıtmaktadır. Bu dönemlerdeki siyasetin yorumlanması, 1908 yılı sonrası gelişmeleri bu çerçevede değerlendirmeyi gerektirmektedir. Belirtilen siyasi çerçevede, Osmanlı parlamentosunda yer alan bağımsız iki grup; İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf fırkalarıdır (Black, 2010, s. 27).

Bahsi geçen fırkalar, muhafazakâr sosyal yapının eğilimlerini yansıtmak amacıyla ortaya çıkmış, İslamcı düşünceleri ideolojik ve pratik boyutlarda benimsemiş, aynı zamanda İslamcı hareketin içerisinde destekçilerini ve rakiplerini belirlemişler, bilimsel çalışmalardan dini metinlere dek geniş bir yelpazede eleştirilere maruz kalarak alay konusu olmuşlardır (Crone, 2007, s. 596).

Söz konusu dönemin en dikkate değer özelliği, halifelik makamına sahip Siyasal İslam'dır; bu konudaki aydınlar, devleti simgeleyen hanedanın ve grupların desteklerine başvurdukları dini bir yapıdır. Ünlü tarihçi İlber Ortaylı, bu durumu şu şekilde açıklamaktadır:

“Hilafet müessesesi, tarihindeki en zor ve ilginç dönemini 1919-1924 yılları arasında Türkiye’de yaşamıştır. 1919’da Anadolu’daki işgal kuvvetlerine karşı verilen mücadele, ‘Hilafet ve saltanatı kurtarmak’ sloganını ön planda tutuyordu.” (Ortaylı, 2014, s. 41).

Bu çalışmada ele alınan siyasal İslamcı grubun Batılılaşma sürecine yönelik tutumu, özellikle Mardin'in analizlerinde belirgin bir şekilde öne çıkmaktadır. İlgili grup, Japon hükûmetinin 1905 yılında Rus güçlerini mağlup etmesiyle mevcut düzenin modern bir sistem içerisinde korunabilirliği düşüncesini merkeze almaktadır (Crone, 2007, s. 583). Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu'nun da batının teknolojik ve

teknik avantajlarından yararlanarak kendi kültürel değerlerini muhafaza edip edemeyeceği sorusu gündeme gelmektedir. Mehmet Akif'in 1908 yılı sonrası, Osmanlıların Avrupa'nın teknolojik yeniliklerinden esinlenerek özgün gelenekleriyle birlikte var olabilme ihtimali üzerine düşünceler geliştirdiği görülmektedir. Bu süreçte 1908-1918 yılları arasında, Avrupa'yı "taklit" etme eğilimine karşı çıkan bir İslamcı ideolojinin doğuşuna tanık olunmuştur (Mardin, 2011, s. 16).

Osmanlı'da İslamcılık akımı, 19. yüzyılın sonlarından itibaren Batıcılık ve Türkçülük ile birlikte Osmanlı Devleti'nin çöküşünü engellemek için geliştirilen üç temel ideolojiden biri olarak ortaya çıkmıştır. Bu akım, özellikle II. Abdülhamid döneminde devletin resmi politikası haline gelmiş ve halifelik kurumu etrafında İslam dünyasını birleştirme düşüncesine dayanmıştır. Osmanlı İslamcılığı, Pan-İslamizm (İttihad-ı İslam) adıyla da anılmış ve tüm Müslümanları Osmanlı Devleti'nin koruması altında toplama amacını taşımıştır. Ancak II. Meşrutiyet'in ilanı (1908) ile birlikte bu politika terk edilmiş ve İslamcılık, resmî ideolojiden çok, entelektüel ve toplumsal bir akıma dönüşmüştür (Sivri, 2022, s. 1381). Balkan Savaşı sonrasında, Müslüman toplulukları ortak bir siyasal yapı etrafında birleştirmeyi amaçlayan İslâmcılık (ittihad-ı İslâm) düşüncesi, Osmanlıcılık akımının başarısızlığının ardından yükselişe geçmiş ve II. Abdülhamid döneminde devlet politikası olarak benimsenmiştir (Kurtoğlu, 2005: 202). II. Abdülhamid'in Panislâmist yaklaşımı, Yeni Osmanlılar'ın düşünsel mirası, Jön Türklerin fikir arayışları ve II. Meşrutiyet süreciyle birlikte, temel olarak imparatorluğun çözülme sürecinden nasıl kurtulacağı ve varlığını hangi temeller üzerinden sürdürebileceği sorularına yanıt aramaya yönelmiştir (Mert, 2005, s. 412). II. Meşrutiyet döneminden itibaren, hem inkılâpçılar hem de İslâmcılar, Türkiye'nin geri kalmasının temel nedenini İslâm'ın yanlış anlaşılmasında ve hurafelere dayalı bir din algısının yaygınlaşmasında görmüşlerdir (Yılmaz, 2005, s. 632). Bu çerçevede, İslâmcılık düşüncesinin önde gelen isimlerinden biri olan Mehmet Âkif Ersoy (1873-1936), söz konusu görüşü destekleyen açıklamalarda bulunmuş; özellikle Müslümanların İslâm'ı ve Kur'an'ı gereğince anlayamamalarından ve içselleştirememelerinden yakınmıştır:

"İbret olmaz bize, her gün okuruz ezber de! / Yoksa bir maksat aranmaz bu âyetlerde?

Lâfzı muhkem yalnız, anlaşılan, Kur'anın / Çünkü kaydında değil, hiçbirimiz mânânın:

Ya açar nazm-ı celilin, bakarız yaprağına / Yâhud üfler, geçeriz bir ölünün toprağına.

İnmemiştir hele Kur'an, bunu hakkıyla bilin / Ne mezarlıkta okunmak, ne de fal bakmak için!

Bu havâlidekiler pek yaya kalmış dince / Öyle Kur'an okuyorlar ki: Sanırsın Çince!

Bütün âdetleri âyîn-i mecûsiye kârîb / Bir şehâdet getirirler, o da oldukça garîb (Ersoy, 2007: 176)."

Bu çerçevede Mehmet Akif Ersoy, Osmanlı İslamcılığı içinde önemli bir figür olarak öne çıkmıştır. Ancak Akif'in İslamcılığı, Osmanlı'daki geleneksel devlet merkezli İslamcılık anlayışından farklıdır. O, İslamcılığı yalnızca siyasi bir ideoloji olarak değil, ahlaki ve toplumsal bir bilinç hareketi olarak ele almıştır. Mehmet Akif, Müslüman toplumların geri kalmışlığını Batı'nın emperyalist politikalarına değil, Müslümanların İslam'ın özünden uzaklaşmasına bağlamaktadır. Ona göre, İslam dünyasının yükselişi ancak Kur'an'a dönüş, ahlaki diriliş ve bilimsel ilerleme ile mümkündür. Bu yönüyle Akif, Osmanlı İslamcılığı içinde geleneksel Pan-İslamcı çizgiden farklı bir İslamcı söylem geliştirmiştir (Yılmaz, 2022, s. 350).

Osmanlı İslamcılığı ile Mehmet Akif'in İslamcılığı arasında belirgin farklar bulunmaktadır. Osmanlı İslamcılığı, halifelik kurumu üzerinden ümmet bilincini güçlendirmeyi hedeflerken, Mehmet Akif bireysel ve toplumsal dönüşümü esas almıştır. Osmanlı İslamcılığı siyasal bir strateji olarak şekillenirken, Mehmet Akif'in İslamcılığı ahlaki ve sosyal bir bilinç hareketi olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Osmanlı yöneticileri, Batı'nın modernleşme hamlelerine karşı şeriat hükümlerini devlet mekanizmasına entegre etmeye çalışırken, Mehmet Akif Batı'nın bilim ve teknolojisini almayı ancak kültürel ve ahlaki yozlaşmaya karşı durmayı savunmuştur. Ona göre, İslam dünyasının kurtuluşu, Batı'yı taklit etmekte değil, İslam'ı doğru anlamakta ve yaşamakta yatmaktadır (Şaşa, 2018, s.117).

Mehmet Akif'in İslamcılığı aynı zamanda Milli Mücadele ve bağımsızlık ile de yakından ilişkilidir. Osmanlı İslamcılığı ümmet bilinci üzerinden tüm İslam dünyasını kapsayıcı bir ideoloji üretirken, Mehmet Akif, özellikle Kurtuluş Savaşı yıllarında Türk milletinin bağımsızlığını öncelikli mesele olarak ele almıştır. "İstiklal Marşı"nda da görüldüğü gibi, onun İslamcılığı vatan sevgisi ve bağımsızlık mücadelesiyle iç içedir. Bu bağlamda Osmanlı İslamcılığı devlet temelli bir ideoloji, Mehmet Akif'in İslamcılığı ise toplumsal ve bireysel bir bilinç hareketi olarak şekillenmiştir (Uçman, 2021, s. 24).

Mehmet Akif'in en dikkat çekici yönlerinden biri, İslamcılığı "ilk İslam'a dönüş" perspektifinden ele almasıdır. O, İslam'ın tarihsel süreçte yozlaştığını ve yeniden Asr-ı Saadet dönemindeki saf haline dönmesi gerektiğini savunmuştur. Bu düşüncesi, onun şu sözlerinde açıkça görülmektedir: "Şimdi yeniden Müslüman olmalı, ilk sahabeler gibi..." Akif'e göre, hakiki bir İslam toplumu oluşturulmadan İslam devletinin kurulması da mümkün değildir. İslamcı düşünce içinde hakikat, kurtuluş ve İslam devleti kavramlarını bir arada ele almış ve bu kavramları toplumsal dönüşümün temel taşları olarak değerlendirmiştir (Koyuncu ve Erkol, 2022, s. 415).

Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesi sırasında İslam dininin etkisi ve İslamcılık çatısı altında yer alan topluluklar üzerine Mardin'in yaptığı vurgular, bu mücadelenin önemli yönlerini ortaya koymaktadır. Mardin, Kurtuluş Savaşı döneminde toplum içerisinde karşılıklı etkileşim içerisinde bulunan ve etkinliği olan İslamî yapıların üstlendikleri rollerin, süreklilik açısından korunamadığını eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmektedir. Bu yapıların toplum üzerindeki etkilerinin ve üstlenmiş oldukları misyonların, genel bağlamda büyük önem arz ettiğini ifade etmektedir.

Türkiye'nin bağımsızlık savaşını yöneten grupların, İslami bir yaklaşımı temel olarak gösterdikleri çabalar mücadelenin zaferle sonuçlanmasıyla yeni bir aşamaya taşınmıştır. Bu zaferin ardından kurulan yeni devletin karakterinin belirlenmesinde Türkçülük ve Batıcılık ideolojilerine dayanan bir vizyon öne çıkmaktadır. Bu vizyon, Cumhuriyet'in kurucusu olan partinin, toplumun yaşam tarzını ve devlet düzenini şekillendirmeyi hedeflemektedir (Akbulut ve Tunçay, 2021, s. 42).

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş süreci, son derece meşakkatli bir evreyi barındırmaktadır. İmparatorluğun eski ihtişamına kavuşma çabası içinde hem pratik tedbirler aracılığıyla çözüm yolları aranmış hem de teorik çalışmalarla stratejiler geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu süreçte Osmanlı bir dizi farklı düşünce akımıyla karşı karşıya gelmiştir. Bu akımlardan ilki ve en önemlisi, batılılaşma olarak bilinen Modernleşme hareketidir (Akbulut ve Tunçay, 2021, s. 42).

Osmanlı Devleti, askeri alandaki başarısızlıkların bir sonucu olarak Avrupa'yı daha yakından inceleme gereği duymuştur. Ancak Islahat ve Tanzimat Fermanları gibi reformlar, devletin durumunu iyileştirmede yetersiz kalmıştır (Crone, 2007, s. 599). Öte yandan Fransız Devrimi'nin tetiklediği milli bilinç algısı, teokrasiyi benimseyen imparatorluk sistemi üzerinde derin izler bırakmıştır. Bu dönemde Fransız Devrimi,

modern düşünce yaklaşımlarının ortaya çıkmasına öncülük etmiş, ulusçuluk bu akımlar arasında en fazla ilgi gören olmuştur. Bu bağlamda Osmanlı'nın da yeni düşünce akımlarıyla tanışması gerçekleşmiştir. Ancak Osmanlıcılık gibi bazı akımlar, Yunan, Sırp ve diğer milliyetçi hareketlerin isyanları karşısında etkinliğini kaybetmiştir. Buna karşılık İslamcılık ve Türkçülük gibi alternatif düşünce akımları devletin geleceğine yönelik iddialı birer seçenek olarak ortaya çıkmıştır (Ahmad, 1994, s. 33).

Türkçülük olarak adlandırılan düşünce hareketi, belirtilen dönemin milliyetçi düşünce biçimleri ve siyasi gelişmelerinin doğal bir neticesi olarak baş göstermektedir. İslamcılık fikri hareketleriyse modern dönemin getirileri arasında İslamiyet'in baştan değerlendirilmesi ve Tanzimat dönemi ile ortaya çıkan kimlik problemlerinin üstesinden gelmeye yönelik bir düşünce akımı olarak ortaya çıkmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş nedenlerini, muhafazakâr yaşam biçimi ile olan ilişkinin zayıflamasına bağlayan İslamcı görüş, İslami öğretileri devletin karşılaştığı sorunlardan arındırmak adına çözümleme seçeneği olarak sunmaktadır (Ahmad, 1994, s. 34). Ancak hayata geçirilen yeniliklerin sadece yönetim mekanizmasına ve askeri yapıya yönelik olması, devletin yönetici kadrosunun İslamcılığı ve İslamiyet topluluklarını belirlediği hedeflere yönelik kullanma eğilimi, söz konusu düşünce hareketinin etkinliğini kaybetmesine neden olmuştur. Bu sürecin tüm evreleri neticesinde Osmanlı Devleti yıkıma uğramış ve imparatorluk dönemi sona ermiş, Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur (Acar, 2011, s. 5).

Türkiye'de İslamcılık ideolojisine temel teşkil eden unsurlar arasında; 19. yüzyılın son zamanlarında beliren *Genç Osmanlılar Hareketi*, Abduh ve Efgânî gibi düşünürlerin görüşleri ile İran, Pakistan ve Mısır'da 1950'lere gelinmesiyle yükselen İslamiyet yanlısı akımlar gösterilmektedir (Acar, 2011, s. 9).

Cumhuriyet'in ilanının ardından özellikle tek partili dönemler itibariyle dindar ve muhafazakâr kesimin tarih algısı, Cumhuriyet döneminin fikir akımlarının tarih anlayışıyla tezatlık gösteren bir şekilde gelişmiş ve bu durum, bir tür Osmanlı hayranlığı üzerinden açıklanmıştır. Bu bağlamda İslamcı olarak tanınan ilmiye sınıfı ya da tarikat üyelerinin Sultan Abdülhamit'e karşıtlığı ve İttihat ve Terakki'ye sempati duymaları, karmaşık bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada İttihat ve Terakki hareketinin Türkiye'de son zamanlarda ele alındığı dar perspektifte tam olarak

anlaşılamadığını belirtmek gerekmektedir. Bu perspektif içerisinde Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır dâhil olmak üzere hem Meşrutiyet hem de Cumhuriyet dönemlerini kapsamlı bir şekilde anlamanın imkânı yoktur. İttihat ve Terakki hareketinin günümüzde yaygın olan eleştirilere karşılık gelen yönleri mevcuttur; devletin devamlılığının sağlanması amacıyla her türlü eylemi gerçekleştirilebilir olarak değerlendiren bir komitacılık tutumu, Müslüman olmayan toplumlarla yapılan ittifaklar gibi. Ancak İttihat ve Terakki'nin geniş kapsamlı bir koalisyon yapısının bulunduğu ve çeşitli tarikatlarla ilmiye sınıfının söz konusu koalisyon yapısında önemli bir yerde konumlandığı unutulmamalıdır (Akman, 2017, s. 833-834).

Hamdi Yazır'ın Cumhuriyet dönemindeki yargılaması, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne olan geçmiş üyeliği ve özellikle belirli bir fetvaya dair rolleri nedeniyle sonuç itibarıyla beraat ile neticelendirilmiştir. Bu süreçte Yazır'ın söz konusu döneme özgü bir ifadeyle “İslamcı” akımının bir parçası olduğu söylenebilmektedir. İslamcı terimi Osmanlı Devleti'nin çalkantılı çöküş zamanlarında yaşanan krizden sıyrılmak adına başvurulabilecek seçenekler arama çabalarını simgelemektedir (Akman, 2017, s. 833).

Yazır, muhafazakâr bir “İslamcı” olarak tanınmakta ve aynı zamanda onun, dönemin entelektüel hareketlerini de sıkı bir şekilde izlediği gözlemlenmektedir. Bu bağlamda Hamdi Yazır, zamanın tartışma yaratan önemli konularına değinerek bunlar arasından Kur'an'a en uygun düşünceleri saptamaya yönelik çabalar göstermiştir. Bu çerçevede Muhammed Abdur'ın düşünceleri ve onun eğittiği kişiler ile “İslamcı” hareketin temel ayaklarından birini temsil eden kişilerin yaklaşımlarını eleştirdiği görülmektedir (Akman, 2017, s. 834).

Tek Parti döneminin sona ermesinin ardından çok partili siyasi yaşama geçiş, İslamcı düşüncelerin tekrar ortaya çıkmasına imkân tanımıştır. Bu geçiş, İkinci Dünya Savaşı'nın son bulması ve bunun sonucunda oluşan küresel yapıda Sovyetler Birliği'nin liderliğindeki Doğu Bloku ile Amerika Birleşik Devletleri'nin başını çektiği Batı Bloku arasındaki rekabetten kaynaklanmaktadır. Türkiye, bu dönemde Batı Bloku'na yönelme kararı almış, demokratikleşme ve liberalleşmeye doğru bir eğilim göstermiş, 1930 ila 1945 yılları arasında hüküm süren korumacı ve devletçi ekonomi politikalarından serbest piyasa ekonomisine geçiş yapmıştır (Uslu, 2016, s. 349). Bu süreç, Cumhuriyet dönemi sonrasında tarihi gelişimde İslamcı düşüncenin

evrimine önemli bir katkı sağlamıştır; zira çok partili siyasi yaşam, çeşitli toplumsal grupların siyasi proseslere dahil olmalarını ve görüşlerini serbestçe ifade etme fırsatını beraberinde getirmiştir.

1945 yılına gelindiğinde çok partili dönemin başlangıcında, Nuri Demirağ'ın kurmuş olduğu Milli Kalkınma Partisi ve benzer şekilde 'İslami referanslar' taşıyan partiler, bu dönemin karakteristik özelliklerinden biri olarak belirtilmektedir (Bora, 2017, s. 469). Bu partilerin siyasi sahnede var olma süreleri kısa ve etkileri sınırlı olsa da Demokrat Parti'nin (DP) 1945'te kurulması ve kısa sürede siyasi arenada etkin bir güç haline gelmesi, dönemin önemli bir dinamiğidir (Teziç, 1976, s. 258). Demokrat Parti'nin liberal değerleri benimsemesi, demokrasiyi geliştirme, kişisel çaptaki özgürlükleri artırma ve ekonomik büyümeyi teşvik etme gibi vaatleri, ona geniş toplumsal kesimlerden destek getirmiş (Ahmad, 1996, s. 31-32) ve 1950 yılındaki genel seçimlerde başarı kazanarak on yıllık bir yönetim sürecine adım atmasını sağlamıştır (Ahmad, 1996, s. 54-55; Zürcher, 2000, s. 315). Demokrat Parti'nin toplumların önde gelen aydın kesimini oluşturan profesörlerden köyde yaşayan bireylere dek geniş bir toplumsal tabana hitap etmesi, bu dönemin en belirgin özelliklerindendir (Karpas, 2010, s. 488).

Tunaya'nın (1998, s. 100) görüşleri kapsamında Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonraki zaman diliminde İslamiyet'i savunan düşünce hareketlerinin siyasal alanda baş göstermesi, 1945 yılı itibarıyla belirginleşmiştir. İslamiyet yanlısı grupların siyasi yaklaşımları bilhassa "çağdaşlaşma düşmanı", "dinsiz parti (CHP)-dinli parti (DP)" ayırımı ve "27 senelik istibdat" (1923-1950) benzeri konular etrafında şekillenmiştir (Tunaya, 1998, s. 100-101). Demokrat Parti'nin seçime yönelik hazırlamış oldukları beyannamede, Cumhuriyet Halk Partisi mensuplarını dinsizlikle itham etmesiyle (Karpas, 2010, s. 504) Demokrat Parti mensuplarını "*dindar parti*" tanımlamasıyla nitelendiren propagandalar hazırlaması İslamcılığın siyasal alandaki kritik önemini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte Demokrat Parti'nin dini aracı ederek ilerlettiği propagandalara başvurması onun, İslamcı Muhalefet olmaktan ziyade sadece popülist nitelikli söylemlerle kısıtlanmasına neden olmuştur. Cumhuriyet tarihinin öne çıkan İslami hareketi, dönemin öne çıkan isimlerinden olan Necmettin Erbakan'ın karakteri doğrultusunda şekillenen "Millî Görüş" olarak karşımıza

çıkmaktadır (Çakır, 2005, s. 544). Bu bağlamda ele alınan tez çalışmasının daha iyi anlaşılabilmesi açısından Millî Görüş evresine değinmek doğru olacaktır.

2.2.3.1. Çok Partili Dönem ve Sonrası (1950-2000)

Cumhuriyet öncesi dönemin siyasi düşünce yapısında Yeni Osmanlı Hareketi'nin ideolojik esasları üzerine kurulu Siyasal İslam'ın gerçek anlamda örgütlenip siyasi sahnede yer alması, İkinci Meşrutiyet dönemi ile birlikte gerçekleşmiştir. Bu süreçte Kemalist rejimin baskıları altında ve kamusal alandan uzak tutulma çabalarına rağmen, İslami hareketler ve siyasal yapılanmalar Demokrat Parti'nin yönetime gelmesiyle birlikte varlık sergileyebilme fırsatını bulmuştur.

Millî Görüş Hareketi'nin (MGH) tarihsel temelleri, Nakşibendi Tarikatı'na ve bu tarikatın bir kolu olan İskenderpaşa Dergâhı'na uzanmaktadır. İskenderpaşa Dergâhı'nın öncüsü olan Mehmed Zahid Kotku'nun, hareketin ideolojik temellerinin şekillenmesinde önemli bir etkisi olmuştur (Yavuz, 2005, s. 591). Tarikatın desteği ile şekillenen Millî Görüş Hareketi, ülkemizde Siyasal İslam'ın toplumsal zemininin ve siyasi alanın hangi gerçeklikler üzerine inşa edildiği hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Tarikatın önde gelen isimleri ve üyelerinin desteğiyle siyasi arenada yerini alan Necmettin Erbakan, 1969 yılındaki genel seçimler kapsamında bağımsız milletvekili seçilerek Konya'dan çıkmış ve Millî Nizam Partisi'ni (MNP) kurarak hareketin liderliğine terfi etmiştir (Çakır, 2005, s. 544). Erbakan'ın liderliğinde Millî Görüşçüler, zaman içinde Saadet Partisi (SP), Refah Partisi (RP), Fazilet Partisi (FP), Millî Selamet Partisi (MSP) gibi partileri kurmuşlar ve bu partiler, farklılıklarına rağmen Millî Görüş geleneğinin devamlılığını temsil etmişlerdir (Çakır, 2005, s.544).

Bahsi geçen gelişmelerin ardından Erbakan, Millî Görüş hareketinin “*millî*” niteliğinin kökenini, tarihsel birikime dayanarak açıklamaktadır. Ona göre (1973, s. 45), Türkiye’de üç ana düşünce ekolü bulunmaktadır: Sağ (Millî Görüş) ideoloji, Sol ideoloji ve Liberalizm akımıdır. Liberalizm, sömürüyü ve bireyselliği temel alırken; sol ideoloji toplumculuğu benimser ve son hedefi olarak komünizmi hedeflemektedir. Erbakan, sol ideolojilerin ve liberalizmin ilerisinde, tarihsel olarak milletin kökenlerinde var olan bir sağ (Millî Görüş) düşüncenin olduğunu vurgulayarak bu akımın “*millî*” karakterinin, tarihi geleneğe olan yakınlığından kaynaklandığını belirtmektedir (Erbakan, 1973, s. 48). Bu perspektiften Erbakan, Millî Görüş’ü

liberalizme ve sol düşüncelere ek bir seçenek olarak konumlandırmakta ve paradigmayı “ötekine” dayalı bir yapı olarak oluşturmaktadır.

Erbakan ayrıca Millî Görüş Hareketi’nin (MGH) kökenlerini kapsamlı bir tarihi perspektifle Hz. Âdem’den başlatarak ele alır ve Hz. Muhammed’in var olduğu Asr-ı Saadet Dönemi’nden Osmanlı Devleti’nin Viyana’yı kuşatmasına dek uzanan süreçte, maddi medeniyetin yol göstericisi olarak adil bir düzenin kurucusu ve dünya üzerindeki nizamın yapıcısı şeklinde tanımlamaktadır (Erbakan, 2017, s. 39).

Osmanlı İmparatorluğu, Erbakan ve Millî Görüş Hareketi için bir “model” teşkil etmekte, Osmanlılık taklidi ve tarihsel özellikler, Millî Görüş’ü benimseyen siyasi partilerin (Millî Selamet, Millî Nizam, Fazilet ve Refah Partisi) programlarında, söylemlerinde ve seçim beyannamelerinde sıkça başvurulan bir yöntem konumuna erişmektedir. Erbakan, Millî Görüş’ün düşünsel temellerini anlatırken dini olguların ve vakaların referanslarına sık sık atıfta bulunmakta ve böylece yaptığı teorik değerlendirmeleri bir kaynağa dayandırarak altı dolu eleştirilerde bulunmaktadır. Buna örnek olarak Necmettin Erbakan, insanlığın başlangıcından beri peygamberler tarafından insanlara öğretilen doğrucu hak anlayışı ile firavunlar tarafından öğretilen yanlış hak anlayışı arasında bir ayrım yapmaktadır. Bu bağlamda Millî Görüş, “*doğru hak anlayışı*” ile özdeşleşen bir yaklaşımdır (Erbakan, 2017, s. 23). Ayrıca tarihin en ihtişamlı devletleri arasında kabul ettiği Osmanlı İmparatorluğu ile Selçuklu Devletlerinin, asırlarca sulh ve hakkaniyetin somut örneklerini sergilediğini ve milletin (ümmetin) tarihin sayfalarında daima “*hakkı*” ön planda tuttuğunu ifade etmektedir (Erbakan, 2018, s. 171). Erbakan, Millî Görüş geleneğinin bilimsel varoluş temellerini söz konusu “*hak*” anlayışı üzerine kurmaktadır.

Üçüncü Dünya ülkelerinin batı tarafından sömürgecilik anlayışı ile hedef alınmasına dayalı bir görüşe göre, Batının eğitim sistemleri, misyonerlik etkinlikleri ve kapitalizm aracılığı ile milletin inanç, din, kültür ve kutsal değerlerine yönelik saldırılar gerçekleştirmiştir. Bu tür gayri milli müdahaleler hem manevi hem de maddi gerilemelere yol açarak Osmanlı İmparatorluğu’nun hızla çöküşüne sebep olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu’nun son 200 yıllık dönemini etkisi altına alan batının gücü, Osmanlı’nın modernleşme ve batılaşma çabalarının İslami değerleri göz ardı ederek Batı’yı rol model almasını ve bu süreçte Milli Görüş’ün Osmanlı/Türkiye çağdaşlaşmasına yönelik eleştirilerini beraberinde getirmiştir.

Erbakan'ın (2018, s. 173) belirttiği üzere milletin öz değerlerine ters düşen Batılılaşma eylemleri, toplumda batı benzeri düşünce yapılarının (liberal düşünce ve sol düşünce gibi) ve fikir akımlarından kaynak alan kurumların kurulmasına sebebiyet vermiştir. Erbakan, sol ve liberal düşünceleri “iş birlikçi” ve “yanlış” olarak nitelendirerek Milli Görüş'ün diğer görüşlerden ayrıştığını ifade etmiştir. Erbakan'ın (2018, s. 23-24) düşünceleri kapsamında Milli Görüş belli başlı durumlarda çeşitli düşüncelerden ayrılarak özgünlüğünü sergilemektedir.

Ayrışım noktalarından ilki Milli Görüş'ün diğerlerinin aksine “doğruyu” temel almasıyken ikincisi, manevi değerlere dayalı bir Türkiye'nin inşasını hedeflemesidir. Üçüncü farklılığı Milli Görüş'ün toplumsal düzenin korunması ve idaresinde ahlaki prensipleri ön planda tutmasıyken dördüncüsü, sömürgeci ve faizci düzenin aksine ağır sanayiye yönelik bir kalkınma stratejisi geliştirmesidir. Beşinci ve sonuncusuysa en önemlisi olarak eşit bir düzen anlayışının kurulması amacıdır. Yavuz (2005, s. 591) tarafından da belirtildiği gibi Milli Görüş, “etik ve ahlaki değerlere” ve “ağır sanayi hamlesine” dayalı kalkınma olmak üzere iki temel kavrama dayanmaktadır.

Ağır sanayi inisiyatifi ve maneviyat üzerine yapılan gelişmeler, Millî Görüş mirasına sadık kalarak kurulan siyasal partilerin başlıca amaçları arasında yer almaktadır. MG mirasının siyasi bir ifadesi olan “adil düzen” söylemi, 1990'lar boyunca Refah Partisi liderliğinde sıklıkla öne çıkan terimlerden biri haline gelmiştir. Manevi ilerleme ve ağır sanayi hedeflerini benimseyerek yeni bir medeniyet inşa etme vizyonunu hedefleyen Millî Görüş, Bora'nın (2017, s. 470) değerlendirmesine göre “Yeniden Büyük Türkiye” sloganıyla Osmanlı'nın görkemini yansıtan tarihi bir coşkuyu, muhafazakâr ve aynı zamanda milliyetçi bir ideoloji çerçevesinde konumlandırmayı amaçlamaktadır. Lakin Erbakan, Millî Görüş'ün erken dönemlerinde siyasi duruşunu sağcılık olarak nitelendirse de sonraki dönemlerde ele aldığı yapıtlarından biri olan *Davam*'da (2018, s.174), sağ görüşü, liberal ve sol ideolojiler gibi dışlayıcı ve yetersiz olarak tanımlamıştır. Erbakan'a göre liberal- sol-muhafazakâr ve sağ düşünceler, batı emperyalizminin kabul edilemez ideolojilerinin bir yansımasıdır. Bu çerçevede Millî Görüş mirasında da gerek Yeni Osmanlılar gerekse de İkinci Meşrutiyet dönemindeki İslamcılar gibi Osmanlı Dönemi İslamcılar için ‘batı’, problematik bir konumda merkezi bir öneme sahiptir.

İkinci Meşrutiyet döneminin İslamcı düşünürleri arasında yaygın bir biçimde ele alınan ve ‘batı taklitçiliği’ olarak adlandırılan modernleşme eleştirisi, Erbakan ile Millî Görüş geleneğinin de önemli bir problem alanını teşkil etmektedir. 1970 yılından itibaren siyasi bir eylem olarak beliren Millî Görüş, Türkiye’nin gelişmemişlik durumu, siyasi çıkmazları ve toplumsal krizleri için Batıyı ve Batıyı taklit eden yönetimleri suçlamaktadır (Dağı, 1998, s. 43). Osmanlı döneminde askeri bürokrasinin başlattığı ve Cumhuriyet’in kuruluşuyla Kemalist rejim tarafından son halini alan çağdaşlaşma ve batılılaşma süreçleri, laik modernite projesi kapsamında İslami değerlerin kamusal alandan uzaklaştırılması, politik olmayan bir toplum oluşturma amacı ve seküler bir toplumsal yapı oluşturma çabalarıyla yalnızca siyasi değil aynı zamanda hem kültürel hem de toplumsal yapıların dönüşümünü hedeflemektedir. Bu bağlamda İslamcı düşünce ve kurumları pasifleştirmeyi ve kontrol altına almayı zorunlu kılmaktadır. Millî Görüş ve Erbakan’a göre Cumhuriyet tarihi, batıyı taklit edenlerin, halkın hem millî hem de manevi değerlerinden koparılması suretiyle, milletin kendi medeniyetiyle olan bağlarını zayıflatma çabalarının tarihçesi olarak değerlendirilmektedir (Dağı, 1998, s. 43).

Çağdaşlaşma ve batılılaşma hareketlerine tepki olarak Millî Görüş, çağdaşlaşmanın İslam’a karşıt bir duruş sergilemek yerine İslami değerlere ve ulusun millî karakterine paralellik gösterecek şekilde etik ve ahlakî ön planda tutarak gerçekleştirilmesinin altını çizmektedir. Sanayileşme, modernleşmenin temel unsurlarından biri olarak kabul edilirken Erbakan, bu sürecin Osmanlı İmparatorluğu’nda Avrupa’daki ülkelerden daha erken başladığını iddia etmektedir. Böylece Erbakan’ın tarihe bakış açısının sadece manevi değerlerle kısıtlı kalmadığı anlaşılmaktadır (White, 2014, s. 18).

Tüm bunların yanı sıra batının meseleleri, Türkiye’nin mevcut gelişmemiş durumunun dışsal sebepleri arasında yer almaktadır. Sanayi Devrimi’nin ardından batı toplumlarında yaşanan teknolojik ilerleme, artan ham madde talebinin sömürgecilik anlayışının temellerini atmasına neden olmuştur. Sömürgeci güçler, ekonomik alanların ötesine geçerek inanç, kültür, hukuk ve politika gibi çeşitli alanlarda günlük yaşamı etkileyen bir üst yapıyı dönüştürmüştür. Yarı sömürgecilikle karşı karşıya kalan Osmanlı İmparatorluğu da bu süreçte benzer değişikliklere maruz kalmıştır. Modernleşme çabaları neticesinde Osmanlı’dan bu yana yaşanan değişimler, Millî

Görüş geleneğinde emperyalist sistemin taklit edilmesinin bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Bu anlamda Erbakan, Millî Görüş geleneğini kavramanın, emperyalizmin ne olduğunu anlamakla mümkün olduğunu belirtmiştir (Erbakan, 2017, s. 35; Erbakan, 2018, s. 89). Nitekim Amerika Birleşik Devletleri, SSCB ve İngiltere gibi sömürgeci devletler, 1945 yılına gelindiğinde bir noktada toplanarak barış ve huzur kavramları üzerine inşa edilen “Yeni Dünya Düzeni” ismi bünyesinde yeni bir sömürge düzeni kurmuşlardır (Erbakan, 2018, s. 89). Soğuk Savaş dönemindeki emperyalist güçler arasında yaşanan derin rekabet, 1989 yılında Sosyalist Blok’un dağılmasıyla, tek kutuplu bir kapitalist sistemin hâkim olduğu yeni bir dünya düzeninin başlangıcına işaret etmektedir. Bununla birlikte Türkiye’de siyasi anlamdaki İslam’ın yükselişi, Soğuk Savaş tarihine paralel bir dönem olarak ele alınmaktadır. Milli Görüş, mandacı devletlerin sömürge stratejilerinin bir sonucu olarak geri kalmış ülkelerin durumunu, özellikle İslam coğrafyasında yer alan Müslüman devletleri ele almaktadır. Erbakan, Dünya Bankası (WB), Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Birliği (AB) ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi kuruluşların emperyalist güçler tarafından kurulduğunu ve Siyonizm’in çıkarlarına hizmet ettiğini savunmaktadır. Siyonizm, MG hareketi için enternasyonal politikada önemli bir etken olarak kabul edilmektedir. Erbakan’ın düşünceleri bağlamında Türkiye’nin bu kurumlara üyeliği, beklenen faydaların aksine Türkiye’nin son yüzyılda yaşadığı geri kalmışlık gerçeğini daha da derinleştiren zararlı etkilere sahiptir.

Erbakan, ilgili kurumların üyeliğinden kaçınılması gerektiğini sıkça dile getirmekte ve bunun aksine “İslam Birliği” çatısı altında, öz politik ve ekonomik bağlantılarını kendi düzenlemeleriyle yönlendiren bir yapı oluşturarak gelişmiş devletler düzeyine erişilmesini amaçlamaktadır. Müslümanlık özelinde oluşturulan bu birlik, Türkiye başta olmak üzere çeşitli İslam ülkelerini, kapitalizm ve Siyonizm’in oluşturduğu baskılardan azat etmeyi amaçlayan politik yapıların başında gelmektedir. Fakat Dağı’nın (1998, s. 85) belirttiği üzere Erbakan ile Millî Görüş hareketinin İslam Birliği vizyonu, uluslararası bir yaklaşımdan ziyade Türkiye ve Milli Görüş hareketinin liderliğinde, İslam toplumlarının etrafında birleşeceği ve destekleyeceği bir liderlik beklentisi içermektedir. Bu çerçevede Erbakan’ın İslam Birliği fikri, tüm Müslüman toplulukları kapsamaktan ziyade kendine has görüşlerini benimsetebildiği, II. Abdülhamid’in *Pan-İslamcılık* anlayışıyla örtüşür şekilde, ‘Türkiye merkezli’ bir perspektife dayanmaktadır (Dağı, 1998, s. 84). Böylelikle Erbakan’ın İslam Birliği

fikri İslam toplumlarının liderliğinde ‘Büyük Türkiye’ hedefine ulaşmayı amaçladığını ifade etmek mümkündür.

Batı karşıtı bir söylem üzerine inşa edilen Millî Görüş geleneği, tarihsel süreci boyunca muhafazakarlık, milliyetçilik ve liberalizm benzeri düşünce akımlarıyla birleşerek bir İslami kurtuluş ideolojisi olarak değerlendirilmektedir. Milli Görüş geleneğini takip eden Türkiye’nin siyasal evriminde yer alan RP, MSP, FP ve MNP gibi partiler, çeşitli ifade ve politik görüşlere sahip olmalarına rağmen tarihsel bağlamlar ışığında yukarıda bahsi geçen ilkeleri benimsemektedirler. Türkiye’de etkili ve kalıcı bir İslamcı partinin oluşumu, 1970 yılında Millî Görüş düşünce hareketinin bir kolu olarak Necmettin Erbakan öncülüğünde Milli Nizam Partisi’nin (MNP) kuruluşuyla başlamaktadır (Bora, 2017, s. 469).

2.2.3.2. Millî Nizam Partisi

Millî Görüş hareketinin ilk siyasi temsilcisi, 1960’lı yılların sonlarında Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği içinde yaşanan geçimsizlikler nedeniyle İzmir ve İstanbul’daki büyük iş dünyası ile Anadolu’daki küçük ve orta büyüklükte işletme sahiplerini simgeleyen toplulukların bir siyasi oluşumda birleşme ihtiyacı sonucunda doğan Millî Nizam Partisi’dir (MNP) (Özdemir, 1989, s. 225). Bu yapının liderliğini, Adalet Partisi (AP) çatısı altındaki bir grup İslamcı-muhafazakâr milletvekili üstlenmiştir (Bora, 2017, s. 469). Millî Nizam Partisi, hükümetteki Adalet Partisi’nin, şehirlerde büyük sanayi ve ticareti, taşra alanlarda ise tarım burjuvazisini destekleyici stratejisine karşı, küçük ölçekteki imalathane sahipleri ve esnaf gibi taşra burjuvazisinin savunuculuğunu yaparak sahneye çıkmıştır (Özdemir, 1989, s. 225).

Millî Nizam Partisi’nin kökenlerini aldığı üç toplumsal dayanağı şu şekilde sıralamak mümkündür (Çakır, 2005, s. 545):

- 1) Taşradan gelip, Cumhuriyet’in laik eğitim sisteminden geçmiş ve çoğunlukla serbest meslek erbabı olan dindar yeni elitler
- 2) Taşra kökenli ve ticaret ile sanayi sektöründe faaliyet gösteren muhafazakâr girişimciler
- 3) Kırsal ya da kentsel fark etmeksizin çeşitli bölgelerde yaşayıp alt-gelir seviyesine mensup, Sünni dindar bireyler

Büyük şehirlerde Millî Nizam Partisi'ne yönelik toplumsal destek, Demokrat Parti zamanında hayata geçirilen tarım reformları, tarımsal üretimde modernizasyona geçiş ve nüfus artışı ile tetiklenen, 1950 sonrası kırsal alanlardan şehirlere göç olgusundan kaynaklanmaktadır. Yaşanan göçler, çağdaşlaşmanın etkileriyle geleneksel yaşam alanlarının zayıflamasına ve her yerleşim alanının “modern kent”e evrilmesine sebep olmuş, bu durum yeni sosyal dinamiklerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Millî Nizam Partisi ise çağdaş şehrin geri kalmış yoksul mahallelerinde kompleks bir düzen yapısının olduğu alanlarda yaşamak mecburiyetinde kalan göçmenlerin yönelim ve talepleri sonucu şekillenerek siyasal bir ifadeye kavuşmuştur. (Bulaç, 2005, s. 66). Ali Yaşar Sarıbay'a göre (2005, s. 576) Millî Nizam Partisi'nin kurulmasını mecburiyete dönüştüren objektif şartlar, sanayileşen Türkiye'deki işlevsel ayrışmaların derinleşmesi olmakla birlikte kamuoyu ve basın, partiyi ve liderlerini Türkiye'de İslamiyet'i destekleyen siyasal bir araç olarak değerlendirmiştir.

Millî Nizam Partisi'nin Kuruluş Beyannamesinde belirtilen ifadeler kapsamında partinin temel kuruluş gayesi, toplumumuzun içinde barındırdığı ahlaki değerler ve faziletleri pratiğe dönüştürmek, böylelikle topluma düzen, barış, sosyal adalet getirmek ve vatandaşlarımıza mutluluk ve güven sağlamaktır. Beyanname, şu anki koşullar ne olursa olsun Allah'ın yardımı ile yakın gelecekteki zaman diliminde milletimizin tüm dünyaya örnek teşkil edecek büyük bir medeniyet inşa edeceğini ifade etmekte ve bu yüce amacı gerçekleştirmek için herkesi birlikte çalışmaya davet etmektedir (Millî Nizam Partisi Kuruluş Beyannamesi, t.y., s. 1).

Partinin maneviyata ve geleceğe yönelik hedeflerine dair bir anlayışın öne çıktığı MNP'nin Parti Programı, ulusumuzun doğasında var olan fazilet ve ahlaki değerlerin, eyleme dönüştürülerek geliştirilmesi, topluma düzen ve barış getirilmesi gibi hedefleri kapsamaktadır. Bu bağlamda manevi unsurlara yapılan vurgu dikkate değerdir. Parti Programının ikinci ve üçüncü maddeleri, gelişim politikaları ile ilgili hedefleri nedeniyle önem taşımaktadır:

- İkinci Madde, Türk ulusunun manevi açıdan gelişiminin yanı sıra bilimsel ve teknik alanlarda yenilikçi, keşfetme ve icat etme yeteneğine sahip gerçek bir bilimsel ilerlemeyi ve her alanda büyük kişilikler yetiştirmeyi amaçlamaktadır (Millî Nizam Partisi Parti Program ve Tüzüğü, 1970, s. 5).

- Üçüncü Madde ise Türk ulusunun tarih boyunca edindiği deneyim ve olgunluklar aracılığıyla hem milli hem de manevi değer yargılarımıza zarar vermeden demokratik bir hukuk düzeni çerçevesinde maddi-manevi gelişimi birleştirerek insanlığa örnek olacak, dirlik ve mutluluk getirecek kaliteli bir medeniyet inşa edeceğini kabul etmekte ve bu büyük hedef doğrultusunda belirlenen amaçlara ulaşmak için halkı göreve çağırmaktadır (Millî Nizam Partisi Parti Program ve Tüzüğü, 1970, s. 5).

Millî Nizam Partisi'nin kuruluş şartları çerçevesinde yapılan değerlendirmelerde mevcut durumun partinin programına yansıdığı müşahade edilmektedir. Söz konusu partinin programının analizi sırasında MNP hareketini tetikleyen ekonomik ve sosyal meselelere yönelik çözüm önerilerinin yanı sıra modernleşmenin yol açtığı durumlara karşı ideolojik tavırların da bulunduğu gözlemlenmektedir (Sarıbay, 2005, s. 577).

Millî Nizam Partisi'nin programı, sosyal yaşamda ve finansal etkinliklerde yer alacak “mümin insan modeli” oluşturma gayretini, “ahlaki düzen”e verdiği önemi ve parasal yaşama dair önerileriyle bu tür bir yaklaşımı yansıtan unsurları barındırmaktadır (Sarıbay, 2005, s. 578). Gerçekten de Parti Programının 48. Maddesinde, ‘*iktisadi politika*’ isimli başlıkta bireyin gerçek kişiliğine erişmesinde olanak tanıyacak genel, kültürel ve ahlaki açıdan gelişimin, finansal yaşama istikrar ve sosyal adalet getireceğine inanıldığı belirtilmektedir (Millî Nizam Partisi Parti Tüzük ve Programı, 1970, s.19). Özel mülkiyete saygı duyan ve helal kazanç elde edilmesini teşvik eden Millî Nizam Partisi, kişileri özel girişimciliğe teşvik etmeyi hedeflemektedir (Özdemir, 1989, s. 225).

Millî Nizam Partisi'nin ideolojik yelpazesinde İslami motifler önemli bir yer tutmakta ve bu bağlamda laiklik meselesine yaklaşımını “Vicdan Hürriyeti” başlığı altında şu şekilde dile getirmektedir: “Bireylerin dini inançlarına, ibadetlerine, eğitimlerine, öğütlerine ve ahlaki gelişimlerine yönelik ihtiyaçlarını giderecek bir özgürlük anlayışına sahiptir. Laikliği, din ve vicdan özgürlüğünün bir teminatı olarak gören partimiz, bu kavramın dini baskılamak ya da dindar kişilere saygısızlık yapmak amacıyla kullanılmasına karşı çıkmaktadır. Laiklik anlayışımız, din düşmanlığı olarak algılanabilecek her türlü uygulamaya karşıt bir duruş sergilemektedir” (Millî Nizam Partisi Parti Program ve Tüzüğü, 1970, s.7).

Parti programının incelenmesi sonucunda laikliğin din düşmanlığı olmasından ziyade din ve vicdan hürriyetini destekleyen ve güvence altına alan bir anlayış olarak benimsenirse, bu durumun kabul edilebilir olduğu vurgulanmaktadır. Özdemir'in (1989, s. 225) analizine göre Milli Nizam Partisi'nin yaklaşımı "Müslüman Türkiye" kavramıyla özetlenebilmektedir. Yine de MNP içerisinde İslam'ın radikal bir şekilde öne sürülmediğini belirtmek gerekmektedir. İslam'a dair radikal bir vurgunun bulunmaması, o dönemin sosyal ve siyasal yapısına, Cumhuriyet'in temel aldığı ilkelerine ve Kemalist rejimin siyasi kültüre etkisine bağlı olabilir. Ancak buna karşın Milli Nizam Partisi, laiklik ilkesine tezatlık gösteren faaliyetler yürüttüğü gerekçesiyle kapatılmaktan kurtulamamıştır.

Türkiye'nin politik sahnesinde uzun bir varlık gösterememiş Milli Nizam Partisi, 12 Mart askeri müdahalesinin ardından 1972'de Anayasa Mahkemesi'nin kararıyla faaliyetlerine son vermiştir. Bu kararın altında yatan nedenler, Milli Nizam Partisi'nin parti programında dini unsurlara aşırı eğilim göstermesi ve sekülerizme ters düşen davranışlar sergilemesi olarak belirlenmiştir (Manaz, 1998, s. 360; Sarıbay, 2005, s.579; Çakır, 2005, s. 546). Milli Nizam Partisi hareketlerinin sonlandırılmasının hemen ardından, aynı ideolojik çizgiyi sürdüren Millî Selamet Partisi (MSP), oluşum göstererek faaliyete geçmiştir.

2.2.3.3. Millî Selamet Partisi: Siyasal İslam'ın Birinci İktidar Deneyimi

Millî Selamet Partisi (MSP), daha önce feshedilmiş olan Milli Nizam Partisi'nin (MNP) eski mensupları liderliğinde 11 Ekim 1972 tarihinde, MNP'yle örtüşen bir içtüzük ve program ile hayata geçirilmiştir (Manaz, 1998, s. 361; Çakır, 2005, s. 547). Bu oluşum, MNP'nin önceden sahiplendiği düşünsel ve politik yönelimi daha belirgin bir şekilde ortaya koymaktadır (Şaylan, 1992, s. 101). Millî Selamet Partisi'nin asıl amacının, "toplumumuzun hem ekonomik hem de etik alanlarda gelişerek mutluluğa ve refaha ulaşması" olduğu belirtilmektedir (Millî Selamet Partisi Program ve Tüzük, t.y., s. 5). Bu sebeple Millî Selamet Partisi'nin programında ekonomik ve manevi gelişimin birincil amaçlar arasında konumlandırılması dikkate alınmaktadır. Millî Selamet Partisi, özel mülkiyeti reddetmeksizin, Türkiye için alternatif bir gelişim modeli önermekte ve enternasyonal kapitalizmin etkilerinin görüldüğü sisteme entegrasyon sürecine karşı çıkan Anadolu sermayesinin çıkarlarını simgelemektedir (Ozan, 2016, s. 687). Söz konusu parti, "önce etik ve maneviyat" prensibi ile

muhafazakârlığı içselleştiren İslamcı bir yaklaşımı benimserken, “ağır sanayi atağı” sloganıyla ulusal bir kalkınma yolunu desteklemektedir (Çakır, 2005, s. 547).

Millî Selamet Partisi, selefi MNP’ye benzer şekilde din ve vicdan özgürlüğü bağlamında laikliğin öneminin altını bir kez daha çizmektedir. Partinin hazırlamış olduğu program kapsamında şöyle ifade edilmektedir:

“Laikliğin, düşünce ve vicdan özgürlüğünün garantisini oluşturduğu, farklı düşünce ve inanç sahiplerinin birbirlerine karşı doğrudan ya da dolaylı baskı uygulamasının önüne geçtiği”
(Millî Selamet Partisi Program ve Tüzük, t.y., s. 8).

Bu çerçevede Millî Selamet Partisi’nin laiklik anlayışı, düşünce ve inanç özgürlüklerini güvence altına alma ve destekleme yönünde savunulmaktadır.

Millî Selamet Partisi’nin 1973 yılında sunmuş olduğu Seçim Beyannamesi, bu oluşumun temsil ettiği düşünceler ve ideolojik dayanaklar açısından önem arz etmektedir. Söz konusu beyanname, özellikle Soğuk Savaş döneminin ardından belirginleşen kapitalist ve sosyalist olmak üzere iki kutuplu dünya düzeninin hem maddi hem de manevi yönlerden eleştirilmesini içermektedir. Beyannameye göre:

“Maddi rekabet sonucunda ileri düzeyde ve geride olan milletler olarak iki farklı grup ortaya çıkmakta, bu gruplar arasındaki fırsat ve gelişmişlik düzeyi farkı zamanla büyümektedir. İleri gelen ülkelerde, kalkınma adına iki farklı yöntem uygulanmakta: Kapitalist ve sosyalist yöntemler. Bu yöntemler, yalnızca ekonomik alanda değil, aynı zamanda toplumsal ve manevi alanlara da sirayet etmekte, sonuç olarak iki farklı dünya oluşturmaktadır. Yüzeyde farklı gibi görünen bu iki grubun aslında birçok ortak özelliği bulunmaktadır: İkisi de maddi kazanıma odaklı, materyalist ve çıkar peşinde koşmaktadır. Her iki ideoloji de çeşitli milletleri kendi kültürel ve ekonomik çıkarları doğrultusunda kendilerine bağlamayı hedeflemektedir. Maddi gelişmelerine rağmen her iki grup da manevi bir tatminsizlik içerisinde bulunmakta, maddi varlıkları arttıkça manevi krizler de derinleşmektedir” (Millî Selamet Partisi 1973 Seçim Beyannamesi, 1973, s.7).

1973 Seçim Bildirgesinde Milli Selamet Partisi, Sosyalist ve Kapitalist sistemleri, hegemonya, materyalizm ve manevi yıkıma yol açan yapılar şeklinde nitelendirmektedir. Kendi ideolojisini Milli Görüş çerçevesinde tanımlayan MSP, Türkiye’deki ideolojik manzarada üç ana akımın mevcudiyetine işaret etmektedir:

- Sol akım ve temsilcisi olarak Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)
- Milli Görüş veya sağ akım, temsilcisi Milli Selamet Partisi
- Liberal görüş ile temsilcisi Adalet Partisi

Milli Selamet Partisi'nin kendi pozisyonunu sağda konumlandığı ve “her işin başı ahlak” mottosuyla ahlaki değerlere vurgu yaptığı görülmektedir. Millî Görüş'ün siyasi ifadesi olan MSP, Müslümanlık özelindeki Türklük ilişkisi üzerinden milliyetçi ve ontolojik değerlere vurgu yapmaktadır (Bora, 2017, s. 470).

1973 seçimlerinde beklenmedik bir başarı elde eden Milli Selamet Partisi, %11,8 oy oranıyla 48 milletvekili çıkarma hakkı kazanmıştır (Manaz, 1998, s. 361; Ozan, 2016, s. 688). Seçim sonrasında hiçbir partinin tek başına iktidara gelme şansı olmaması sebebiyle en çok koltuk oranını bulunduran CHP, cumhurbaşkanı tarafından hükümet kurma görevini alarak son çare olarak Milli Selamet Partisi ile koalisyon hükümetini kurmaktadır (Sarıbay, 2005, s. 583-584). Söz konusu siyasi iş birliği neticesinde MSP'ye önemli bakanlıklarda yürütme yetkisi verilerek Siyasal İslam'ın Kemalizme karşıt görüşlerine rağmen, siyasi ve toplumsal alanda daha olumlu bir imaj oluşturmalarını sağlamıştır. MSP, iktidarda olduğu süre boyunca ideolojisine uygun bireyleri devlet kadrolarına atayarak manevi değerlere önem veren bir kalkınma anlayışını teşvik etmiştir (Çakır, 2005, s. 547; Sarıbay, 2005, s.584). Bora'ya göre Milli Selamet Partisi'nin Cumhuriyet Halk Partisi ile olan koalisyonu, sanayileşme ve bağımsızlık ilkelerinde ortak bir anlayış paylaşarak tarihi bir uzlaşuya işaret etmektedir (2017, s. 472).

CHP ile gerçekleştirilen koalisyon sonucunda Milli Selamet Partisi'nin “yeşil komünist” şeklinde nitelendirilmesi, partinin içerisinde bir ayrışmaya yol açmış ve koalisyon hükümetinin sona ermesine neden olmuştur. Bu durumun neticesinde 1975 yılında Süleyman Demirel'in liderliğinde Adalet Partisi, Milli Selamet Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi ve Cumhuriyetçi Güven Partisi tarafından oluşturulan “Birinci Milliyetçi Cephe (I. MC) Koalisyon Hükümeti” kurulmuştur (Çakır, 2005, s. 547; Ozan, 2016, s. 699). Ancak bu koalisyon, toplumsal, finansal ve siyasi krizlerle karşılaşarak çözülme sürecine girmiş ve 1977 yılına gelindiğinde tekrar seçime gidilmiştir. 1977 yılındaki seçimlerde Milli Selamet Partisi, %8,6 oranında oy alarak yalnızca 24 milletvekili çıkarabilmiştir (Ozan, 2016, s. 688). Seçim sisteminden kaynaklanan nedenlerle hiçbir partinin tek başına hükümet kuracak çoğunluğa ulaşamaması sebebiyle Süleyman Demirel'in başkanlığı altında Milli Selamet Partisi-Milliyetçi Hareket Partisi- Adalet Partisi'nden oluşan “İkinci Milliyetçi Cephe (II. MC) koalisyon hükümeti” oluşturulmuştur ve Milli Selamet Partisi, bu dönemde kilit

bir role sahip olmuştur (Çakır, 2005, s. 547). Buna karşın II. MC koalisyon hükümeti içerisindeki partiler arasındaki geçimsizlik sonucunda koalisyonun dağılması kaçınılmaz olmuş ve bu hükümetin de faaliyet süresi kısa sürmüştür.

Türkiye'nin siyasi anlamdaki tarihsel evriminde 1970'ler oldukça hareketli ve toplumsal çalkantıların yoğunluk kazandığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrası, Amerika liderliğindeki kapitalist sisteme entegrasyon süreci ve buna paralel olarak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) Türkiye'deki solcu hareketler üzerindeki ideolojik nüfuzu, aynı zamanda Kürt siyasi hareketinin yükselişi, 1960'lar sonrası ve 1970'ler boyunca Türkiye'de yaşanan siyasi ve içtimai gelişmelerin ana itici güçlerini oluşturmaktadır. Enternasyonal çapta Keynesyen ekonomi politikalarının kriz sürecine sürüklenmesi, İran'daki Devrim'in ardından iktidarın İslamcıların eline geçmesi gibi olaylar Türkiye'de de benzer bir dönüşümün sinyallerini vermektedir. Milli Selamet Partisi'nin yükselişi de bu değişimin belirgin örneklerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Bu süreç Türkiye'de yeni bir düzenin oluşmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Artış gösteren şiddet yanlısı vakalar, iktidarın boşluğu, finansal buhranlar gibi faktörler nedeniyle 12 Eylül 1980'de Türkiye'de ordu, yönetimi doğrudan üstlenerek sıkı yönetime geçildiğini duyurmuştur. 1980 yılında oluşum gösteren Askeri Müdahale, siyasi partilerin kapatılmasıyla sonuçlanmış ve bu kapsamda, Milli Selamet Partisi de 6 Eylül'de Konya'da düzenlediği ve dini simgelerin ön plana çıktığı miting nedeniyle kapatılan partiler arasında yer almıştır. Tüm bu olaylar, 1980 Askeri Darbesi sonrasındaki dönemi İslamcılığı siyasi yönden yeni bir başlangıç noktası olarak konumlandırmaktadır.

2.2.4. Çok Partili Dönemden Günümüze Kadar Olan Süreçte İslamcılık

1980 Askeri Müdahalesinin ardından Siyasal İslam'ın 1982 Anayasası'nın niyetleri ve temel prensipleri doğrultusunda, sistemle bütünleşme yönünde kendini göstermeye başladığı gözlemlenmiştir. Bu bağlamda 1980 sonrasında sahneye çıkan İslamcı siyasi partilerin ideolojik yönelimlerini kavramak adına dönemin sosyal, siyasal, finansal ve hukuki şartlarını göz ardı etmek mümkün değildir.

12 Eylül yönetiminin hedefleri, Millî Güvenlik Konseyi Başkanı'nın 16 Eylül 1980 tarihinde düzenlediği basın toplantısında belirtilen amaçlarla özetlenmektedir (Soysal, 1987, s. 135):

- Ulusal bütünlüğü muhafaza etmek,
- Anarşi ve terörizmi engelleyerek bireylerin hem mal hem de can güvenliğini temin etmek,
- Devletin otoritesini tesis ve muhafaza etmek,
- Ulusal birlik, dayanışma ve barışı tesis etmek,
- Sosyal adalet, bireysel hak ve özgürlükler ile insan haklarına duyulan saygı çerçevesinde, laik cumhuriyet yönetimini etkin kılmak,
- Yasal düzenlemeleri hızla tamamladıktan sonra sivil siyasetin yolunu açmak (Soysal, 1987, s. 135).

1980 sonrası dönemde Türkiye'nin yönetim stratejisinin, iki temel hedef üzerine kurulduğu görülmektedir. İlki, Türkiye'de yeni bir sermaye toplama yönteminin benimsenmesi ve bu yönde gerekli yasal düzenlemelerin hayata geçirilmesi; ikincisiyse Türkiye'nin küresel çaptaki düzenle bütünlüğünün sağlanmasıdır (Başkaya, 2014, s. 296). Özellikle 12 Eylül darbesinden önce 24 Ocak Kararları ile Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal'ın liderliğinde, neoliberal ideolojinin temsil ettiği serbest piyasa ekonomisine geçiş yapılması amaçlanmıştır (Kazgan, 2006, s. 121). Korkut Boratav'ın (2005, s. 148) 24 Ocak Kararlarına dair yapmış olduğu üç önemli tespit bulunmaktadır: Bunlardan ilki Uluslararası Para Fonu (IMF) destekli politikaların, önceden uygulanan devalüasyon, kamu işletmelerine yapılan zamlar ve piyasa kontrolleri faaliyetlerinin sonlandırılması vb. “*şok tedavisi*” niteliğindeki adımların olumlu sonuçlar verdiğini; ikincisi alınan kararların bir istikrar programı olmasıyla birlikte yabancı sermayeyi, özellikle de Dünya Bankası üzerinden pazarlama ve hem yerel hem de uluslararası sermayeyi güçlendirme amacı taşıdığını; üçüncü ve sonuncusuysa mali politikaların “*sermayenin karşı atağı*” mantığıyla askeri müdahaleler kullanılarak uygulanmış olmasını içermektedir.

Bu çerçevede 12 Eylül rejimiyle 24 Ocak Kararları, yalnızca dışa açık neoliberal finansal modele geçişi sağlamakla kalmamış, sosyal felsefeden hukuki düzenlemelere, politik yapıya kadar geniş bir dönüşümü bu amaç doğrultusunda gerçekleştirmiştir (Kazgan, 2006, s. 123). Buna bağlı olarak sıfırdan bir yaşam biçimi inşa edilmiştir. 1980 sonrası Türkiye'nin deneyimlediği “neoliberal” evrim, yerleşik tarihi ve içtimai çatışmaları da içinde barındırmaktadır (Saraçoğlu, 2016, s. 755). Bu kapsamda

neoliberalizme entegrasyon prosedürü, yalnızca finansal bir mesele olmanın ilerisinde politik ve toplumsal yapılarla ilgili derin bir konuyu temsil etmektedir.

Neoliberal düşüncenin politik alanda tezahür ettiği bir vaka, Turgut Özal liderliğindeki Anavatan Partisi (ANAP)'nin kuruluşunda kendini göstermektedir. Bu oluşum, 12 Eylül döneminin ideolojik yapısını temsil eden ve dönemin neoliberal hegemonya girişimleriyle uyum içinde bir politik yaklaşım benimseyen bir yapıyı temsil etmektedir (Saraçoğlu, 2016, s. 798). Anavatan Partisi, askeri ayaklanma sonucunda oluşan siyasi vakumdan yararlanarak geniş halk kitlelerinden destek toplamıştır; ancak çeşitli dini ve etnik kimlikleri simgeleme konusunda yeterli olmamasından kaynaklı yeni politik oluşumlar meydana gelmiştir. Bu yeni oluşumlardan biri de İslami bir kimlik ve sınıfsal çatışmaların yarattığı toplumsal tepkilere cevap verme amacı güden Millî Görüş Hareketi'nin bir uzantısı olan ve Ali Türkmen'in liderliğinde 1983 yılında kurulan Refah Partisi (RP) olmuştur.

2.2.4.1. Milli Görüş Hareketi

Tek parti döneminde uygulanan Batı merkezli modernleşmeci politikalar, toplumsal kesimlerde tepki uyandırarak İslami gruplar ile sağ siyasal partiler arasında bir ilişki zemini oluşturmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) temsil ettiği otoriter modernleşme anlayışına karşı duyulan hoşnutsuzluk, çok partili hayata geçişle birlikte Demokrat Parti (DP) iktidarına yönelen geniş bir halk desteği yaratmıştır. DP, farklı toplumsal kesimleri – toprak sahipleri, kent tüccarları, küçük köylüler ve dini cemaatler – bir araya getiren bir siyasi merkez hâline gelmiş, hem CHP karşıtı refleksleri hem de devlet eliyle yürütülen laik politikaların yol açtığı tepkileri siyasal alana taşımıştır (Mert, 1994, s. 12). Bu bağlamda DP'nin tek parti dönemine yönelik eleştirel tutumu, özellikle dini semboller üzerinden görünürlük kazanmış, ezanın yeniden Arapça okunması ve radyolarda Kur'an-ı Kerim yayınına izin verilmesi gibi politikalar, halk ile DP arasındaki bağı kuvvetlendirmiştir (Dursun, 2018, s. 94-95).

Ancak DP'nin oluşturduğu siyasal yapı, kurumsal anlamda dini gruplarla karşılıklı ve kalıcı bir ilişki tesis etmekten uzak kalmış, bu durum özellikle 27 Mayıs askeri darbesinin ardından sağ siyasal partiler ile dini gruplar arasındaki ilişkileri yeniden şekillendirmiştir. DP'nin devamı niteliğindeki Adalet Partisi (AP) de dini gruplarla yakın ilişkiler kurmuş ancak bu ilişki tek yönlü bir çıkar ilişkisi olarak kalmış, dini hassasiyeti yüksek çevrelerin siyasal talepleri somut politikalara

dönüşmemiştir (Çaha, 2008, s. 217). Bu durum, İslamcı grupların sağ partilerden uzaklaşarak bağımsız bir siyasal kimlik arayışına girmelerine neden olmuştur. Erbakan liderliğinde kurumsallaşan Milli Görüş Hareketi (MGH), sağ partilerle İslamcı gruplar arasındaki pragmatik ilişkinin ötesine geçerek, doğrudan İslamcı bir siyasal program geliştirmeye yönelmiştir (Bulaç, 2009, s. 533).

İslamcı grupların siyasal alandaki yönelimleri incelendiğinde, bu hareketlerin homojen bir yapıya sahip olmadığı görülmektedir. Çaha'nın sınıflandırmasına göre Türkiye'deki İslami gruplar cemaatler, tarikatlar, siyasal gruplar ve bağımsız gruplar olmak üzere dört ana kategoriye ayrılmaktadır. Bu grupta içinde yer alan "siyasal gruplar", daha sonra Milli Görüş ekseninde şekillenerek yeni bir kurumsal yapı oluşturmuştur. 1960'ların sonunda, sağ siyasal partilerden ayrışan MGH, merkez sağ ve merkez sol siyasete karşı alternatif bir İslamcı siyasi kimlik geliştirmiştir (Bulaç, 2009, s. 110).

Sağ siyaset ile Milli Görüş'ün ayrıştığı en temel nokta, sağ partilerin dini değerleri siyasal mobilizasyon aracı olarak görmesine karşın, Milli Görüş'ün bu değerleri ideolojik bir temel olarak kabul etmesidir. Çok partili hayata geçişle birlikte, kırsal kesimden kentlere göç eden geniş halk kitlelerinin siyasal talepleri, sağ partiler aracılığıyla dile getirilmiştir. Ancak bu taleplerin, söylem düzeyinde kalıp somut politikalara dönüşmemesi, dini ve muhafazakâr çevreleri sağ siyasetten uzaklaştırmıştır (Şen, 1995, s. 18-19). Özellikle sosyo-ekonomik taleplerin sağ partiler tarafından yeterince karşılanmaması, İslami bir siyasal hareketin gerekliliği fikrini güçlendirmiştir. Bu bağlamda, Milli Görüş geleneği, yalnızca dini hassasiyetleri temsil etmekle kalmamış, aynı zamanda ekonomik, sosyal ve kültürel meselelerde de bağımsız bir İslamcı siyasi program geliştirmiştir.

2.2.4.2. Adalet ve Kalkınma Partisi: Yarı İslamcı Parti

Adalet ve Kalkınma Partisi (Ak Parti) tam İslamcı siyasi oluşumlardan milli görüşten uzaklaşmasıyla ayrılmaktadır. Milli Görüş hareketi çok partili hayata geçiş sürecinde siyasal taleplerini dile getirmeye başlayan muhafazakar akımları temsil etmek amacıyla politika arenasına adım atmıştır. Bu organizasyon 2001 yılına kadar sürekliliğini korumuş ve bu tarihte Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AK Parti) kuruluşuna kadar giden önemli bir bölünme yaşamaktadır.

Millî görüş hareketi geleneğini sürdüren genç ve yenilikçi yöneticiler, RP'nin İstanbul yapılanmasında kadın ve gençlik birimlerini etkin bir biçimde örgütlemekte ve bu sayede partideki görünürlüklerini artırmaktadırlar. Söz konusu yenilikçi grup, RP döneminde örgüt disiplinini koruyarak siyasi yeni açılımlar gerçekleştirmeye odaklanmıştır. Ancak 28 Şubat müdahalesinin ardından RP'nin kapatılması ve yeni bir alternatif olarak FP'nin oluşumu, bu değişim yanlısı ekibi yeni bir siyasi kimlik oluşturma arayışına sürüklemiştir (Bulaç, 2013, s., 443; Bekaroğlu, 2007, s. 385). İkinci nesil siyasetçilerin sunduğu farklı siyasi yaklaşımlar, partinin geleneksel hiyerarşisine meydan okumakta ve bu durum milli görüş hareketi geleneğindeki ilk kurumsal çatlağın meydana gelmesine neden olmaktadır.

Parti içerisinde meydana gelen bölünmeler, Fazilet Partisi'ne yönelik açılan kapatma davasıyla birlikte geri dönüştürülemez bir aşamaya ulaşmıştır. Kapatma süreci boyunca partide kalarak siyasi varlıklarını sürdürmeye kararlı olan yenilikçi kanat, partinin kapatılmasının ardından yeni bir döneme geçiş yapmıştır. Öte yandan Milli Görüş geleneğine bağlılıklarını sürdürmeyi tercih eden geleneksel koldakiler de siyasi faaliyetlerini Saadet Partisi çatısı altında sürdürmüşlerdir (Şentürk, 2019, s. 502-522). Türkiye'nin siyasal, kültürel ve sosyal dönüşüm sürecine uyum sağlama yönünde karar kılan yenilikçiler, siyasi yenilenme arayışlarını yeni parti çalışmalarıyla pekiştirmektedirler.

Yenilikçiliği benimseyen söz konusu grup “Erdemliler hareketi” adı altında faaliyet göstermekte olup günümüzün yeni sosyo-ekonomik ihtiyaçlarını ve küresel aktörlerin beklentilerini göz önünde bulunduran bir siyasi strateji geliştirilmesinin zorunluluğunu vurgulamaktadır (Canatan, 2002, s., 37; Dursun, 2018, s. 77; Bayramoğlu, 2001, s. 342-343). Toplumsal kesimlerin tamamından destek toplama amacıyla kurgulanan bu yeni siyasal kimlik arayışı, 1980'li yıllardan beri süregelen başarı kriterlerini çağdaşlaştırarak farklı görüşleri tek bir yapıda toplama gayretini içermektedir. Bu yenilikçi yaklaşım, Türkiye'nin siyasi arenadaki geleneksel münazaralardan uzaklaşarak geniş bir yelpazede kabul görme potansiyeli taşıyan söylemleri ve vaatleriyle Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kurulmasına öncülük etmiştir.

Özetleyecek olursak Osmanlı Devleti zamanında kurtuluşa erme ve çağdaşlaşma ideolojisi çerçevesinde beliren İslamcı ideoloji, II. Meşrutiyet döneminden itibaren

tarihsel bir süreç içerisinde bütünleşmiş bir siyasal akım olarak evrilmiştir. Kurtuluşa erme ve çağdaşlaşma hedefi, İslamcılığın eklektik nitelikli ideolojik yapıya bürünmesinde kritik bir öneme sahip olmuştur. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında refah devleti anlayışının belirlenmesi ve bu doğrultuda çeşitli faaliyetlerde bulunarak aynı zamanda kalkınma ideolojisinin modern versiyonu, bilhassa gelişim aşamasında olan devletlerdeki siyasal hareketler için önemli bir kurtuluş aracı olarak faaliyet göstermiştir. Bu bağlamda Türkiye tarihinde kritik bir yere sahip olan İslamcı düşünce yapısını benimseyen ve bu ideolojiye özgü tezleri savunan Millî Görüş ve onun geleneğini sürdüren siyasi partiler adına da kalkınma, kurtuluş ve ilerleme ideolojisi, siyasi eylem ve söylemlerin odağında gerek bir araç gerekse de bir amaç olarak konumlanmıştır.

2.2.4.3. AK Parti ve Rasim Özdenören

Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), 2001 yılında, Milli Görüş Hareketi'nden (MGH) ayrılan yenilikçi kadrolar tarafından kurulmuş ve kısa sürede Türkiye siyasetinde etkili bir konuma gelmiştir. AK Parti'nin ideolojik dönüşümü, gömlek değiştirme söylemiyle ifade edilen bir çizgide şekillenmiş, Milli Görüş'ün geleneksel İslamcı söyleminden uzaklaşarak, merkez sağ ve muhafazakâr-demokrat bir kimlik benimsenmiştir (Yavuz, 2009, s. 124). Bu dönüşüm süreci, İslami entelektüellerin AK Parti ile olan ilişkisini de yeniden tanımlamıştır. Özellikle Rasim Özdenören gibi 1970'lerden itibaren Türkiye'de İslami düşüncenin entelektüel temellerini atan isimler, AK Parti'nin siyasal söylemiyle kesişen veya ayrışan noktalar bağlamında sıkça tartışılmıştır.

Rasim Özdenören, İslami düşüncenin modern dünyada nasıl var olması gerektiğine dair görüşleriyle öne çıkan bir isimdir. Diriliş, Büyük Doğu ve Milli Gazete gibi çeşitli İslamcı entelektüel çevrelerde bulunmuş, düşüncelerini Necip Fazıl Kısakürek ve Sezai Karakoç'un öncülük ettiği "Diriliş" hareketi ekseninde geliştirmiştir. Özdenören'in sekülerleşme, modernleşme ve İslamcı kimlik konusundaki eleştirileri, AK Parti'nin dönüşüm süreci ile doğrudan ilişkilendirilmektedir. AK Parti, iktidara geldiği ilk yıllarda İslami kimliği tamamen reddetmeden, seküler sistem ile uyumlu bir muhafazakâr demokrat çizgi izlediğini beyan etmiştir (Çınar, 2002).

Bu noktada, Özdenören'in modernleşme ile İslami değerler arasındaki gerilimi ele alan düşünceleri, AK Parti'nin dönüşüm sürecinde entelektüel bir referans noktası olarak değerlendirilmiştir. Onun “Müslümanca Düşünme Üzerine Denemeler” adlı eseri, AK Parti'nin entelektüel arka planı için önemli bir başvuru kaynağı olmuştur (Özdenören, 2002, s. 87). Bu eserde, İslamcı düşüncenin modern dünyada nasıl bir kimlik inşası gerçekleştirebileceği tartışılmış ve geleneksel İslami söylemin yeniden yorumlanması gerektiği ifade edilmiştir. AK Parti'nin “reformcu” kimliği ile bu görüş arasında belirli paralellikler kurulmuştur.

Özdenören'in AK Parti ile doğrudan organik bir bağı bulunmamakla birlikte, AK Parti'nin ilk yıllarındaki “muhafazakâr demokrasi” söylemi, onun İslamcılık anlayışıyla belirli noktalarda örtüşmüştür. Özdenören, İslamcılığı radikal bir devlet projesi olarak değil, bireysel ve toplumsal bilinç düzeyinde bir dönüşüm olarak ele almış ve bu yönüyle AK Parti'nin ilk dönem politikalarına entelektüel bir zemin sunmuştur (Karpaz, 2009).

Ancak, AK Parti'nin zamanla siyasal pragmatizme yönelmesi, Özdenören'in İslamcı söylemiyle arasındaki mesafenin açılmasına neden olmuştur. Özdenören'in düşüncesi, İslamcı bir toplum tasavvurunu merkeze alırken, AK Parti'nin söylemi giderek sekülerleşen bir muhafazakârlığa evrilmiştir (Bulaç, 2013, s. 425). Bu bağlamda, AK Parti'nin gerçekten İslamcı bir hareket olup olmadığı tartışmalı hâle gelmiş ve Özdenören gibi entelektüeller açısından bu partiye verilen destek “pragmatik mi, ideolojik mi?” sorusunu gündeme getirmiştir.

Rasim Özdenören'in İslamcılık ve modernleşme üzerine geliştirdiği düşünceler, AK Parti'nin entelektüel arka planında önemli bir yer tutmuştur. AK Parti'nin ilk yıllarındaki muhafazakâr demokrat söylem, Özdenören'in İslamcı düşüncüyü modern dünyaya adapte etme çabasıyla örtüşse de, parti zamanla pragmatik bir yönelim sergileyerek bu entelektüel arka plandan uzaklaşmıştır. Özdenören'in “ilk sahabeler gibi yeniden Müslüman olmak” düşüncesi, AK Parti'nin siyasal pratikleri ile tam anlamıyla örtüşmemiş, parti İslamcı bir devrimden çok, seküler sistem içinde muhafazakâr bir dönüşüm programı uygulamıştır. Bu durum, AK Parti'nin İslamcı kimliği ne derece sahiplendiği ya da sadece pragmatik bir araç olarak kullanıp kullanmadığı tartışmasını doğurmuştur.

Tüm bu partilerin yanı sıra İslami yaklaşımlar çerçevesinde şekillenen İslamcı tarikatlar da bulunmaktadır. Söz konusu tarikatlardan başta gelenlere kısaca değinmek konumuzun açıklanmasını destekleyecektir. Bu bağlamda kendilerini İslamcı olarak nitelendiren tarikatlardan Menzil Dergâhı, Nur Cemaati ve Süleymancılar hakkında kısaca bilgiler sunulacaktır.

2.2.4.4. Tarîkat Hareketleri

Tarikatlar, dini grupların sınıflandırılmasında önemli bir kategori olarak değerlendirilmektedir. “Yol” ve “izlenmesi gereken yöntem” gibi anlamlar taşıyan tarikat terimi, “*Allah’a ulaşma amacı güdenler için özel adetler ve davranışlar bütünü*” olarak tanımlanmaktadır (Öngören, 2011, s. 95). “Yol” anlamına gelen ve kesin kuralları olan tarik kelimesi, tasavvuf edebiyatında genellikle tarikat ile eş anlamlı olarak kullanılmakta ve Allah’a ulaşmanın yollarının “yıldızların sayısı kadar” veya “canlıların nefes sayısı kadar” olduğu ifade edilmektedir (Cebecioğlu, 2004, s. 627). Diğer yandan tarikat, tasavvufta “Allah’a giden yol” olarak algılanmakta; “*makamları geçerek ve yükseklikler kazanarak Allah Teâla’ya ulaşmak için girilen yol*” olarak betimlenmekte ve “*bir üstadın rehberliğinde kalp yoluyla kat edilen, olgun insan olma ve dünyevi etkilerden sıyrılma süreci*” olarak açıklanmaktadır (Kara, 1985, s. 978).

Halk arasında da tarikat kelimesi, genelde sözlük anlamına benzer bir kullanıma sahiptir ve bir yol anlamını taşımakla birlikte tasavvuftaki derin ve özel anlamıyla farklılık göstermektedir. Bu yol geniş kitlelere hitap etmeyip yüce ve kutsal bir nitelik taşımaktadır. İslam kültüründeyse tarikat ve tasavvuf arasındaki bağ, oldukça güçlüdür (Revnakoğlu, 2003, s. 37).

Sufi tarikatları, diğer dini gruplardan ayrılarak zaman içerisinde ekonomiden kültüre, siyasetten sosyale ve dinin çeşitli yönlerine kadar geniş bir alanda etkin rol almaktadır. Bu etkinlikler eğitim alanında okuma-yazma ve matematik gibi temel bilgiler ile dini öğretilerin sunulduğu eğitim yuvaları, ilmi ve dini meselelerin ele alınıp karara bağlandığı alimler meclisi, ziyaretçilerin, hacıların ve yolcuların, ağırlandığı misafirhaneler, yardıma muhtaç ve yoksul kişilere hizmet veren hastanelerle bakımevleri, yoksullara yiyecek-içecek ve giysinin sağlandığı yardım kurumları, geniş kütüphaneler ve haberleşme için kullanılan sivil iletişim merkezleri olarak ifade edilmektedir (Revnakoğlu, 2003, s. 37).

Din sosyolojisi bağlamında ele alınan gruplar, toplumsal yapı içindeki dini hareketlerin nasıl şekillendiğini, bireylerin ve toplulukların dini kimliklerini nasıl inşa ettiğini anlamak açısından önemli bir çerçeve sunmaktadır. Bu bağlamda, İslamcılık da belirli sosyal gruplar içerisinde gelişmiş, dini, siyasi ve entelektüel hareketlerle şekillenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ise İslamcılık, bir toplumsal düşünce hareketi olmanın ötesinde, siyasal ve ideolojik bir yön kazanarak devlet politikalarına yansımaya başlamıştır. Bu doğrultuda, Osmanlı döneminde İslamcılığın ortaya çıkışı, bu dönemdeki temel fikir hareketleri ve İslamcılığın siyasal ve entelektüel çerçevesi detaylı bir şekilde ele alınmalıdır.

Menzil Dergâhı

Müritleri tarafından “Sultan hazretleri” olarak anılan bir İslamcı lider olan Mehmet Reşit Erol'un önderlik ettiği bir hareket olan Menzil tarikatı, Adıyaman'ın Kahta ilçesine bağlı Menzil Köyü'nde başlamış ve süregelmıştır. Söz konusu tarikatın önderliğini gerçekleştiren Erol, alkol, esrar kullanımı ve kumar gibi olumsuz alışkanlıkları olan bireylere müdahale ederek onlara iyileşeceklerini söylemiştir. Bu durum, insanların onun elini öpmek ve dertlerini anlatmak için köye akın etmelerine neden olmuştur ve köyün nüfusunun sadece 300 olmasına rağmen geniş çapta tanınmasını sağlamıştır.

12 Eylül darbesinin ardından devletin dikkatini çeken bu hareket nedeniyle Erol, iki yıl süreyle Çanakkale'ye sürgüne gönderilmiştir. Ancak şeyh devlete herhangi bir zarar vermediğini sık sık ifade etmiştir. Ziyaretçilerle maddi bir bağlantısı olduğuna dair bir kanıt bulunamamıştır. Siyasi çevrelerde mevcut ziyaretçi sayısının Alparslan Türkeş'e destek olarak yorumlanması iddiaları, partililer tarafından kabul görmüş ancak genel olarak inandırıcı bulunmamıştır.

1987 seçimleri öncesinde Necmettin Erbakan'ın Menzil köyünü ziyaret ettiği iddiaları gerçekçi olarak değerlendirilmiş, fakat bu iddialar kanıtlanamamıştır. Bu dönemde birçok siyasi figür hakkında benzer iddialar basında yer almıştır. Ancak Erol, siyasi görüşünü açıkça ifade etmekten çekinmiş, İslamcılıkla siyaseti karıştırmamaya özen göstermiştir. Gelen ziyaretçilerin çoğu sürekli olmamakla birlikte amaçlarının çeşitlilik sergilemesinden kaynaklı bu hareket siyasi bir girişim olarak devam edememiş ve siyaset sahnesinde doğrudan bir etki yaratamamıştır (Ay, 2004, s. 1).

Nur Cemaati

Said Nursi, 1876 yılında Bitlis'in Hizan ilçesine bağlı Nurs köyünde doğmuştur ve yazdığı risaleler aracılığıyla Nurculuk hareketini teşvik etmiştir. Bu hareket, öncelikle Müslüman cemaatinin imanını korumak ve kuvvetlendirmek amacıyla seküler bilimlere karşı İslami bilgilerle donatılmıştır. Bu bağlamda söz konusu tarikatın ikincil hedefi Müslüman cemaat içerisinde lider bir pozisyon üstlenen, daha derin imana sahip ve güçlü bir kardeşlik duygusu geliştirmiş ikinci bir "Nur Talebeleri" cemaati oluşturulmasıdır.

Nur Cemaati'nin kuruluşundan itibaren Demokrat Parti'yi desteklediği ve onun izinden İslamcılığı sürdürdüğü görülmektedir. 1950 yılında DP'nin iktidar olmasıyla beraber Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a tebrik mesajı gönderen Said Nursi, aynı zamanda Kore Savaşı da dahil olmak üzere hükümetin tüm kararlarını desteklemiştir. Said Nursi'nin ölümünden sonra müritlerinin etkinlikleri çeşitli temel çalışma yöntemlerine göre sınıflandırılmaktadır. Bu bağlamda söz konusu bu tarikatın hedeflerini şu şekilde sıralamak mümkündür (Çakır, 2001, s. 37):

- Demokrat Parti misyonunu devam ettiren sağ kitle partilerine destek vermek.
- İman hakikatlerinin dışına çıkmamak.
- İslamiyet'e bağlı dindar devlet kadroları oluşturmak.
- Türkiye başta olmak üzere dünyada da dinsizlik ve komünizme karşı tüm topluluklarla iş birliği yaparak mücadele etmek
- Sait Nursi'nin kaleme aldığı risalelerin tüm kitlelere ulaştırılmasını sağlamak

Nur Cemaati'nin İslamcılık içindeki en önemli rolü, İslami eğitimin devamlılığını sağlamak olmuştur. Tarikatlar kapatıldıktan sonra, Süleymancılar gibi Kur'an kursları açarak dini eğitimi sürdürmek yerine, Nurcular yazılı ve entelektüel bir yöntem izlemişlerdir. Risale-i Nur ders halkaları, gizli veya açık şekilde Türkiye'nin çeşitli yerlerinde oluşturulmuş ve bu eserler üzerinden dini eğitim verilmiştir. Özellikle 1950 sonrası Demokrat Parti döneminde, dini eğitime yönelik baskılar azaldığında, Nur hareketi yasal sınırlar içinde daha görünür hale gelmiş ve cemaat genişlemiştir. Ancak, 1960'lardan itibaren Türkiye'de yükselen siyasi İslam hareketleri karşısında, Nurcular siyasetle doğrudan ilgilenmek yerine, bireysel İslam bilincinin yükseltilmesine odaklanmışlardır. Nur hareketi, diğer İslamcı gruplardan farklı olarak siyasi İslam'a mesafeli kalmıştır. Said Nursi, İslam'ın siyasi bir ideoloji

haline getirilmesine karşı çıkmış ve Müslümanların bireysel dönüşüm yoluyla İslam'ı yaşamaları gerektiğini savunmuştur. Bu nedenle, Milli Görüş gibi doğrudan İslamcı siyasi partilerle yakın bir ilişki kurmamışlardır. Ancak, cemaat içinden bazı gruplar 1980'lerden sonra siyasetle daha fazla ilgilenmeye başlamış, özellikle Turgut Özal döneminde bazı Nurcu gruplar ANAP'ı desteklemiştir. 1990'lardan sonra ise cemaatin farklı kolları AK Parti ile yakın ilişkiler kurmuş, ancak doğrudan bir siyasi hareket içinde yer almamıştır.

Süleymancılar

İslamcılığı benimseyerek oluşum gösteren bir diğer başlıca tarikat da Süleymancılar olarak karşımıza çıkmaktadır. 1946'da Kuran kurslarının yasal olarak tanınmasıyla önemli bir döneme giren Süleymancılar hareketi, 1958'de ilk imam-hatip mezunlarının yetişmesi ve 1965 yılında Diyanet İşleri Teşkilatı Kanunu'nun kabul edilmesiyle çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. İlgili kanun, Diyanet kadrolarına sadece İmam-Hatip okullarından mezun olanların atanabilmesini öngörmektedir. 12 Mart yönetimi altında Kuran kurslarının devlet kontrolüne geçirilmesi ve Diyanete bağlanması, cemaatin sıkışmasına yol açmış, bu durum karşısında cemaat, dernek ve federasyonlar aracılığıyla varlığını sürdürmeye çalışmıştır (Çakır, 2001, s. 38).

Kemal Kancar'ın liderliğini yaptığı cemaat, Atatürk'ün İslamiyet'ten uzak durduğunu, Cumhuriyet'in erken safhalarında yeterli imam bulunmadığını, camilerin askeri amaçlar için kullanıldığını ve Türkiye'nin bir İslam ülkesi olmadığını iddia ederek, bu nedenle faiz ve kumarın caiz olduğunu savunmuştur. Bu görüşler, cemaat içinde kabul görmekte ancak cemaat diğer dini gruplara karşı üstünlük iddiasında bulunması sebebiyle siyasi iş birliklerinden uzak durmaktadır. Aynı zamanda Süleymancılar olarak kendilerini İslami bir çatı altında örgütleyen tarikat ANAP ve DYP'den desteğini çekerek İslami partilere daha yakın bir tutum sergilemektedir (Ay, 2004, s. 1). Cumhuriyet dönemi boyunca İslami kimliğin kamusal alandaki görünürlüğü sınırlandırılmış, ancak tarikat ve cemaatler bu sürecin dışında kalarak dini kimliği koruma misyonunu üstlenmiştir. Bu cemaatlerden biri olan Süleymancılar, özellikle dini eğitim faaliyetleriyle öne çıkmış ve Türkiye'deki İslamcılığın sürekliliğine önemli katkılarda bulunmuştur. Süleymancılar, özellikle Kur'an kursları aracılığıyla Türkiye'deki İslami eğitimin sürekliliğini sağlamışlardır. Cumhuriyet'in laikleşme politikaları nedeniyle resmi okullarda dini eğitimin kaldırılması,

Süleymancılarının gizli Kur'an kursları açmasına neden olmuştur. 1950'li yıllarda çok partili sisteme geçilmesiyle Kur'an kursları üzerindeki baskılar azalmış, Süleymancılar bu süreçte yasal olarak örgütlenmeye başlamıştır. Bu cemaatin en önemli özelliklerinden biri, dini eğitimi yaygınlaştırma konusunda sistematik bir yapı kurmuş olmasıdır. Süleymancılar, Türkiye'nin dört bir yanında öğrenci yurtları açarak gençleri eğitmiş ve bu yurtlar, cemaatin ideolojik ve sosyal örgütlenme alanları haline gelmiştir. Sadece Türkiye'de değil, Avrupa'da da yurtlar açarak gurbetçi Müslüman işçilerin çocuklarına dini eğitim verilmesini sağlamışlardır.

Süleymancılar, doğrudan siyasal İslamcı bir hareket olarak değil, daha çok dini eğitimi önceleyen bir cemaat olarak varlık göstermiştir. Ancak, Türkiye'deki İslamcı siyasi hareketlerle zaman zaman ilişki kurmuşlardır. Özellikle 1960'lardan sonra Milli Görüş hareketine mesafeli durmalarına rağmen, İslami kimliği koruma açısından benzer bir çizgide yer almışlardır. Demokrat Parti (DP) ve Adalet Partisi (AP) gibi merkez sağ partilerle yakın ilişkiler kurmuş, ancak doğrudan Milli Görüş hareketiyle organik bir bağ kurmamışlardır.

1980'lerden sonra Süleymancılar, ANAP ve DYP gibi partileri destekleyerek siyasetle dolaylı bir ilişki içinde olmuş, ancak hiçbir zaman bir siyasi parti kurarak doğrudan İslamcı hareketlerin içinde yer almamışlardır. AK Parti iktidarı döneminde ise cemaatin siyasi tavrı daha çekimser hale gelmiş, hükümetle zaman zaman gerilimler yaşamışlardır.

2.3. Türk Edebiyatında İslamcılık

1980'lerden itibaren İslamcılık, kapitalizme ve modernizme yönelik eleştirileri bünyesine dâhil etmiştir. Bu durum sosyalizm ve Marksizm gibi farklı ideolojik yapılarla kültürel etkileşim sonucunda gerçekleşmektedir (Bilici, 2014, s. 802). Söz konusu süreçte İslamcı düşünürlerse sosyalist ve Marksist kökenli çeşitli kavramları İslami bir çerçeve içinde yeniden işlemeye yönelmişlerdir. Türkiye'de bu düşünsel birikim, İslamcılık adı altında belirgin eser ve şahsiyetlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Şükür, 2020, s. 170). Bu kapsamda İslamcılık akımına katkı sunan ve Türkiye'de İslamcılık alanında tartışmaları etkileyen Necip Fazıl Kısakürek, Sezai Karakoç ve İsmet Özel gibi isimlerin ele alınması gerekir.

Kısakürek, din ve ideolojinin birbirinden ayrı ele alınması gereken iki olgu olmadığı görüşündedir. Bu bağlamda, bu iki olguyu zararlı bulduğu düşüncelerden sıyrılma, muhalefet etme ve onaylamadığı durumları değiştirme amacıyla kullanmaktadır. Böylece ilk kez bir ideoloji olarak vurgulanan İslamcılık Kısakürek'e göre sadece kapitalizm ve komünizme değil, aynı zamanda Kemalizm'e karşı bir alternatif açıkça dile getirilmektedir (Duran, 2015, s. 525). "İnkılap" düşüncesi etrafında şekillenen İslam anlayışını geliştirmiş olan Kısakürek, Türk milletinin ruhsal kökenini İslam ile olan ilişkisini kapsamında açıklamaktadır. Ona göre millî kimlik ve din arasında güçlü bağlar bulunmakta ve Türk milleti, İslam sayesinde ahlaki ve kişisel gelişimini tamamlamaktadır. Böylece, din, milliyetçilik ve modernist yaklaşımları birleştirdiği ideolojinin merkezinde eyleme büyük önem vermektedir. Düzenlediği konferanslar ve konuşmalarla halka ulaştırdığı fikirlerini *İdeolocya Örgüsü* adlı eserinde bir araya getirmekte olan Necip Fazıl, diğer eserleriyle bu düşüncelerini geniş bir fikir havuzuna dönüştürmüş ve bu noktada edebiyat alanında İslamcılığın önemli bir yer edinmesine önemli bir katkı sunmuştur (Çoban, 2015, s. 61).

Bununla birlikte, Necip Fazıl'ın Türk edebiyatında İslamcılığı yaymak için 1940'lı yıllardan itibaren otuz beş yıl boyunca *Büyük Doğu* dergisinde faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Derginin dili, sansasyonel ve sloganik olmakla birlikte sembolik öğeler de içerir. *Büyük Doğu*, milliyetçi ve muhafazakâr çizgide olmasına rağmen devrimci ve ideolojik nitelikler de barındırmaktadır. Dergideki ve diğer bağımsız eserlerindeki otoriter dil, disiplin sağlama ve kendi görüşlerini dayatma amacına yöneliktir. Bu özellikleriyle *Büyük Doğu* dergisinin ve dolayısıyla Necip Fazıl'ın, toplumsal anlamda duygusal bir etki bıraktığı söz konusu olsa da, bilimsel ve düşünsel bazı problemler taşıdığı söylenebilir (Kara, 2018, s. 31). Bu konu üzerine Rasim Özdenören, Necip Fazıl'ın ideolojisini kabul ettirme çabasına yönelik zorlayıcı tutumdan çekinmediğini belirtir. (Özdenören, 2015, s. 532). Özellikle Basın özgürlüğü, yönetim, ordu ve üniversiteler gibi konularda dar bir perspektifle yaklaşmakta olan Necip Fazıl, *İdeolocya Örgüsü*'nde özgürlükleri sınırlayan bir devlet anlayışını yansıtmaya öne çıkmaktadır (Özdenören, 2015, s. 22). Henri Bergson, Martin Heidegger, Eric Blondel, Arthur Schopenhauer, Friedrich Nietzsche, Carl Schmitt gibi düşünürlerin eserlerini tanımasına ve temel kavramlarını bilmesine rağmen bu düşünürlerin özgürlükçü yaklaşımlarından oldukça uzak durduğu görülür.

Bu açıdan bakıldığında, yazarın Batıyı düşman ve yıkıcı bir tehdit gördüğü anlaşılır (Öz, 2015, s. 416).

Ancak, Kısakürek, bir yandan batının bilim ve ilim için uygun bir mekân olduğunu kabul ederken diğer yandan onun zararlı bir yapıya sahip olduğunu savunmaktadır. Bu dualist ikilem onun Kemalizm'i yorumlama biçiminden kaynaklanmaktadır. Yazarın, Kemalizm'e karşı duruş sergilediği ve buna karşı bir karşı-devrim amacı güttüğü görülür. Ancak, paradoksal bir biçimde Kısakürek'in yaşamında ve eserlerinde Kemalist semboller ve jestler önemli bir rol oynamaktadır. Büyük Doğu ideali çerçevesinde konferans serisini Samsun'dan başlatıp Sivas ile devam ettirmesi sembolik örnekler arasında sayılabilir. Böylece Resmî ideolojiye karşı çıkarken aynı metodolojik tutumla ilerlemesi onun hakkında dikkat çeken bir çelişki oluşturmaktadır (Arslan ve Aslan, 2023, s. 354).

Benzer şekilde, modernleşme ve tarih anlatısında da Kemalist etkiler görülür. O, Kemalist tarih anlatısını sorgularken siyaset, devlet, iktidar ve toplum arasındaki ilişkileri, Kemalist paradigmadan belirgin şekilde ayrılmaksızın ele almaktadır. Kemalist elitler gibi önerdiği toplumsal dönüşüm programına kesin bir güven duymakta ve tek yönlü bir modernleşme vizyonuna sıkı sıkıya bağlanmaktadır. Buna ek olarak, Kısakürek'in İslami ve milli öğelerle zenginleştirdiği yaklaşımları, devrimci bir siyaset felsefesiyle somutlaşacak bir idealin parçaları olarak kabul edilmelidir. Toplumunu hem kolektif bir ideal taşıyan bir organizma hem de üstten aşağıya müdahalelerle şekillendirilebilecek bir yapı olarak gören Kısakürek, bu yönüyle Kemalist devrimci siyasete biçimsel olarak yaklaşmaktadır (Altun, 2015, s. 359-360).

Öte taraftan, Necip Fazıl, İslam'ın milliyetçiliği yasaklayan tutumunu, “*Kişi kavmini sevmekle kınanamaz*” hadisini kullanarak yorumlar. İslam'ı kabul eden diğer ulusları Türklüğün koruyuculuğunda tasavvur etmekte olan Necip Fazıl'ın İslamcılığın Türklük unsurlarını öne çıkardığı bu yorum, kendisinden sonraki düşünürleri de etkilemektedir.

Bu bağlamda Sezai Karakoç ve onun kurduğu *Diriliş* dergisi, Türk edebiyatında İslamcılık akımının önemli bir evresini temsil etmektedir. Dergi, Karakoç'un hayal ettiği medeniyet anlayışını gerçekleştirmeye yönelik düşünce, sanat ve estetik birleşiminin somutlaşmış hali olarak değerlendirilebilir. Karakoç, İslam medeniyetini ya da doğruluğun medeniyetini temsil eden bir ideali, *Diriliş* ismi altında

programlaştırmıştır ki, bu isim aynı zamanda onun yayınladığı derginin de adı olmuştur (Öz, 2021, s. 32).

1950'lerden itibaren edebi ve düşünsel anlamda İslamcı bir çizgiye yönelen Karakoç, özellikle 1960'lı yıllardan itibaren Diriliş hareketini başlatarak İslamcı düşünceyi sanat, edebiyat ve siyaset bağlamında ele almıştır. 1970'li yıllarda etkili olan *Diriliş Dergisi*, onun İslamcılığa dair düşüncelerinin yayılmasında önemli bir araçtır. Karakoç'un özellikle İslam medeniyeti ve Diriliş Nesli kavramları etrafında geliştirdiği fikirler, 1980 sonrası İslamcı aydınlar ve siyasetçiler üzerinde etkilidir.

Karakoç, İslam'ı, yaşam ve sanat için ontolojik bir kaynak olarak kabul etmektedir. İslami düşünce görkemli bir medeniyet inşa etmek için gerekli potansiyele sahiptir. Karakoç'un eserlerine anlam, zenginlik ve derinlik katan bu bakış açısını değerli kılan husus, İslamcı çizgiyi sadece Doğu ile sınırlı tutmamasıdır. Doğu kadar batı da onun hayal gücünü ve entelektüel birikimini beslemektedir. Teknoloji, mimari, sanat, siyaset, felsefe, edebiyat, estetik ve kültür gibi yüksek potansiyelli temel alanlarda geliştirdiği Diriliş fikri, kademeli olarak mükemmelliğe ulaşması planlanan uzun vadeli bir vizyon-programdır. Karakoç bu doğrultuda her bir eserini, bir yapının basamaklarını oluşturacak şekilde tasarlamaktadır. Sosyal hafızanın zayıflığına karşı çıkışını ve bereketli kaynaklardan yararlanılmasının gerekliliğini, *Diriliş dergisi* aracılığıyla geniş bir sosyal ve kültürel çevreye aktarmaktadır (Turna, 2012, s. 2032). *Diriliş dergisi*, 1960-1992 yılları arasında, aralıklı olarak otuz iki yıl boyunca yayımlanmış ve Büyük Doğu'nun ardından gelmekle kalmayıp İslamcılığın sanat ve estetik birikimini daha ileri bir düzeye taşımıştır (Koytak, 2018, s. 468).

Karakoç, Türk edebiyatındaki İslamcı öncülerden olan Necip Fazıl ile yakın ilişkiler kurmuş ve *Büyük Doğu* dergisinde de görev almıştır. Kısakürek'in İslamcı düşüncelerinden etkilendiği söylenebilir, ancak onun eserlerinde göze çarpan Türklük unsurunun Karakoç'un çalışmalarında aynı derecede belirgin olmadığı ifade edilebilir. Necip Fazıl ve Nurettin Topçu gibi isimler, İslam ile milliyetçiliği bütünleştirme çabası içindeyken Karakoç'un, onlara nazaran farklı bir yol izlediği gözlenmektedir. Karakoç, Türkiye'nin ve İslami değerlere sahip diğer ülkelerin durumunu önemsemekte ve bu ülkelerin durumlarının Türkiye'nin izleyeceği rotayla ilişkili olduğunu düşünmektedir (Öz, 2021, s. 110). Türkiye'nin İslam dünyası için stratejik bir öneme sahip olduğunu savunan Karakoç, Türklüğü, öncüllerinin yaptığı gibi bir

öncelik olarak sunmaktan kaçınmış, bunun yerine ümmetçi bir perspektif geliştirmiştir (Öz, 2021, s. 109). Milli sınırları aşan düşünce yapısına sahip Karakoç, bir federasyon tasarımını önermektedir. Bu bağlamda, Karakoç'un düşüncesinde “Ortadoğu İslam Federasyonu” fikri göze çarpmaktadır. Bahse konu tasarım, milli unsurları ideolojik bir eksene oturtarak Diriliş programı çerçevesinde yeniden yorumlanır. Tüm bunların yanı sıra, Karakoç'un sistematik düşünsel izleğinin geçmişten günümüze İslamcı düşünceye belirli bir ivme kazandırdığı ifade edilebilmektedir (Öz, 2021, s. 64-65).

Türk edebiyatında İslamcılığın öncülerinden bir diğeri olarak kabul edilebilen İsmet Özel, edebi hayatına sol ve Marksist bir dünya görüşüyle başlamış, 1960'lı yıllarda özellikle Türk sol hareketi içinde yer almıştır. Ancak, 1970'lerin ortalarından itibaren İslam'a yönelmiş ve İslamcı bir kimlik kazanmıştır. 1980 sonrası kaleme aldığı eserlerde ve konuşmalarında, Batı karşıtı ve millî-muhafazakâr bir İslamcı söylemi öne çıkarmıştır. İsmet Özel'in, İslamcılığa geçişi 1970'lerin ortalarında başlasa da özellikle 1990'lı yıllarda İslamcı düşünce içindeki yeri daha belirgin hale gelmiştir. Öte yandan, İslamcılığın gelişiminde eleştirel bir tutum sergileyerek bu alana yeni bir bakış açısı kazandıran Özel, *Üç Mesele* adlı eseriyle İslamcılığa yeni bir perspektif sunmakta ve Türklük ile İslam'ı bütünleştirme çabasıyla dikkat çekmektedir (İnce, 2021, s. 135). Bununla birlikte, geniş bir okur kitlesine hitap eden Özel, fıkra yazıları ve konferanslarından oluşan geniş bir nesir topluluğuna sahip olmasıyla da öne çıkmaktadır. İslamcı aydınlarını sıklıkla eleştiren Özel, özellikle geçmişe olan özlemi ve ideal olarak görülen dönemlerin İslami özden yoksun olduğunu iddia etmektedir. Ayrıca medeniyet inşa etme çabasının İslami değerleri göz ardı etme riskine dikkat çekmektedir (Duran, 2014, s. 152).

Türk edebiyatında İslamcılığın gelişimine ilişkin tüm bu bilgiler ışığında Rasim Özdenören, *1960 Sonrası Edebiyat Ortamı* isimli eserinde 1960'lardan itibaren Müslüman yazarların edebi bir bilinç geliştirdiklerini ifade etmektedir (Özdenören, 2016, s. 69). Bu dönemde çeşitli dergi ve yayınevleri merkezli bir topluluk oluşturan yazarlar, İslamî hassasiyetlerle yoğrulmuş bir edebiyat üretmeye yönelmişlerdir. Özdenören ise İslamî edebiyat anlayışını tartışırken “İslamî bilinç” terimini kullanmasıyla dikkat çekmektedir (Suffe, 1982, s. 342). İslam tarihini ele alan bir eserin yalnızca konusu itibarıyla İslamî sayılamayacağını, İslami edebiyatın “İslami ahlâk, insan, estetik, evren ve hayat hakkındaki değer yargıları”ndan kaynaklanan bir

yaklaşımı gerektirdiğini vurgulamaktadır (Suffe, 1982, s. 343). Bu açıdan bakıldığında Özdenören, kullanılan malzemenin değil yazarın duyarlılığının esas olduğunu inanarak Müslümanca düşünme ve yazmanın önemini öne çıkarmaktadır. Dolayısıyla İslamî bir edebiyatın gelişiminin, sanatçının dünyayı ve insanları Müslümanca bir bakış açısıyla görmesi ve yorumlaması alışkanlığını kazanmasıyla yakından ilişkili olduğunu dile getirdiği söylenebilir (Suffe, 1982, s. 343).

Özdenören, 1970 ve 1980’lerde *Mavera* dergisinde yayımlanan yazılarında İslamî sanat ve edebiyat üzerine düşüncelerini paylaşır. Bu yıllar arasındaki yazılarda Özdenören, “İslamî optik” adını verdiği bir bakış açısıyla eserlerin ruhunu ve içeriğini önemser ve İslamî edebiyatın tanımı üzerine iki önemli görüşü ele aldığı görülür (Özdenören, 2016, s. 41-42):

1. İslamî edebiyat, Müslüman toplumunun düşüncelerini, ruhsal süreçlerini ve yaşam biçimlerini yansıtan eserler topluluğudur.
2. İslamî edebiyat, içeriği ne olursa olsun yazarın İslamî bilincini ve İslamî bir bakış açısıyla ele alınan konuları içeren eserlerdir.

Yukarıda ifade edilen görüşlerden ikincisi, ilkin nazaran daha geniş bir yelpazeyi kapsamakta ve birinci görüşü de bünyesinde barındırmaktadır. Ancak ilk görüş daha dar bir alanı tanımlamakta ve birçok konuyu dışarıda bırakmaktadır. Burada bu görüşlerden hangisinin tercih edileceği noktasında bir yargıda bulunulmamaktadır. Özdenören’e göre her iki görüşten biri temel alınarak İslamî bir eser yaratmak mümkündür (Özdenören, 2016, s. 41-42).

John Dos Passos, Dostoyevski, Virginia Woolf, JeanPaul Sarte, Albert Camus, William Faulkner, Marguerite Franz Kafka ve Marguerite Duras gibi edebi kişiliklerden etkilenen Rasim Özdenören’in İslami perspektiften bakış açısına göre ele alınan konunun kendisinden ziyade bu konunun nasıl işlendiği ve anlatımın dili öne çıkmaktadır. Bu yaklaşımda estetik değerler ve edebi tat büyük bir önem arz etmektedir. Bu bağlamda Özdenören, İslami optiği açıklarken Müslüman bir kişinin sarayları tasvir edebilirken çöplükleri tasvir edemeyeceği gibi bir kısıtlamanın mantıksız olduğunu belirtmektedir (Mantu, 2022, s. 54). Onun görüşleri kapsamında bunun yerine Müslüman bir bireyin her iki duruma da bakışındaki özgül tavır vurgulanmalıdır. Ancak bu bakış açısı çerçevesinde Müslümanca bir tavır değerlendirilebilir. Buna karşın, bir insan ‘Müslümanca bir tavır’ ile nasıl rahatça

meyhaneye veya yatak odalarına girebilir sorusu sorgulanmalıdır (Özdenören, 2016, s. 50).

Günümüzde İslamcı yazarlar arasında yaygın olarak kabul gören bu düşünsel izlek, İslami edebiyatın belirli konular üzerinden değil, bu konuların ele alınış şekillerine odaklanılması gerektirdiğini ortaya koymaktadır. Böylesi bir edebiyat anlayışında ele alınan konunun ne olduğundan ziyade nasıl işlendiği esastır. Bu nedenle, İslami edebiyatı sadece bir edebiyat türü olarak değil, aynı zamanda özgün bir edebi üslup ve bakış açısı olarak değerlendirmek yerinde olacaktır.

2.4. Türk Edebiyatında Hakikat

Türk edebiyatında hakikat arayışını anlamak için öncelikle Divan şiiri geleneğine bakmak yerindedir. Beş-Altı asır boyunca edebiyata hâkim olan bu gelenekte, hayal unsuru sanatkâr için önemli bir konuma sahiptir. Divan şairleri, dünyayı geçici bir mekân olarak tanımlamış, hakikati bu geçiciliğin ötesinde aramışlardır. Örneğin, Kemâl Paşazâde'nin dünya algısını bir rüya metaforu üzerinden şekillendirdiği görülmektedir:

“Geh hayâl-i yâr ile geh hâb-i gamla ey gönül / Hôş geçür vaktüni kim âlem hayâl-i hâbdur.” (Kemâl Paşazâde)

19. yüzyıl başlarında ise toplumsal bir değişim süreci başlamış, Ahmet Hamdi Tanpınar bu dönemi Türk insanında bir buhranın ortaya çıkışı ve yeni değerlerin şekillenmesi olarak yorumlamıştır (Tanpınar 1956, s. 11). Dönemin sanatçılarından Âkif Paşa, *Adem Kasidesi*'nde “Diltengi-i Hesti” ifadesiyle varoluş sancısını vurgular. Onun düşüncesinde, “Herkes bâr-ı belâ kendisinin varlığıdır.” ifadesi, bireyin varoluşsal yükünü anlatmaktadır. Ahmet Cevdet Paşa'nın Fransızca 'crise' kelimesine karşılık olarak “buhran” terimini kullanması, dönemin psikolojik atmosferini de yansıtmaktadır (Çobanoğlu, 2012, s.166).

Tanzimat dönemi, edebiyatta mücerretten müşahhasa geçişin yaşandığı, hayalin yerini fikrin almaya başladığı bir dönemdir. Siyasi ve toplumsal dönüşümler, edebiyatın biçim ve içeriğini değiştirmiş, şiirin yerini nesir almaya başlamıştır. Tanzimat, hem bir reform süreci hem de sade bir nesir örneği olarak edebî değişimi simgelemektedir. Bu dönemde Batı'da klasik akım sona ermiş, romantizm öne çıkmıştır. Türk yazarları romantizme “hayaliyûn”, realizme ise “hakikiyûn” adını

vermişlerdir. Tanzimat nesli, hakikatin hayalle süslenmesi gerektiği inancını taşımaktadır (Gülşen, 2018, s. 146).

Bu bağlamda, Şinasi, akılcı ve gerçekçi bir çizgi benimsemiş ancak romantik anlayış, dönemin sanatçıları arasında daha fazla yankı bulmuştur. Namık Kemal, *Son Pişmanlık- İntibah Mukaddimesi*'nde hakikat anlayışını bir kıssayla açıklamaktadır:

“Hakikat, çıplak olduğu için hiçbir yerde kabul görmemiş, bir kuyuda saklanmak zorunda kalmıştır. Hikâye ise yaşlı, çirkin ve düşkün bir koca karı iken yüzünü boyayıp süsleyerek herkesin gözdesi haline gelmiştir. Günün birinde, Hakikat, Hikâye ile karşılaşmış ve onun giysilerini giymiştir. O andan itibaren, insanlar Hakikat’i kabul etmeye başlamıştır.” (Namık Kemal 1879, s.1-6).

Namık Kemal, edebiyat anlayışını “edebiyat-ı sahîha” olarak tanımlamış, Divan şiirinin hayal dünyasını akla uygun bulmadığını ifade etmiştir (Gülşen, 2018, s. 169). Onun bakış açısına göre, gerçeklik sadece dış dünyada değil, insanın iç dünyasında da aranmalıdır. Romantik sanat anlayışı çerçevesinde, hayalî unsurlar sanatın bir parçası olarak değerlendirilmiş ve hakikat sübjektif bir çerçevede şekillenmiştir (Dino 1951, s.193).

Tanzimat döneminin önemli sanatçılarından biri olan Ahmet Mithat Efendi, Doğu-Batı sentezini savunan bir yaklaşım benimsemiştir. Şinasi'nin dile getirdiği gibi, Doğu'nun “akl-ı pirânesi” (olgunlaşmış aklı) ile Batı'nın “bikr-i fikrini” (el değmemiş fikrini) birleştirmeyi amaçlamış, bu doğrultuda halkı eğitmeyi hedefleyen bir edebiyat anlayışı geliştirmiştir. Devrin zor şartlarında sadece bir yazar değil, aynı zamanda bir ekol olma işlevi de görmüştür. Bilge Ercilasun, Ahmet Mithat Efendi'nin sanat anlayışını değerlendirirken onun romantik ve realist akımlara farklı yönlerden yaklaştığını belirtmektedir. Osmanlı'ya özgü geleneksel değerlerle Batı'nın bilim ve teknolojisini bir araya getirmek isteyen Ahmet Mithat, edebiyatı toplumu eğiten bir araç olarak görmüş, ancak ihtilalci bir tavır yerine halkı bilinçlendirme amacını benimsemiştir. Realizme özellikle Emile Zola tarzı natüralizme mesafeli yaklaşmıştır (Ercilasun 1981, s.82, 84, 85).

Ahmet Midhat Efendi'ye göre, edebiyatın temeli hayaldir. O, hayali metinden çıkarmanın edebi eseri sıradan bir metin haline getireceğini savunmaktadır. 1896'da yazdığı bir metinde “Edebiyatın üssü'l-esâsı hayaldir” diyerek bu düşüncesini net bir şekilde ortaya koymuş, 1899 yılında ise bu görüşünü tekrar dile getirerek “Romanın

mutlaka esası hayal olacaktır” ifadesini kullanmıştır (Ahmet Mithat 1896, 1899). Ona göre, hakikati ya da ona benzeyen bir olguyu süslemek edebiyatın temel işleviyken, onu olduğu gibi aktarmak tarih yazıcılığıdır. Bu bakış açısını desteklemek için Fransız düşünür Voltaire’in şu sözlerini aktarmaktadır:

“Vakanın sıhhatini yazmak şairlik değildir. Onu sahihe benzer bir hale koymak da şairlik değildir. Şairlik, gerek sahihi gerekse sahihe benzeyen unsurları süsleyerek estetik bir form kazandırmaktır” (Ahmet Mithat 1891).

Ahmet Midhat, edebi akımların belirli kategorilere sıkıştırılmasının zorluğuna da dikkat çekmiş, sanat anlayışlarının kesin sınırlarla ayrıştırılmasının, uzmanlar için bile karmaşık bir süreç olduğunu belirtmiştir. Bu doğrultuda, edebi eleştirmenlerin bile akımlar arasındaki farkları belirlemede büyük anlaşmazlıklara düştüğünü ifade etmiştir (Ahmet Mithat 1896).

Yazar, *Ahbâr-ı Âsâra Tamîm-i Enzar* adlı eserinde tarih ve roman arasındaki ayrımı açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Gerçek olayları anlatan bir öykünün tarih, hayali unsurlar içeren bir anlatının ise roman olduğunu savunmaktadır. Ona göre tarih dışındaki her anlatı, bir yönüyle roman sayılır. Bu bağlamda, 19. yüzyılın realist romanlarının dahi okurda gerçeklik algısı yaratmaya çalışmasına rağmen, özünde hayali ve olağanüstü olaylarla iç içe olduğunu belirtmektedir (Ahmet Midhat 1897, s. 163).

Bu noktada, Ahmet Midhat’ın romantizm ve realizm arasındaki tartışmalarda bilinçli bir tutum sergilediği anlaşılmaktadır. *Ahbâr-ı Âsâra Tamîm-i Enzar* adlı eserinde, Fransız Akademisi üyesi Patin’in görüşlerine yer vererek, farklı edebi geleneklerin hakikat ile ilişkisini tartışmıştır. Yunanlıların olağanüstü hikâyelerine hakikat görünümü kazandırmaya çalıştığını, buna karşın Arap edebiyatının ise hakikati olağanüstü bir hikâye gibi süslediğini ifade etmektedir. Ahmet Mithat, Arap edebiyatının edebi gücünü, hakikati mecazi bir biçimde sunma becerisiyle ilişkilendirmekte, hakikatin üzerine ince bir hayal perdesi çekerek anlatının estetik ve etkileyici hale getirildiğini vurgulamaktadır (Esen 2003, s. 105, 106).

Rasim Özdenören’in edebi kimliğinin oluşumunda Batılı yazarların önemli bir etkisi olmuştur. Özellikle Dostoyevski’nin eserlerindeki derin insan çözümlemeleri ve ideolojik söylemleri doğrudan dile getirmek yerine metnin yapısına yedirerek sunma biçimi, Özdenören’in anlatım tarzına yön vermiştir. Yazarın, üniversite yıllarında

gerçekleştirdiği yoğun Dostoyevski okumaları ve sonrasında Amerika’da bulunduğu süre zarfında William Faulkner’in tüm eserlerini temin etmesi, bu etkilenmenin boyutunu göstermektedir. Özdenören’in Faulkner’a özel bir değer atfettiği bilinmektedir. Faulkner’ın anlatım biçimindeki özgünlük, Özdenören’in hakikat arayışına biçimsel düzeyde katkı sağlamış, edebiyatta konunun içeriğinden ziyade nasıl işlendiği ve anlatımın dili meselesini ön plana çıkarmıştır. Özdenören’in İslami perspektiften geliştirdiği bu edebi hassasiyet, modern Türk hikâyesinde hakikatin temsil biçimi üzerinde kalıcı izler bırakmıştır (Mantu, 2019, s. 21).

2.5. Türk Edebiyatında Kurtuluş

Türk edebiyatında kurtuluş teması, tarihsel süreç içerisinde farklı dönemlerde ve farklı bağlamlarda ele alınmıştır. Bu tema, genellikle bireysel ve toplumsal düzeyde yaşanan bunalımlar, kimlik arayışları ve varoluşsal sorgulamalar ile ilişkilendirilmiştir. Divan edebiyatında, kurtuluş, dünya hayatının geçiciliği ve ilahi hakikate ulaşma çabası ile şekillenirken, Tanzimat ve Servet-i Fünun dönemlerinde bireysel buhranlar ve sosyal adalet arayışları öne çıkmıştır. Milli Mücadele dönemi edebiyatında ise, kurtuluş kavramı vatanın işgalden kurtarılması, bağımsızlık ve milli birlik duygusu etrafında şekillenmiştir.

Divan edebiyatında kurtuluş, dünyevi dertlerden ve geçici hazlardan sıyrılarak Allah’a yönelme çerçevesinde ele alınır. Bu edebiyatın temel felsefesi olan “fani dünya-baki ahiret” anlayışı, kurtuluşun ilahi aşka erişme ve dünya hayatından sıyrılma ile mümkün olduğunu vurgular. Tasavvufi edebiyat, bu bağlamda kurtuluş temasını en çok işleyen edebi damarlardan biri olmuştur. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’nin *Mesnevi*’sinde, insanın nefsinden kurtulup ilahi aşkı bulması, asıl özgürlük olarak görülmüştür. Fuzuli’nin *Leyla ile Mecnun* mesnevisinde de Mecnun’un dünyevi aşktan ilahi aşka yönelmesi, onun için bir kurtuluş sürecini ifade eder (Kaçar ve Koşık, 2014, s. 154).

Tanzimat edebiyatında kurtuluş, bireyin akıl ve eğitimle aydınlanması ve toplumun cehaletten kurtulmasını ifade eder. Namık Kemal, eserlerinde bireyin hürriyete ve vatan sevgisine dayalı bir kurtuluş arayışını merkeze alır. *İntibah* ve *Vatan Yahut Silistre* gibi eserlerinde, kurtuluş, bireyin yanlış tercihlerinden sıyrılarak doğruyu bulması ya da vatan için fedakârlık yapması ekseninde işlenir (Pulat, 2009, s. 38). Servet-i Fünun döneminde ise kurtuluş, toplumsal değil bireysel bir mesele olarak

ele alınır. Bu dönemin sanatçıları, modernleşmenin getirdiği ruhsal bunalımlara ve yabancılaşmaya odaklanmışlardır. Tevfik Fikret, kurtuluşu dine ve geleneğe karşı akılcı bir tavır almakta görürken, Halit Ziya Uşaklıgil, karakterlerini ruhsal çöküntüye sürükleyen modernleşme sancıları üzerinden anlatılar kurmuştur (Gürbüz, 2020, s. 212).

Milli Mücadele dönemi edebiyatında kurtuluş, vatanın işgalden ve esaretten kurtulması ile özdeşleşmiştir. Mehmet Akif Ersoy'un *Safahat*'ında, kurtuluş İslam'ın birleştirici gücüne bağlanırken, Halide Edib Adıvar'ın *Ateşten Gömlek* romanı, bireylerin fedakârlığı ve halkın direnişini temel alan bir kurtuluş temasını temsil eder (Arslan, 2014, s. 118). Dolayısıyla, bu dönemde edebiyat, halkı bilinçlendirme ve milli birlik ruhunu canlandırma işlevi üstlenmiştir.

Cumhuriyet sonrası Türk edebiyatında kurtuluş kavramı, bireysel kimlik arayışları, toplumsal değişimler ve modernleşme ile gelen çatışmalar çerçevesinde işlenir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Yaban* adlı romanında, halk ile aydın arasındaki kopukluk ve bir milletin kendi kimliğini bulma mücadelesi işlenirken (Sevim, 2014, s. 189), Ahmet Hamdi Tanpınar modernleşme sürecinde bireyin ve toplumun yaşadığı kimlik bunalımlarını vurgular (Zeyrek, 2019, s. 2).

Günümüz edebiyatı kurtuluş kavramını benzer biçimde siyasal, kültürel ve bireysel çerçevelerde ele almaktadır. Rasim Özdenören örneğinde olduğu gibi, modern çağın getirdiği anlam krizine karşı İslami değerlere dönüş kurtuluş olarak görülürken (Erol ve Erol, 2017, s. 127), Oğuz Atay ise bireyin toplumsal dayatmalardan sıyrılarak kendini var etme sürecini kurtuluş olarak ele almıştır (Tutunamayanlar, 1971).

Sonuç olarak, Türk edebiyatında kurtuluş teması, dönemin siyasi, toplumsal ve kültürel değişimlerine bağlı olarak farklı biçimlerde işlenmiştir. Tasavvufi gelenekte ilahi aşka erişimle ilişkilendirilen kavram, Tanzimat'ta akıl ve vatan bilincini, Millî Mücadele'de bağımsızlık mücadelesini ve son olarak modern edebiyatta bireysel kimlik arayışı şeklinde yorumlanır.

3. İSLAM DEVLETİ, HAKİKAT VE KURTULUŞ KAVRAMLARI KAPSAMINDA RASİM ÖZDENÖREN'İN ESERLERİNİN İNCELENMESİ

3.1. Rasim Özdenören'in Hayatı ve Edebi Kişiliği

Rasim Özdenören, Maraş'ta memur bir ailenin 20 Mayıs 1940 tarihinde dünyaya getirdikleri ikiz çocuklardan biridir. Ailesi, yaşamını Anadolu'daki diğer hane halklarıyla benzer koşullarda yaşamaktadır (Eryarsoy, 2008, s. 24). Kardeşlerinden Alâeddin isimli ikiz kardeşi ve Nedime ile Necibe adında ikiz ablaları vardır (Eryarsoy, 2008, s. 25).

Yazarın eğitim serüveni, ikiz kardeşi ile 1947-1948 akademik yılında Kahramanmaraş'taki Sakarya İlkokulu'nda başlamaktadır. Buradaki eğitim süreci iki yıllık bir dönem kapsar. 1949-1950 akademik yılında yazar ilkokul 2. sınıftan 3. sınıfa geçtiği dönemde babasının mesleki görevi nedeniyle ailesi ile Malatya'ya taşınmak zorunda kalmış ve Özdenören eğitim hayatına Malatya'daki Cumhuriyet İlkokulu'nda devam etmiştir. Bu zaman zarfında diğer çocuklara benzer şekilde oyun oynayarak vakit geçiren Özdenören için bisiklet sürmek büyük bir mutluluk kaynağı oluşturmaktadır. Malatya şehrinde geçirilen beş yıllık süreç sonunda ilkokulu tamamlayarak Malatya Ortaokulu'nda ortaöğretim eğitimine başlamıştır. 1954 yılında, yazar ortaokuldaki eğitiminin 3. yılına geldiği dönemde, babasının yeniden tayiniyle karşılaşmış ve babasının Tunceli şehrine ataması gerçekleşmiştir. Atamanın ardından Özdenören'in ailesi Maraş'a geri dönüş yaparken Özdenören, ortaokulu Tunceli'de tamamlayıp diplomasını alana dek bu şehirde kalmaya devam etmiştir (Eryarsoy, 2008, s. 26).

1955 yılına geldiğinde Özdenören, Maraş Lisesi'nde eğitime başlamış ve yazarlık yolculuğuna bu dönemde adım atmıştır. Öğrenci sayısı 60 ile 70 arasında değişen sınıfı, adeta Hababam Sınıfı'nın bir yansıması gibi kozmopolit bir yapı sergilemektedir. Sınıf içerisinde bazı öğrencilerin üstün zekâlarıyla ön plana çıktığı gözlenirken bazılarının okuma yazma konusunda dahi güçlük çektiği gözlemlenmektedir. Bu eğitim kurumunda Türk Edebiyatı'na büyük katkılarda bulunacak değerli şahsiyetler de bulunmaktadır. Bunlar arasında Erdem Bayazıt, Cahit Zarifoğlu ile erkek kardeşi Sait, Ali Kutlay, Özcan Tamer, İhsan Özkan ve Hasan Seyithanoğlu gibi isimler yer almaktadır (Eryarsoy, 2008, s. 27).

Yazarın gençlik dönemleri, İkinci Dünya Savaşı ve Erzincan depreminin getirdiği zorlukların hüküm sürdüğü bir döneme denk gelmiştir. Bu dönemde temel yaşam malzemelerinin dahi bulunmadığı yoksulluk içinde, toplum genelinde bir kıtlık yaşanmıştır. Devletin memurlara sağladığı destek sayesinde Özdenören ailesi bu zor zamanlarda maddi bir darboğazla karşılaşmamış, elverdiğince çevresine yardım eli uzatmıştır (Özdenören, 1999a, s. 12). Özdenören'in küçüklüğünde büyükannesinin anlattığı masallar, hayal gücünün gelişmesinde, zenginleşmesinde ve edebi zevklerinin şekillenmesinde derin bir etkiye sahiptir. Masallar, yazarın dünya görüşünü ve sanatsal damarını besleyen temel unsurlar arasında yer almaktadır (Eryarsoy, 2008, s. 31).

Özdenören, çağdaşlarının aksine şiir yerine hikâye yazmayı tercih ederek yazarlığa başlamıştır. Bir dostu ile giriştiği bahis sonucu yüzlerce hikâye yaratmış olmasına rağmen edebiyat dünyasındaki yeniliklerden bihaber kalmıştır (Eryarsoy, 2008, s. 27). Lise eğitimini tamamlamasının ardından üniversite hayatına atılmaya karar veren Özdenören, uzun süre hangi dalda eğitim alacağı konusunda tereddütler yaşar. Onun en büyük amacı öğretmenlik mesleğinden uzak durmaktır; zira lise dönemindeki yaramaz öğrenciler onda bu mesleğe karşı bir ürküntü oluşturmuştur. 1958 Eylül'ünde hukuk eğitimi alabilmek için İstanbul'a giden Özdenören, Hukuk Fakültesi'ndeki öğrenimine devam ederken 1962'de İstanbul Üniversitesi'ne bağlı Gazetecilik Enstitüsü'nün sınavlarında başarı elde ederek kaydını yaptırır ve böylece iki fakülte'deki eğitimini bir arada yürütür. 1964 yılına gelindiğinde Gazetecilik Enstitüsü'nden, 1967'de ise Hukuk Fakültesi'nden mezun olmuştur (Eryarsoy, 2008, s. 28).

Necip Fazıl'la tanışması sonrasında dönemin önde gelen çeşitli şair ve yazarların eğitim gördüğü bir platform olan *Büyük Doğu Dergisi*'ne adım atar. Özdenören, dergide yer aldığı süre zarfında sanatsal ve düşünsel açıdan kendini ilerletme fırsatı bulmuş ve aynı zamanda genç yaşlarda yayıncılık ve dergi işlerini öğrenme şansı elde etmiştir (Eryarsoy, 2008, s. 28). Nuri Pakdil aracılığıyla Sezai Karakoç ile tanışıklığın ardından, Karakoç'un edebi üstünlüğünü ve yetkinliğini göz önünde bulundurarak, bir süre yazın hayatına ara verme kararı alır. Ancak, 1964 yılı itibarıyla Karakoç'un teşvikiyle George Orwell tarafından distopik bir üslupla yazılan meşhur *Hayvan Çiftliği* eserini Türkçe'ye çevirme görevini üstlenir ve çevirisi, Bedir Yayınları tarafından basılır (Eryarsoy, 2008, s. 28).

Üniversite eğitimini tamamlamasının ardından Özdenören Ankara’da Devlet Planlama Teşkilatı’nda işi nedeniyle Ankara’ya yerleşmiştir. Başkente taşınmasıyla birlikte Erdem Bayazıt, Akif İnan ve Nuri Pakdil ile akşam vakitlerinde buluşmalar gerçekleştirmeye başlamışlardır (Eryarsoy, 2008, s. 28). Ankara’ya yerleşmesine rağmen Özdenören’in İstanbul ile bağlarını kesmiş olduğunu söylemek mümkün değildir; zira her fırsatta İstanbul’a seyahat etmeyi sürdürür. Ankara’da bulunduğu sırada, Karakoç’a gönderdiği hikayelerinin yayımlanacağını müjdesini almış olsa da “*Kan Otları*” isimli hikâye gerek dil gerek kurgu açısından diğer hikâyelerden farklıdır ve yayımlanıp yayımlanmaması konusunda tereddütler yaşanmıştır. Nihayetinde hikâyenin yayımlanması kararına varılmış ve basımevine ulaştırılan hikâyeler, *Hastalar ve Işıklar* adı altında Fatih Yayınevi tarafından yayımlanmıştır (Eryarsoy, 2008, s. 29).

Özdenören, 1978 yılının Mayıs ayında kendi tercihiyle devlet hizmetinden çekilmiştir. Ardından “*Yeni Devir*” gazetesi bünyesinde eğitim, kültür ve iletişim başta olmak üzere çeşitli alanlarda günlük köşe yazıları kaleme alır. 1980 yılının Mayıs ayında Devlet Planlama Teşkilatı’ndaki uzmanlık görevine tekrardan başlayarak bu süreçte, daire başkanlığı, uzmanlık, genel sekreter yardımcılığı, müşavirlik ve genel sekreterlik gibi çeşitli pozisyonlarda görev almıştır. 2005 yılında ise ayrılan Özdenören (Eryarsoy, 2008, s. 29) 23 Temmuz 2022 tarihinde hayata gözlerini yummuştur.

Türk edebiyatına edebi yönüyle katkı sunan Özdenören’in eserleri şunlardır:

“*Açık Mektuplar*”, “*Acemi Yolcu*”, “*Ansızın Yola Çıkmak*”, “*Ben ve Hayat ve Ölüm*”, “*Aşkın Diyalektiği*”, “*Çapraz İlişkiler*”, “*Çok Sesli Bir Ölüm*”, “*Düşünsel Duruş*”, “*Eşikte Duran İnsan*”, “*Hastalar ve Işıklar*”, “*İki Dünya*”, “*İpin Ucu*”, “*Kent İlişkileri*”, “*Kuyu*”, “*Müslümanca Yaşamak*”, “*Ruhun Malzemeleri*”, “*Toz*”, “*Yazı, İmge ve Gerçeklik*”, *Yeniden İnanmak*, *Yüzler*, “*Çarpılmışlar, Çözülme*”, “*Denize Açılan Kapı*”, “*Edebiyat ve Hayat*”, “*Gül Yetiştiren Adam*”, “*Hışırıtı*”, “*İmkânsız Öyküler*”, “*Kafa Karıştıran Kelimeler*”, “*Köpekçe Düşünceler*”, “*Müslümanca Düşünme Üzerine Denemeler*”, “*Red Yazıları*”, “*Siyasal İstiareler*”, “*Yaşadığımız Günler*”, “*Yeni Dünya Düzeninin Sefaleti*”, “*Yumurtayı Hangi Ucundan Kırmalı*”.

Bu tez çalışmasının temel inceleme nesnesi, Rasim Özdenören’in çeşitli eserleri temelinde, İslamcılık, hakikat ve kurtuluş temalarını analiz etmektir. Çalışma

kapsamında tek bir esere yoğunlaşmaktan ziyade öne çıkan çeşitli eserleri irdelemek tezin ana hedefleri arasında yer aldığından Özdenören'in kaleme aldığı hikâyeler, romanlar ve türlü metinler inceleme kapsamına dahil edilmektedir.

3.2. Eserlerinde İşlediği Temel Temalar

3.2.1. İslam Devleti Yaklaşımı

Rasim Özdenören'in eserleri genel hatlarıyla incelendiğinde doğrudan İslam devletine odaklandığını işaret eden bir bulgu bulunmamaktadır. Buna rağmen, İslam devleti ile ortak paydadaki İslamcı davranışların değerlendirilmesi için Özdenören'in İslamcılığı ve İslam devleti anlayışına ilişkin bilgiler tezin tematiğine yardımcı olacaktır.

Mevcut literatür incelendiğinde Rasim Özdenören'in adının genellikle "İslamcı" olarak nitelendirildiğine şahit olunmaktadır. Yine de yazarın yapıtları üzerine yapılan detaylı bir inceleme, modern kahraman tasvirlerinin oldukça yoğun ve hayati bir şekilde sunulduğunu gözler önüne sermektedir. Özdenören'in hikâyeleri, bireyin varoluşsal problemleri, ruh halleri, yalnızlık, dışlanma, ailevi ve toplumsal dağılma, aşk ve tasavvuf gibi temalar etrafında yoğunlaşırken genellikle bahtsız, hata yapmaya meyilli, korumasız ve huzur arayan insanların yaşamını ele alan modern öykücülüğün bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır (Yumuşak, 2012, s. 1298).

Bu açıdan değerlendirildiğinde, ilk bakışta çelişkili bir durum olarak algılanabilecek bu husus, gerçekte yazarın anlatı üslubunun temel bir niteliğini yansıtmaktadır. Modernizmin tam karşıtı bir yaşam anlayışına sahip olmasına rağmen, kaleme aldığı eserleriyle modern bir yazar imajına sahip olan Özdenören, bulunduğu dönemin sorunlarına duyarsız kalmamakta ve bu sorunları eserlerinde işlemenin yollarını aramaktadır (Erzen, 2013, s. 232). Ancak bu süreçte geleneksel unsurlardan sapmadan yeni dünya ruhunu inkâr etmek yerine, bu temaları işleyerek modernizm ideolojisi ile gelenekler arasında yaşanan çatışmayı ve bu çatışmanın yarattığı açmazların sosyal hayatı, bireyleri ve toplulukları nasıl etkilediğinin altını çizmektedir. Rasim Özdenören' in sanatçılık kariyeri boyunca gösterdiği farkındalıklı yaşam ve sanat felsefesi, onun mütebedeyyin bir kişiliğe sahip olmasına rağmen toplumsal gerçekliklerle yüzleşmeyi bir görev olarak kabul ettiğini göstermektedir. Bu bağlamda sanat anlayışı, yazarın hikâyelerini incelediğimizde kolaylıkla fark edilmektedir.

Özdenören'in edebi çalışmaları, onun düşünce dünyası ile ayrılmaz bir bütünlük içinde gelişmektedir. Bundan dolayı Özdenören'in eserleri, dünya görüşüyle birlikte ele alınarak değerlendirilmelidir (Yumuşak, 2012, s. 1283).

Özdenören, Müslüman ahlakının modernizmin ortaya çıkardığı sorunlar karşısında korunması gerektiği fikrini savunur. Devlet yönetimi, uluslararası ilişkiler, tüketim pratikleri ve toplumsal yaşam gibi alanlarda modernizmin yalıtık birey, bireycilik, sevgi eksikliği, kapitalizm, sekülerizm ve israf ekonomisi gibi olumsuz etkilerine karşı, İslam ahlakının faziletlerini vurgulayan düşüncelerini fikrî ve edebî eserlerinde sıkça ele alır (Emiroğlu, 2022, s. 35). Bununla birlikte İslam devleti anlayışı, onun modern ideolojilere yönelik eleştirileri bağlamında şekillenmiştir. Ona göre, İslam devleti ile diğer ideolojik devletler arasında temel bir fark bulunur. İslam devleti, sadece toplumsal hedeflerin gerçekleştirilmesini amaçlamaz, aynı zamanda bireyin Müslüman olmasını, inancıyla uyum içinde yaşamasını esas alır. Diğer ideolojik devletler, bireylerin inancını ya da içsel tutumlarını dikkate almaksızın onları resmî ideolojiye bağlı kabul ederken, İslam devleti bireyin inancını gözetmektedir. Bu bağlamda, İslam devleti bir ideolojiye değil, bir inanç sistemine dayanmakta ve bu sistemin gereği olarak farklı inanç gruplarına farklı hukukî düzenlemeler uygulamaktadır. Örneğin, gayrimüslimler için İslam hukukunun öngördüğü kurallar devreye girerken, Müslümanlar İslam hukukuna tabidir.

Bununla birlikte onun için İslam devleti doğal bir süreçle vuku bulur. Yazar, Müslümanların çoğalması ve bu onların İslam hukukunu uygulamaya başlaması sonucunda, İslam devleti bir amaç değil, bir sonuç olarak doğar. Buna karşılık, faşist veya sosyalist bir devlet devrimle kurulabilir ve bireyler, devletin resmî ideolojisini benimsemese bile ona tabi olmak zorunda bırakılır. Bu durum yazara göre, bireyleri riyakâr bir yaşama iterken, İslam devletinde yurttaşların inançları ile devlet düzeni arasında bir bütünlük söz konusudur.

Özdenören, modern devletlerin bireyi inancından ve kimliğinden uzaklaştıran yapısına karşı İslam devletinin bireyi merkeze alan yaklaşımını savunmaktadır. Ona göre, İslam devleti bireyin ruhunu ve toplumsal düzeni birlikte inşa eden bir sistem ele almakta ancak modern devlet düzenleri bireyi sekülerleştirerek onların toplumsal yapının köklerinden kopmasına neden olmaktadır.

Rasim Özdenören'in eserlerinde işlediği İslam kavramını kısaca özetleyecek olursak, eserlerinin büyük bir çoğunluğunda İslami temellerden yola çıkarak olay örgülerini şekillendirdiği söylenebilmektedir. Bu bağlamda kişilerin İslam'a yönelmesi ve doğru yolu bulmasına yönelik önerilerin kurgusal bir düzlemde okuyucuya aktarıldığı görülmektedir.

3.2.2. Hakikat Arayışı

Rasim Özdenören, İslamcı ideolojinin Türkiye'deki öncülerinden biri olarak İslamiyet'i benimseyen bir yazar kimliğiyle karşımıza çıkmaktadır. Ona göre, Batılılaşma ve modernizm kaynaklı çeşitli kavram ve davranışların Türkiye'ye taşınması yozlaşmanın temel nedenleri arasında yer alır. Bu bağlamda Özdenören, İslam'ın yanı sıra Müslümanlığın gücünü aldığı ve İslamiyet'le bağlantılı olan hakikat kavramını eserlerinde işlemiştir. Yazar, söz konusu kavramların İslami açıdan değerlendirilmesi ve açıklanmasını salık verir. Bu tavsiye doğrultusunda kendi eserlerini şekillendiren Özdenören, İslami perspektifin batıdan gelen unsurlarla aydınlatılamayacağı düşüncesiyle Müslümanların batılı kavramları baz alarak İslamiyet'i kendi değerlendirmeleriyle öğrenmeleri gerekliliğinin altını çizmektedir. Avrupalı yaklaşımın zihinsel sınırlar dahilinde dinden uzaklaşan kavramlar ile açıklanmasının mümkün olmadığını ifade eden Özdenören, çeşitli eserlerinde hakikat kavramı üzerinden söz konusu ideolojileri İslami bir zemine oturtmaya çalışmaktadır (Özdenören, 2017, s. 23-24). Aynı zamanda Özdenören'in eserlerinde gerçek hakikatin gerek bireysel gerek psikolojik yanlarını kaleme aldığı görülmektedir.

Yazarın vurguladığı üzere Müslümanın özdeşleştiği, öncelikle kendini bir kul olarak tanımlamasıyla belirginleşmektedir. Bu tanım bireyin kendisini ve diğer insanları da aynı şekilde kul olarak algılamasını içerir. Bir birey, varoluşsal konumunu kul olarak algıladığında, kendisinin Allah tarafından yaratıldığını kabullenmektedir. Yaratılmış olmanın bilincine varan bir birey, bu hakikati evrenin ve tüm varoluşun üzerine yansıtmaktadır. Kendisinin yanı sıra evrenin ve varlığın tümünün yaratılmış (mahlûk) olduğunu anlayıp bunu onaylamaktadır. Evrenin ve varlığın “*mahlûk*” şeklinde algılanması, olağanüstü bir durumu ifade etmektedir. İnsan aklı, var oluşun bu yönünü doğrudan kavramakta yetersiz kalmaktadır. Örneğin Yunan düşüncesinde varlık, akıl aracılığıyla anlaşılmaya çalışılmış ancak mahlûk olma özelliği göz ardı edilerek bir veri olarak ele alınmıştır. Buna karşın Özdenören için İnsanın varlığını

mahlûk olarak anlaması, vahiy aracılığıyla mümkün hale gelmiştir (Özdenören, 2010b, s. 108).

Vahiy aracılığıyla idrak edilen Varlığın yaratılmış olması, vahyin kabulü ve ona boyun eğilmesi meselesini gündeme getirmektedir. Müslümanın ayırt edici bir özelliği de peygamberler vasıtasıyla kendisine iletilen emirlere paralellik gösteren eylemlerde bulunmasıdır. Müslüman bireyler, kendilerine vahiyler aracılığıyla iletilen bilgileri kesin bir hakikat olarak benimsemektedir. Bir Müslüman, evvela kendisine indirilenlere inanmakla yükümlüdür ve bu inancın sonrasında onun gerektirdiği ameli sorumluluklar takip etmektedir. Bunun gerçekleşmesi için İslamiyet’i benimsemek adına ilk olarak Allah’tan başka ilah olmadığını ve yalnızca O’na ibadet edileceğinin kabul edilmesi ve anlaşılması şarttır (Çelik, 2014, s. 210).

İnsanın kendini “kul” olarak tanımlaması, bir yükümlülük gerektirmektedir. Kendini tanrısal varlık karşısında güçsüz olarak kabullenmek, bu varlığın direktiflerine mutlak bir itaat içinde olmak ve diğer tüm emirleri geçersiz saymak bunun sonuçları arasındadır. Müslüman, sadece tanrısal emirlere itaat etme bilinciyle boyun eğmekte, bu durumda diğer inanç sahiplerinden ayrılmaktadır (Özdenören, 2010b, s. 118). Kendisinin ve evrenin tüm varlıklarının, tanrısal bir ilhamla yönlendirildiği hakikatine inanan Müslüman, var oluş amacını ve Müslüman olmanın anlamını sorgulamakta, bu sorgulamalarla inandığı dini her gün yeniden keşfetmektedir. Böylelikle hakikate yönelik atılan her yeni adım, kul olma bilinciyle bireyin yaşamını daha anlamlı kılmaktadır.

Özdenören’in çalışmalarında öne çıkan temel sorunlar incelendiğinde, Müslümanca düşünme ve Müslümanca yaşama üzerine odaklanan ahlaki meseleler ön plana çıkar. Toplum içinde iyiliği teşvik eden ve bu iyiliği kendi hayatında da gerçekleştiren ahlaklı bireyler, toplumsal varlığın önemini sağlar. Yazarın eserleri, toplumsal ahlak konularına değinmekle kalmayıp ahlaki meselelere de sıkça yer vermekte ve özellikle denemelerinde Müslümanca yaşamının ana ilkelerine dikkat çekmektedir. O, Müslüman ahlakının Allah’ın rızasını kazanma ve gerçek hakikate ulaşma yolunu belirlemesi gerektiğini savunan Özdenören, Müslümanların dünyevi zevklere yönelmesini, hakikatle aralarına giren bir engel olarak ele almaktadır. Başka bir ifadeyle, bireyin nefsiyle dünya arasında devamlı süregelen mübadele ilişkisi söz konusudur. Yani, dünyaya dalmak, insanı hakikatten, gerçekten ve dolayısıyla

yaratıcısından uzaklaştıran bir yalnızlığa sürüklemektedir (Özdenören, 2017, s. 92-93).

Özdenören'e göre insanın bu dünyadaki varoluşu, esasında bir yalnızlık hali içerisinde gerçekleşmektedir ve bu durumdan kurtuluş, kişinin yaratıcıya karşı bir sorumluluk duygusu ile yaşamını sürdürmesiyle mümkün olmaktadır. Bu perspektiften ele alındığında, sağlam bir bireysellik kazanımı, yalnızca Allah'a olan sevgi ve etik değerlerin benimsenmesi ile elde edilebilir. Özellikle, yazarın eserlerinde yer alan karakterler ve olaylar, bu tezi destekler bir biçimde tasvir edilir. Aslan'a göre (2008, s.104), modern dünyanın getirdiği yabancılaşma, dağılma ve kaos içerisinde yolunu kaybeden karakterler, yazarın eserlerinde dini inanışları merkeze alarak kendilerini yeniden tanımlama yolunda bir kurtuluş olarak öne sürülmektedir.

Öte taraftan, Batı'nın içine düştüğü derin krizin kökeninde Hristiyanlığın asıl hakikat öğretilerinden sapması yatmaktadır. Hristiyanlığın bozulması ve temel değerlerden uzaklaşılması batılı insanın sıkıntılarının kaynağını oluşturur. Batı'daki Hristiyanlık, yaşamın içerisinden dışlanarak değiştirilmiştir. Varlık, batı üzerine bir kâbus gibi çökmüş, insanın varlığa hâkim olma çabası onu kibirli bir yaşam tarzına sürüklemiş ve bu durum onun karakteristik bir özelliği haline gelmiştir. Dolayısıyla, Batı'da ortaya çıkan kibir, dış dünyada mükemmel ve huzur verici bir yaşam tarzını engellemektedir, Özdenören'in belirttiği bu durumun aşmanın çaresi ise huzurun hakikate bağlı tek kaynağı "Allah'ın sözüdür" (Şahin, 2014, s. 36).

Anlaşılabileceği üzere Özdenören'in eserlerinde hakikat arayışı, bireyin varoluşsal sorgulamalarının ve manevi yolculuğunun temelini oluşturur. Yazar, modern dünyanın sunduğu anlam krizine karşı, hakikatin yalnızca İslamî bakış açısıyla kavranabileceğini vurgular. Ona göre, nesnelerin taşıdığı anlam, insanların onlara yüklediği üst anlamlarla şekillenir. Başka bir deyişle, bir nesnenin yalnızca maddi bir işlevi olmadığı gibi, insanlar tarafından ona atfedilen anlamlar da vardır. Örneğin, Hz. Ömer'in hurmadan put yapıp sonra onu yemesi örneğinde olduğu gibi, insanoğlunun kendisinin yüklediği anlamlarla hakikati perdeleyebileceğini ancak bu perdelerin ancak İslamî bir bakış açısıyla aşılabileceğini ifade eder. Bu doğrultuda yazara göre, İslam'ın bireylere sıradan nesneleri ve olayları aşan bir kavrayış kazandırdığını anlaşılmaktadır. Böylece hakikati görmek, bireyin sıradan bir kavrayıştan öte, ilahi bir perspektife sahip olmasıyla mümkündür. Bu bağlamda, hakikate ulaşmak için insanın

kendi içsel perdelerini aşması, dünyevi algıların ötesine geçmesi gereklidir. Ona göre, insan zihni, ancak İslam'ın rehberliğinde, evreni ve insanı hem bütünsel hem de ayrıntılı bir şekilde kavrayabilecek bir “zihin aydınlığına” ulaşabilir. Yazar, modern düşüncenin bireyi rasyonaliteye hapsettiğini, ancak gerçek hakikatin akılla sınırlanamayacağını ve İslamî bir idrakle mümkün olacağını savunur. Bu bakış açısından hareketle Özdenören'in eserlerine, karakterlerin yaşadığı kimlik bunalımları, modern çağın getirdiği manevi boşluklar ve bireyin hakikati bulma çabası yansımaktadır.

3.2.3. Kurtuluş Düşüncesi

Rasim Özdenören'in eserlerinde kurtuluş düşüncesi, modern dünyanın sunduğu çıkmazlara karşı İslam'ın bireye ve topluma sunduğu çözüm yolu çerçevesinde ele alınmaktadır. Ona göre kurtuluş, sadece dünyevi bir başarı veya maddi anlamda bir refah değil, insanın içsel huzura ve hakikate ulaşması anlamına gelir. Bu bağlamda, Özdenören, kurtuluşu nefisle mücadele, manevi diriliş ve İslam'ın sunduğu hayat düzenine uyum sağlama çerçevesinde ele almaktadır.

Özellikle büyük cihat (cihad-ı ekber) kavramına yaptığı vurgu, onun kurtuluş anlayışının temelinde nefisle mücadelenin bulunduğunu göstermektedir. Ona göre, Müslümanlar arasında kaç kişinin gerçekten nefsiyle mücadele ettiğini ve bunu nasıl yapacaklarını bildiklerini sorgulamak gerekir. Kurtuluş, bireyin kendi iç dünyasında nefsinin esaretinden kurtulmasıyla başlar ve ancak bu şekilde gerçek anlamda bir özgürlüğe ulaşılabilir.

Özdenören, İslam'ın dünya hâkimiyetinin, diğer ideolojilerin hâkimiyet anlayışından farklı olduğunu da vurgular. Ona göre, İslam'ın hâkimiyeti, bireylerin onu yaşamasıyla gerçekleşir; dolayısıyla, zahiren İslam'ın zayıfladığı düşünülen zamanlarda bile, bireyler onun değerlerini yaşadıkça, aslında İslam varlığını sürdürmeye devam eder. Modern ideolojilerin dayattığı seküler anlayış karşısında, kurtuluş ancak bireylerin İslam'ı bilinçli bir şekilde yaşamasıyla mümkündür.

Ayrıca Özdenören, İslam'ı bir devlet ideolojisi olarak değil, insanın manevi ve ahlaki olarak şekillendiği bir hayat düzeni olarak görmektedir. Bu bakış açısı, onun eserlerinde sıkça işlenen modernizm eleştirisiyle de bağlantılıdır. Modernizmin bireyi bencil, seküler ve yalnızlaştıran bir sistem içine hapsettiğini savunurken, İslam'ın

bireyi toplumla bütünleştiren ve ona bir anlam kazandıran bir sistem sunduğunu ifade etmektedir.

Sonuç olarak, Rasim Özdenören'in kurtuluş anlayışı nefis terbiyesi, İslam'ın değerleriyle bütünleşme ve modern dünyanın sunduğu boş ideolojilere karşı manevi bir duruş sergileme ekseninde şekillenmektedir. Eserlerinde bu düşünceler, karakterlerin yaşadığı kimlik bunalımları, varoluşsal sorgulamalar ve modern toplumun sunduğu çıkmazlarla başa çıkma süreci üzerinden işlenmektedir.

4. ESERLERİN ANALİZİ

4.1. Hikayeleri

4.1.1. İslam Devleti Teması

Rasim Özdenören'in dini konulara ve motiflere yer vererek ele aldığı çeşitli eserleri bulunmaktadır. Bunların başta gelenleri arasında 1994 yılında Türkiye Yazarlar Birliği ödülüne layık görülen *Denize Açılan Kapı* isimli hikâye türündeki eseri de bulunmaktadır. Söz konusu eser kapsamında 8 başlık altında toplanan hikâyelerden “*Sabahın Seher Vaktinde Aman*” ile “*Ocak*” haricindeki öyküleri dini motiflerle okuyucuya aktardığı ve tasavvuf temasında yoğunlaştığı görülmektedir (Kaplan, 1984, s. 57). Tasavvufi temalar etrafında şekillendirdiği ve İslami motiflerden sıkça yararlandığı hikayeler arasında “*Karşılaşma*”, “*O Zaman*”, “*Bir Adam*”, “*İt*”, “*Çekirgeler*” ve “*Öteki*” başlıklı hikayeleri bulunmaktadır.

Yazarın beşinci eseri olan *Denize Açılan Kapı* adlı hikâye kitabı genel hatlarıyla incelendiğinde, öykülerin insanın varoluşunu anlamlandırma çabası, varlık ve kökenini algılama süreci (ki bu tasavvuf olarak adlandırılabilir), mekan ve durum betimlemeleri, hikâyelerin bilinç düzeyi, modernin geleneksel üzerindeki baskısını ele alış biçimi ve anlatı yapılandırmasındaki bakış açıları gibi unsurlar bakımından Özdenören'in öykücülüğünü yansıtan nitelikler taşıdığını ortaya koyar (Narlı, 2011, s. 46). Benzer biçimde, tasavvufi bir sembol olarak başvuru alan “deniz” kelimesi, genişliğe, rahata ve iç huzura erişmenin habercisi niteliğinde kullanıldığından son derece anlamlıdır. Bu açıdan eser incelendiğinde hikâyenin kahramanları, bireysel düzeyde iç huzur ve rahatlığa ulaştıracak bir yolculuğa çıkmaktadırlar. Ancak Özdenören, bu kişilerin dine yönelişlerini veya tasavvufa eğilimlerini detaylandırmamakta; yalnızca karakterlerin doğru yola ilk adımı attıklarını hissetmemizi sağlamaktadır.

Özdenören'in söz konusu esere düşündüğü ilk isim “Acemi Dervişler”dir. Kitaba başlangıçta “Acemi Dervişler” adını verme isteği, bu tercihin yanlış anlamalara yol açabileceği gerekçesiyle son bulmuştur. Bu durum Özdenören'in eserlerinde dini yöneliş ve tasavvufi eğilimlerini detaylandırmamasının sebebini açıkça ortaya koymaktadır (Tosun, 2011, s. 146). Dolayısıyla bu kitaptaki hikâyelerin ana temasını tasavvuf ve din oluşturmakla birlikte yazıların çoğunluğu, hikâyede yer verilen rollerin

iç huzura ermeye yönelik çabalarını ve bu süreçteki yolculuklarını ele almaktadır. Eser kapsamında anlatılan her şey önceki çalışmalarla ilişki kurma amacı taşımakta ve okuyuculara değişime ön ayak olan nedenleri sunması bakımından önem arz etmektedir. Bu açıdan, hikâye kahramanlarının, doğru yola başvurmaları hususunda daima umudu diri tutan bir değişimi yansıttıkları açıktır. Nitekim söz konusu kitapta yer bulan öykülerin belirgin bir şekilde ortaya koyduğu gibi Özdenören'in çağdaşlarından farklılaştığı nokta, onun metinlerinin bir 'çıkılmaz' sonuçlanmamasıdır (Kurt, 2012, s. 210).

Kısacası Özdenören'in *Denize Açılan Kapı* adlı eserinde yer verdiği öyküler, tasavvufî ve dini yönlerden ele alındığında, öykülerin belirli kavramlara dayandığı görülür. Öne çıkan kavramların, olay örgüsünü şekillendiren nedenleri ve buna bağlı olarak ortaya çıkan sonuçları düzenleyen bölümün adımlarını yansıttığı söylenebilir.

Özdenören'in söz konusu eserinde öne çıkardığı kavramlardan biri de "hidayet"tir. Özdenören'in, *Denize Açılan Kapı* adlı eserinde karakterlerin yolculuğunun huzura erdiği sonucuna varılmamasına rağmen, yazar okuyucuların doğruya yönelmelerini teşvik edici ipuçlarına yer vermektedir. Bu noktada eserlerinde "hidayet" kavramına sıkça başvurmasının ne anlama geldiği önemli bir hâl almaktadır. Yazarın, İslam'ı doğrudan kabul ettirme yolunda temalar işlemek yerine İslamiyet'i çeşitli dinlerle mukayeseli bir şekilde aktarmaya çalıştığı görülür. Ancak ona göre İslamiyet'i diğer dinlerle kıyaslamak da kişilerin Müslümanlığı tam olarak benimsemeleri ve uygulamaları noktasında yetersiz kalacaktır. Özdenören'e göre hidayete ermeyen ve bu kavrama ilişkin bir bilince ulaşamayan bireylerin Müslümanlıkları da eksik kalacaktır (Özdenören, 2023, s. 80).

Bireylerin hidayete erişmeleri adına gerekli olan husus, onların akıllı olmaktan ziyade maneviyatla ve imanla hareket etmeleri gerektiğidir. Bu konuya yazarın kaleme aldığı "*Bir Adam*" başlıklı eserinde ilk kez rastlanmaktadır.

Eser, çocukluk döneminde karşılaştığı bir vaka sonucu deneyimlere odaklanan karakteri işler. Söz konusu olay, ailenin kıtlık, yoksulluk ve açlıkla mücadele ettiği bir zaman diliminde meydana gelmiştir. Hikâyede yer alan çocuğun annesi, bir gece mutfakta ışığın yanıp sönmeye tanık olduktan sonra, ertesi gün pirinç torbalarının beklenmedik bir biçimde dolu olduğunu görür. Bu durumun nasıl meydana geldiği açıklanamamış ve bu olay, ailenin bir yıl süresince ihtiyaçlarını karşılayacak

esrarengiz bir destek olarak anlamını korumuştur. Hikâyedeki anlatıcı, bu desteğin mahallesinden geçen zahitlerden biri tarafından sağlandığına derin bir inanç beslemektedir; bu inanç, onda hem bir korku hemde saygı uyandırır. Yıllar sonra sokakta zahitle karşılaşması, bu anıları yeniden canlandırır ve anlatıcı, zahidi izlemeye başlar. Zahit, anlatıcının sorularına yanıt vererek aradığı kişinin kendisi olmadığını, ancak onu tanıyabilecek bir başkasını bulabileceğini ifade eder. Bu davet, anlatıcıda içsel bir huzur ve yenilenme hissi uyandırmakta; bu da onun doğru yola ilk adımını simgelemektedir. Kurgulanan bu olay örgüsünde yazarın eserinde yer verdiği “*Onu merâk etme, bulursun*” ifadesi, dini temaları işleyen ve tasavvufî anlayışlarla biçimlenmiş bir söylem olarak öne çıkar. Söz konusu olayların gelişiminden sonra hikâyenin başkarakteri, hidayete erdiğine yürekten inanarak şunları ifade eder: “Başımın üzerinden ışıktan bir bulutun heybetle çöreklendiğini çok nesnel bir biçimde ‘hissettim’, ağırlıksız varlığı her yanıma sarmış gibiydi” (Özdenören, 1999b, s. 51-52).

Özdenören’in okuyucuya sunduğu bir diğer eser olan *Karşılaşma* adlı hikâyede, başkarakter, tanımlayamadığı bir bireyin davetiyle girdiği mekânın, tarikat kurallarının benimsendiği bir ortam olduğunu fark eder. Eserde Özdenören’in (2022, s.57) şu ifadeleri dikkat çeker:

“... şimdiye dek tatmadığı bir sevincin, dinginliğin bu odadaki eşyâya, herkese ve kendi dokularına sindiğini algıyordu. Birdenbire derinleşmişti sanki, yetkinleşmişti, aklına takılan binlerce soru daha sorulmadan cevabı alınmış bir hâle gelmişti: çağırılmıştı ve şimdi burada, huzûrdaydı. Yaşamak ve ölmek, düşmek, kalkmak, sevinç ve hüüzün, hız ve durgunluk! Bilinmez bir dengede eşitlenmişlerdi. Gözleriyle görüyordu”

Bu ifadelerinden anlaşılacağı üzere, daha önce derin bir melankoliye gömülmüş olan karakter, burada karşılaştığı hürmetkâr ve nezaket dolu davranışlardan güçlü bir şekilde etkilenir. Mekânın sunduğu dinginlik (serenite), karaktere kendini yeniden keşfetme olanağı tanır ve geçmişindeki tüm lekelerin silindiğini hissini uyandırır (Özdenören, 2022a, s. 57). Bu dönüşümün ardından kahraman, içindeki huzur duygusuyla tarikatın temel ilkelerinden biri olan ‘bir şeyhe bağlanma’ ritüelini yerine getirir.

Özdenören’in İslamcı bakış açısını yansıttığı bir diğer yapıtı, *İt* başlıklı hikâyesidir. Hikâyenin son bölümlerinde, kendini tamamen salıvermiş, kontrollü bir yaşam sürmekten uzak, ancak aşırı zahmete katlananlardan da kaçınarak orta yolu

bulmayı öğrenen yorgun bir karakterin, doğru yolu keşfetme sürecinde umut verici işaretler fark ettiği vurgulanır.

“Evet başını alıp gitmeliydi buralardan, yiğitlik olmasa da çünkü asıl yiğitlik bu konuma meydan okuyabilmekteydi. Biliyordu. O zaman it'i kusmak isterdi. İti kustuğunu, kendinden kopup ayrıldığını düşleyebiliyordu, ne ki o nadir anlarında bile kusmuğunu yeniden yalayıp yutması gerektiğini bilirdi, çünkü kendisinin ne denli azgın olursa olsun itle birlikleyken sevildiğini biliyordu, çünkü beceri itten kopmakta değil fakat onun tasmaını sürekli elinde bulundurabilmektedir demişlerdi. Ne zamana kadar sürecek bu diye düşünürdü. Günah ve haram duygularıyla kalkar, bitişikteki banyoda yıkanırdı...” (Özdenören, 1999b, s. 72)

Hikâyedeki karakter, ne tamamen iradesine teslim olanların sergilediği davranışları benimser ne de kendini aşırı sıkıntılara sokanlardan biri olur. Özdenören'e göre bu dönüşüm, bireyin yaşamında huzur veren bir dengeyi bulmasını sağlayan İslamiyet'in derinlemesine kavranmaya başlandığının bir göstergesidir. Kahraman, şu şekilde tasvir edilir (Özdenören, 1999b, s. 72):

“Mekânı terk etme kararı almalıdır; bu uzaklaşma, kahramanlık olmasa da gerçek cesaret, bu duruma meydan okuyabilmekte yatar. Karakter, içindeki 'iti' dışarı atmak istemektedir. Kendi içindeki bu kötü yanı bertaraf ettiğini hayal eder, ancak bu nadide anlarda bile, ne kadar kötü olursa olsun, bu kusurlu yanıyla birlikte sevilme duygusuna kapıldığını far eder. Gerçek ustalık, bu kötü tarafı tamamen yok etmekten çok, onu kontrol altında tutabilmektedir. Bu bağlamda, karakterde bu sürecin ne kadar devam edeceğine dair bir merak uyanır. İslami çerçevede günah ve yasak sayılan duygularla yüzleşen karakter, yan odadaki banyoda arınma yoluna girer.”

Özdenören, bahsi geçen öyküsünde modern dünyanın bireyler üzerindeki olumsuz etkilerini yalnızca eleştirmekle yetinmemiş, aynı zamanda İslamiyet'in “nefs” kavramına dair temel yaklaşımını da ortaya koymuştur. İslam'ın, insan doğasına en uygun din olarak görülmesinin sebebi, diğer dinlerden farklı olarak nefsi yok etmeyi değil, onu düzeltmeyi ve ıslah etmeyi amaçlamasıdır. Bu düzeltilme ve ıslah süreci, tasavvuf yoluyla kendini gösterir (Sağlık, 1992, s. 355). Özdenören'in bu konudaki düşünceleri, hikâye karakterinin deneyimleri aracılığıyla somut bir biçimde okuyucuya aktarılmaya çalışılmıştır.

Özdenören'in *Öteki* başlığı altında kaleme aldığı hikâyesi de, şu ana kadar incelemiş olduğumuz eserlerine paralel olarak, İslam'a yönelişi ve ibadete başlamayı konu edinmektedir. Hikâyede betimlenen ana karakter, başlangıçta dünyevi duygularla âşık olduğunu sandığı bir kadına bağlanarak onu takip etmeye başlar. Ancak kadının, başkaraktere karşı koymadan arzularını tatmin etmeye istekli olduğunu görünce şaşırır

ve ondan uzaklaşmayı tercih eder. Bu deneyim, kahramanı gerçek aşkın dünyevi güzelliklerde ya da bedensel çekimde değil, ancak aşkın İslami ilkeler çerçevesinde ve maneviyatta bulunabileceği düşüncesine yöneltir; böylece ibadete başlar (Özdenören, 2022c, s. 81).

Rasim Özdenören'in tasavvufi unsurlarla zenginleştirildiği “*Kuyu*” adlı eseri, öğretici öykülerle süslenmiş bir yapıt olarak dikkat çeker. Hacim ve anlatı bakımından roman kategorisine yaklaşan bu eser, “rüya” temasını merkeze alarak kurguladığı bir olay örgüsüne dayanır. Rüya odaklı bu anlatım, tasavvufi öğelerle derinleştirilmiştir. Eserin başkarakteri Yusuf, geçmişteki pişmanlıklarından kurtulmak ve yepyeni bir başlangıç yapmak amacıyla bir seyahate çıkar. Bu seyahat, çok yönlü bir perspektiften yorumlanabilir. Tasavvuf düşüncesinde önemli bir yer tutan “*sefer der vatan*” kavramı, bu yolculuğu kişisel gelişim ve nefsin arındırılması hedefiyle ilişkilendirir. Seyahatin olay örgüsündeki yansımaları, geçmişten günümüze kadar uzanan literatürde kendine yer bulmuş; bu bağlamda Attar'ın “*Mantık'ut-Tayr*” eseri çarpıcı bir örnek teşkil etmiştir. Özdenören, bu seyahat motifini kullanarak okuyucuyu bir içsel yolculuğa davet etmektedir. Yolculuk, bir dizi sınavdan oluşur ve yolcu, bu süreçte muhtelif zorluklarla karşılaşır. Nitekim “*Kuyu*” adlı eserde ana karakterin tecrübe ettiği olaylar da bu tür bir yolculuğun parçası olarak işlenir (Özdenören, 2022e, s. 1-110).

Kuyu adlı eserin baş kahramanı Yusuf'un temel gayesi, bir zaviyeye varıp tövbe ederek hayatında yeni bir sayfa açmaktır. Ancak bu süreç hiç de basit değildir. Yusuf için bu yolculuk, aşması gereken bir imtihan düzeyindedir. Dolayısıyla bu seyahat onun manevi bir arayışıdır ve bu süreçte, iç dünyası sürekli olarak onu kötülüğe sürüklemeye çalışmaktadır. Seyahati sırasında konakladığı bir hanın içerisinde yaşam mücadelesi veren bir kadınla karşılaşan Yusuf, içgüdülerine mağlup olarak işlediği günah karşısında derin bir pişmanlık hissetmektedir ve başladığı bu yolculuğu terk etmemenin önemini kavrar. Zaviyeye ulaştığında oradaki İslamcı mürşit ile tanışma fırsatı yakalayarak bu mekânda ruhani bir dönüşüm yaşar ve bir süre daha orada kalmaya devam eder. Eserin sonlarına doğru baş karakter zaviyede geçmişteki hatalarına ve günahlarına tövbe ederek yeni bir yaşama adım atmanın mümkün olduğunu anlamaktadır. Hayatın gerçek anlamını dünyevi zevklerden uzak ve İslam'a

dönerek keşfetmektedir (Özdenören, 2022e, s. 96). Bu durum söz konusu eser kapsamında şu ifadelerle okuyucuya aktarılmaktadır:

“Oturun efendim buyurun Safalar getirdiniz uyarısıyla ve herkesle birlikte o da oturdu. Demek buydu nihayet görüyordu onu daha önceden tembihlendiği üzere iki kaşının arasına bakıyor ve yüzünün güzelliğini algılamaya çalışıyordu güzel, arı, arınmış berrak bir yüz vardı orda, karşısında. Böyle bir yüzden yalan sadır olmaz, diye geçirdi içinden. İçinden nedense ve birdenbire bir ölüm uykusu yekindi ben diye kendini düşündü ve bilinçsizce ben öldü dedi ve bunun ne demek olduğunu kendine sordu...” (Özdenören, 1999c, s. 96).

Yukarıda verilen alıntıdan da anlaşılacağı üzere tövbenin, insan hayatında dönüştürücü bir lütuf olduğunu, zaviyeye varışıyla birlikte kavrayarak anladığını ifade eden Özdenören, bu eseriyle okuyucularını İslam’a yönlendirmeyi amaçlamakta ve huzurun İslam ile sağlanabileceğinin bir kez daha altını çizmektedir.

Rasim Özdenören’in İslam’ın mistik ve iç yüzünü oluşturan tasavvufu ele aldığı eserlerinden bir diğeri de “Çarpılmışlar” adlı kitabıdır (Özdenören, 2022b). 1977 yılında yayımlanmış olan bu hikâye kitabında beş farklı öykü bulunmaktadır. Bu eserde yer alan öyküler; “Sedir Yapağı”, “Arasat”, “İşimamıştı Sabah Daha”, “Ay Doğarken Geceleri” ve “Mor Sinekler” şeklinde sıralanır. Çalışmada Özdenören’in tasavvufi anlayışlar ve derinlikler üzerine yoğun bir şekilde yöneldiği görülmektedir. Eser bünyesinde yer alan Arasat isimli öyküde hayatın devinimi içinde göz ardı edilen ölüm olgusunun beklenmedik bir anda karşımıza çıkabileceği ve bu fani dünyada gerçekleştirdiğimiz her eylemin en küçük detayına kadar öteki alemde sorgulanacağı vurgulanmaktadır. Bu durum “*İşte o an geldiğinde, celal perdeleri ardından bir ses duyulacak, ey suçlular artık sizler ayrılın*” şeklinde ifade edilmektedir (Özdenören, 2022b, s. 9).

Özdenören’in “Arasat” isimli öyküde, Ejder karakteri derin bir ruhsal bunalım içindedir. Eşi onu terk ederek annesinin yanına gitmiş, kayınvalidesi ise Ejder’in bu kontrolsüz davranışlarından hoşlanmamakta ve evine yaklaşmasına izin vermemektedir. Bir gün Ejder, tarlada çalışan genç bir kadın olan Elif’e çadırda zarar verir ve ona ahlaka aykırı bir teklif sunar. Genç kadın bu teklifi reddeder ve bu da aralarında bir arbede yaşanmasına sebep olur. Çıkan çatışmada Ejder, kadına vurarak onu bayıltır ve yerde bırakır. Olayın ardından eve dönen Ejder, silahını alır, annesinden bir miktar para isteyip bu akşamın hayatındaki son gece olacağına inanarak kendini dünyevi eğlencenin akışına bırakır. Gecenin sonunda bir eğlence mekânında

vakit geçirirken Elif'in kardeşleri öyküde Ejder tarafından takip edildiğini fark eder. Dışarı çıkarılan Ejder, Elif'in kardeşleri tarafından öldürülmektedir. Özdenören, bu öyküde Ejder karakteri üzerinde “İslam’a yabancılaşma” temasını işler ve bireyin İslami değerlerden uzaklaşmasının, önce kendini, ardından çevresini ve toplumu nasıl etkilediğini ayrıntılı bir şekilde ortaya koyar (Özdenören, 2012, s. 36).

Çarpılmışlar kitabında yer alan söz konusu hikâye tarzındaki eseriyle Özdenören (2022b), İslam’a yabancılaşmanın neticesinde bireylerin hem kendilerine hem de topluma yabancılaşacağının altını çizmektedir. Bu çerçevede, bireylerin dinden uzaklaşmasının toplumsal dayanışmayı zedeleyerek toplumu bir çözülme sürecine sürüklediği ifade edilir. Bunun yanı sıra, hikâyenin bazı bölümlerinde dini ve ahlaki bazı mesajların okuyucuya aktarıldığı dikkat çekicidir:

“Her zaman üzerimizde bulunan ecel gölgesi altında, can alıcı an gelmeden tövbe etmenin sığınağına yönelmek zorunluluğu bulunmaktadır. Korkularının kaynağı ne olursa olsun, onları o gün Allah’ın sesiyle ürkütülmektedir; ateşin tek ilacı gözyaşı ve tövbedir. Ey Rabbim, sen bizi o gün...” ifadeleriyle (Özdenören, 2022b, s. 36) dikkat çekilmektedir.

Özdenören’in *Çarpılmışlar* eserinde yer alan diğer hikâye olan “Sedir Ağacı”, “Mor Sinekler”, “Ay Doğarken Geceleri” öykülerinde, özellikle namus meselesi ve ölüm temaları ön plandadır. Yazar, ölüm kavramını psikolojik ve varoluşsal boyutlarıyla derinlemesine ele alarak okuyucuları bu gerçeklikle yüzleştirmeyi amaçlar.

Özdenören’in roman türündeki eserlerinden biri olan *Gül Yetiştiren Adam*, onun İslamcı bakış açısını yansıtan bir yapıt olarak değerlendirilebilir.

İlk basımı 1979 yılında gerçekleşen bu eserde, Kurtuluş Savaşı sırasında dostlarının çoğunu savaşta kaybetmiş, ardından kendini küçük bir kasabadaki eve kapatarak yaşamını gül yetiştiriciliğine adanmış bir erkek karakter anlatılır. Bu nedenle karaktere “Gül Yetiştiren Adam” adı verilmiş ve eserin ismi de buradan türetilmiştir. Ana karakter yaklaşık kırk yıl boyunca kendini izole ettiği bu mekânda dış dünyayla tüm bağlarını koparır. Özdenören’in diğer eserlerinde olduğu gibi bu karakter de hayatını İslam’a adanarak yalnızca derin düşünce ve ibadetlerle meşgul olmaktadır.

Gül Yetiştiren Adam, uzun yıllar boyunca modern dönüşümlere ve geleneksel değerlerin erozyonuna karşı direnmiş, giyim ve davranışlarından hiçbir taviz vermemiştir. Torununun ısrarları üzerine yıllar sonra dış dünyaya adım atmaya karar

veren karakter için bu alışkanlıklarından en azından bir günlüğüne dahi olsa vazgeçmesi anlamına gelir. İlk olarak camiye, yani İslamiyet’i benimseyenlerin ibadet mekânına yönelen karakter, burada karşılaştığı manzara karşısında dehşete düşmektedir. Uğrunda şehitler verilen değerlerin yerini fötr şapka takan bireyler almıştır. Camideki bu insanlar, İslam toplumunun birer ferdi gibi görünmeseler de namaz kıldıklarına göre Müslüman olmalıdırlar. Yıllarca kendini dış dünyadan soyutlayarak sadece kişisel korunmayla meşgul olmanın pişmanlığını hisseden başkarakter kendini, başını kuma gömen bir deve kuşuna benzeterek “*İslam toplumu bu kadar yozlaşmışken, ben evde sadece tefekkürle uğraşarak ne başarabilmişim ki?*” diye içsel bir sorgulamaya dalar. Bu düşünceler, karakterin iç dünyasında derin bir muhasebe süreci tetikler ve eve kapanmanın ağır pişmanlığıyla yüzleşmesine yol açar.

Büyük bir şaşkınlık yaşayan başkarakter, duygusal dalgalanmalar arasında cami cemaatine hitaben bir konuşma yapar. Biraz önce içeride fark ettiği fötr şapka, şimdi kendisinin karşısında bulunan bireylerden birinin başında durmaktadır. Yaşlı bir birey, anlam arayışı ve öğrenme arzusu taşıyan bir ses tonuyla sorar: “*Sizler Hristiyan mı oluyorsunuz?*” (Özdenören, 2013, s. 131). Ardından “*Namazdan yeni ayrıldığınıza göre İslam ümmetinden olmalısınız*” diyerek gözlerini o belirsiz noktadan ayırmadan devam eder:

“*Fakat bunu nasıl kanıtlayabilirsiniz? Camiye namaz kılmak için geldiyseniz, gerçekten İslam’a bağlı kişiler misiniz? Peki ya sizin İslam anlayışınız nerede?*” (Özdenören, 2013, s. 132).

Özdenören, bu ifadeleri eserinde kullanarak, geçmişle güçlü bağları olan ve kendini dünyadan soyutlamış *Gül Yetiştiren Adam* ile modern çağın kaosu içinde parçalanmış, Batılı bir yaşam tarzını benimsemiş ve hayatı tutarsızlıklarla dolu Sitare adlı kadın karakteri bir araya getirir. Bu karşılaştırma, geçmişle gelecek arasındaki değer bozulmasını gözler önüne sermeyi amaçlar. Sitare karakteri, kocası hasta olmasına rağmen zevklerinden vazgeçmeyen, diğer erkeklerle rahat ve samimi ilişkiler kuran bir figür olarak modernitenin bireyleri dini temellerden uzaklaştırarak felakete sürüklediğinin bir örneğini temsil eder. Özdenören, bu eserle modernitenin yıkıcı potansiyeline dikkat çekerken geleneksel değerlerin önemini vurgular ve Batılılaşma adı altında dinden uzaklaşmanın yozlaşmaya yol açtığını açıkça ortaya koyar.

4.1.2. Hakikat Teması

Rasim Özdenören'in "*Hastalar ve Işıklar*" adlı öykü derlemesi, varoluşsal sorgulamaları merkeze alarak insanın yaratılıştaki özgün konumunu ve bu konumun varlık düzlemindeki yansımalarını irdeler. Bu yansıma ve dönüşümleri, Kur'an-ı Kerim'de bireysel ve toplumsal düzeylerde farklı derinliklerle işlenen temalarla örtüşür. Zamanın başlangıcından sonsuzluğa uzanan Kur'an, sunduğu imgelerle insanın temel doğasını ve ayrılmaz niteliklerini açığa vurur. Açgözlülük, düşmanlık, güzellik, doğruluk, yoldan çıkma, iyilik, toplumu hakikate çağırma, yanılgılara sürüklenme gibi temalar, karşılıklı bir etkileşim içinde temsil edilir (Ünlü, 2013, s. 41). Ünlü'nün Kur'an'a dair bu çözümlemesi, Özdenören'in hakikat odaklı temalara yaklaşımını destekleyen bir zemin sunar.

Rasim Özdenören'in *Çözülme* adlı eserinde ise hakikat teması, bireyin içsel çatışmaları, toplumsal yozlaşma ve modernleşme karşısında eriyen değerler bağlamında ele alınır. Eser, gerçeklik algısının bireyin deneyimleri ve toplumla kurduğu ilişki üzerinden nasıl şekillendiğini ve dönüştüğünü ele alır.

Özellikle karakterler arasındaki diyaloglarda hakikatin göreceliliği ve bireyin içsel çatışmaları belirginleşir. Örneğin, Kerim'in babasıyla yüzleşmesi, geçmişin ve yaşanmışlıkların ona sunduğu gerçekliği sorgulamasına yol açar. Benzer şekilde, Ragıp ile Kerim'in suç ve sorumluluk üzerine diyalogları, bireyin kendi hakikatini inşa etme sürecine dair önemli ipuçları sağlar.

Çözülme'de hakikat, yalnızca bireysel bir deneyim olarak değil toplumsal yapılar içinde anlam kazanan olgu olarak ele alınır. Toplumun bireye dayattığı gerçeklik ile bireyin kendi iç dünyasında kurduğu gerçeklik arasındaki gerilim modernleşmenin tetiklediği kimlik bunalımı ve ahlaki çözülmeye birlikte sunulur. Karakterlerin sürekli bir kaçış ya da yüzleşme arasında gidip gelmeleri hakikatin sabit değil dinamik bir kavram olduğunu ortaya koyar.

Özdenören'e göre hikâyelerindeki karakterler adeta küresel bir gezgin kimliğiyle hakikatin peşine düşer. Hayatını idame ettirmek için zorunlu olan gereksinimler bu karakterleri bir hakikat arayışına iter ancak bu hakikate dünyada hangi araçlarla ulaşılabileceği belirsizdir. Karakterler bu durumu hiç kimseye paylaşamaz yalnızca hakikate duydukları sevgiyi yüreklerinde büyüterek ve hiç kimseye bağlanmayarak

yolculuklarına devam eder. Hakikate ulaşana dek bu zorlu yolu takip eden karakterler, kendilerini bir kişisel gelişim mücadelesi içinde bulur (Özdenören, 2010a, s.130-131).

4.1.3. Kurtuluş Teması

Rasim Özdenören'in özellikle hikâyeleri başta olmak üzere çeşitli yazın türlerinde kaleme aldığı temalar arasında İslamcılık ve hakikatin yanı sıra ön plana çıkan bir diğer teması da kurtuluş kavramıdır. “Yumurtayı Hangi Ucundan Kırmalı” başlıklı eseri İslam topluluklarının kurtuluşa ve refaha ulaşması için çözüm yollarını önerir. Aynı zamanda, devlet yöneticileri yetiştirme sorumluluğunu ve amacını eğitim alanına yükler ve Müslüman bireyin kimlik oluşturma çabasını güder. Özdenören, Gazali'nin bakış açısını benimseyerek Müslüman bir bireyin yaşam biçimini şu sözlerle ifade etmektedir:

“Hayatım sona ermiş ancak dua etmişsin; sana ek olarak bir gün daha bahşedilmiş, işte o günü yaşıyorsun. Tek bir günün daha olduğunda ne yapmayı düşünüyorsan, o derecede ibadet et, çaba sarfet ve bu şekilde var ol!” (Özdenören, 2009, s. 171).

Gazali'nin bu ifadelerine atıfta bulunan Özdenören, Müslüman olarak yaşamanın yollarını ahlaki yenilenme çerçevesinde ele alır ve bunu kurtuluşa ulaşmanın yöntemlerinden biri olarak vurgular.

Özdenören'in hikâye türündeki kitabı “Hısrı” (2022d) içerisinde yer alan “Mevsim Sonu” öyküsünde ana karakter genç bir kadın olarak tasvir edilir; yaşamını eğlence arayışı ve gösterişe düşkünlükle geçiren bu karakter, zamanla mevcut yaşantısından bezginlik duymaya ve bu yapay yaşam tarzından kaçış yolları aramaya başlar.

Gerçeklikten kopuk bu hayatı sorgulayan ve bir çıkış yolu arayan kahraman, tanımadığı birinden, yani anonim bir sestən, yaşamın gereksiz yüklerinden, -başka ir ifadeyle masivadan- arınması gerektiğine dair bir telkin işitir. Kurtuluşun yolunu merak eden kahramana bu bilinmeyen ses, masivadan kurtulmayı başarmış bilge kişilerin varlığını işaret eder ve şu ifadelerle yol gösterir:

“Bu sesi, bir emir olarak kabul etmekte ve soru sormaktan kendisini alıkoyamamaktadır: Ben (Ben) nasıl içsel boşluğuma erişebilirim, kendimi nasıl geride bırakabilirim? Ses, ısrarını sürdürmekte ve cevaplamaktadır: Başarabilirsin (Başarabilirsin), bu yolda ilerleyen insanlar mevcuttur, git ve onları keşfet!” (Özdenören, 2022b, s. 25).

Rasim Özdenören'in daha önce incelediğimiz temalar çerçevesinde ele aldığı “Kuyu” adlı eserinde de kurtuluş motifi belirgindir. Öykünün başkarakteri Yusuf, iç dünyasındaki karmaşayla mücadele ederken bu durumdan çıkış yollarını da arar. Yusuf, kendi içindeki aldatıcı seslerle sürekli bir çatışma halindedir. Bu bağlamda, bir üstün kişilikten, yani bir mürşid-i kâmil'den destek alması gerektiği vurgulanır. İnsanın, kendi iç savaşlarını kazanmadan ve hakikate ulaşmadan başkasına nasıl yardım edebileceği sorusu, Yusuf'un zihninde yankılanır. Bu durumun bilincinde olan Yusuf, gerçek anlamda bir dönüşüm için arif bir rehberle tanışmayı arzulamaktadır. Nefsin terkedilip edilmemesi ya da aynı anda taşınması gerekip gerekmediği, böyle bir durumun nasıl aşılabileceği gibi sorular, Yusuf'un içsel mücadelesini ve arayışını yansıtır. Bu sorgulamalar, ona bu zorlukları aşmayı öğretecek bir rehberin gerekliliğini düşündürür ve kurtuluşa ulaşma isteğini açığa vurur (Özdenören, 2022d, s. 87). Yusuf, aradığı bilge kişiliği bulmanın kurtuluşunun anahtarı olduğunu kavrar; aksi halde içindeki düşük dürtülerin onu olumsuz durumlara sürükleyeceğinin bilincindedir.

Başkarakter Yusuf'un, işlediği ciddi bir hata nedeniyle pişmanlık duyduğu ve bu pişmanlıkla manevi arınma arayışı içinde bir tekkeye yönelme arzuladığı görülür. Bu yolculukta kendisine rehberlik edecek bir mürşit bulmaya çalışan Yusuf, mevcut sorunlarının üstesinden gelebilmenin yollarını ararken, böyle bir zorluğu aşmayı öğretecek bir rehberin varlığının gerekliliğini fark eder (Özdenören, 2022, s. 87). Bu umutla, kendini manevi bir rehberle teslim etmeye hazır olan Yusuf, sonunda aradığı mürşide ulaşır ve onunla güçlü bir bağ kurarak önceki amaçsız yaşamından kurtulmayı başarır. Artık onun için erişilebilir bir kurtuluş yolu açılmıştır ve bu yolda ilerledikten sonra başkalarına da sunabileceği bir kurtuluş yöntemi ortaya çıkar. Bu yöntem, Yusuf'un kendi kurtuluşuna ulaştığı yoldur:

“İnsanlarla karşılaşılır ve onlara şöyle der: ‘Dostum, sen de mi başıboşlardansın? Eğer öyleysen, işte orada başıboşlar için bir yer var. Sen de orada kendine bir sığınak aramalısın. Ama önce aramalısın, evet önce aramalısın’

Bu ifadeler, kurtuluşa ulaşmak için öncelikle bir arayış sürecinden geçmenin zorunluluğunu vurgulamaktadır (Özdenören, 2022c, s. 90).

Rasim Özdenören'in “Ansızın Yola Çıkmak” başlıklı eserinde yer alan “İskelet” öyküsünde, başkarakterin bir zamanlar âşık olduğu, ardından peşinden sürüklendiği ancak sonunda kaybettiği sevdiğine duyduğu derin hüznü betimler. Bu hüznü aşmak

ve hayatına yeni bir yön çizmek isteyen ana karakter, kasabasına dönme arzusu taşımaktadır. Kasabada, çocukluğundan beri tasavvufa ve dergâhlara mesafeli duran, ancak bu tutumunu değiştirerek eski inanç merkezinden faydalanmaya karar veren bir şeyh bulunur. Bu dergâhta zikir pratiğiyle tanışan karakter, kendisine öğretilen yöntem ve adaba uygun şekilde zikir çekmeye başlar ve zamanla bu uygulamanın kurtuluş yolunu açtığına inanır. Karakterin düzenli olarak katıldığı ve “vird” olarak bilinen zikir derslerindeki deneyimi, şu ifadelerle bu dönüşümü yansıtır:

“İlk ders günü, sevincinden neredeyse delirecek durumdaydı. Tespihe tutunarak kendisine tövbe nasip eden kişiye derin bir saygı ve güven hissetti, onun sözleri kesinlikle güven vericiydi. İlk dersin ardından, haftada birkaç kez yapılan toplantılara katıldı ve her seferinde, bunu çok daha önce gerçekleştirmiş olmanın tatminini yaşayarak döndü” (Özdenören, 2022a, s. 75).

Özdenören’in “Çarpılmışlar” adlı eserindeki hikâyelerde, karakterler Hakka yakarış ve tövbeleriyle birlikte psikolojik çöküntü içindeki bireyler olarak tasvir edilir. Bu karakterler, kurtuluşa ancak özlere dönerek ulaşabileceklerinin farkına varırlar. Tövbe kavramının yanı sıra pişmanlık olgusuyla da hikayelerde işlenen kurtuluş teması, karakterlerin doğru yoldan sapmalarının pişmanlığı neticesinde dine yönelmelerini ve bu sayede kurtuluşa ermelerini ele almaktadır (Özdenören, 2022b, s. 152).

Özdenören’in *Çözülme* adlı eserinde *kurtuluş* teması, bireyin içsel çatışmaları ve toplumsal yabancılaşma çerçevesinde incelenir. Eserdeki karakterler, modernleşmenin yol açtığı dönüşüm karşısında bir çıkış yolu arar; ancak bu arayış, genellikle kaybolmuşluk ve belirsizlik içinde ilerler. Özellikle eserde geçen şu ifadeler, kurtuluşun bireysel ve metafiziksel boyutlarını vurgulamaktadır:

“Hep kendi yüreğine dalmak. Kurtuluş bundadır, diyordu.”

Bu pasaj, karakterin kurtuluşu içsel bir yolculukla bulmaya çalıştığını gösterir. Ne var ki, hemen ardından gelen sahnelerde bir adamın boynuna ip geçirilerek sürüklendiği görüntü, kurtuluşun yalnızca bireysel çabayla sınırlı kalmayabileceğini, toplumsal koşulların da bu süreci şekillendirdiğini ortaya koyar.

Çözülme’de kurtuluş, kimi zaman fiziksel bir kaçış olarak tasvir edilirken, kimi zaman da ruhsal bir arınma süreci olarak işlenir. Ancak karakterlerin yaşadığı çıkmazlar, nihai bir kurtuluşa ulaşmalarını güçleştirir. Özdenören, kurtuluşun

toplumun dayattığı normlardan kaçış değil, bireyin içsel bir anlam arayışıyla mümkün olduğunu vurgular.

Özdenören'in "Denize Açılan Kapı" adlı eserindeki "Bir Adam" başlıklı öyküsünde ana karakter, işlediği hatalardan dolayı derin bir pişmanlık duyar, fakat yardım isteyebileceği birinin karşısına çıkacak cesareti kendinde bulamaz. Kitapta bu duruma dair şu ifade yer alır: "Asıl mesele başka bir noktada yatmaktadır: Bu şahsın karşısına hangi çehreyle çıkacaktım? Hangi kişi olursa olsun, bu utanç verici yüzümü ona nasıl arz edecektim?" (Özdenören, 1999b, s. 55). Aynı öyküde karakter, iç dünyasında derin bir muhasebeye girer ve tövbe etme yolunu arar:

"İşlemiş olduğum günahları saymakla sona erdiremeyeceğim bir durumdaydım, her birini bilinçli ve isteyerek gerçekleştirmiştım. Hiçbir zaman bu yaptıklarımın ötürü utanca kapılacağımı düşünmemiştim... Ancak şimdi bu düşünceler zihnimde belirmektedir"

Bu ifadeler, karakterin kurtuluşa yönelişinin başlangıcını simgeler.

Öyküdeki karakter, geçmişteki günahlarından dolayı yoğun bir utanç taşır; bir zamanlar keyif aldığı anılar olarak gördüğü bu eylemler, artık vicdanında bir yüke dönüşmüş ve bu yükün hesabını nasıl vereceğine dair bir pişmanlık yaratmıştır. Öyküde vurgulanan gerçek tövbe, geçmiş hatalara bir daha dönmeyi, ateşe girme riskini göze almayı içerir. Bir bireyin Allah'a tövbe ettiğinde, eski hatalarına geri dönmeme niyeti taşıması gerektiği belirtilir. Bu öyküdeki ana karakter, tövbe yoluyla kurtuluşa ulaşma deneyimini yaşar tecrübe etmektedir (Özdenören, 1999b, s. 55-56).

Özdenören'in "Gül Yetiştiren Adam" adlı eserinde de kurtuluş teması büyük bir ustalıkla işlenir. İslam kültürü, sanatı, tarihi, medeniyeti ve inancı içinde "gül", önemli bir simgesel anlam taşımaktadır. Bu motif, peygamberini temsil etmekle kalmaz, aynı zamanda mutluluk, kurtuluşun ve huzurun sembolü olarak kabul edilmektedir. Hikâyenin başkahramanı, topluluğun ve devletin zorlu bir süreçten geçtiği eski zamanlarda, arkadaşlarının olaylara kayıtsız kalmayıp aktif direniş gösterdiğini hatırlar. Kurtuluşun kazanılmasının ardından ise kutsal değerlere karşı çıkan politik güçler tarafından idam cezasına çarptırılarak ağır bir yük altına girdiklerini fark eder. Bu anılar ışığında, uzun yıllar boyunca değişime karşı sergilediği gizli direnişin aslında affedilmesi zor bir korkaklık eylemi olduğunu düşünür (Özdenören, 2023, s. 32).

4.2. Denemeleri

4.2.1. İslam Devleti Teması

Özdenören'in İslamcı kimliğini vurgulayan bir diğer çalışması, *Kafa Karıştıran Kelimeler* başlığıyla okuyuculara sunulmuştur. Bu eser, Avrupa kökenli düşünce yapılarının Batı'dan Anadolu'ya uzanan kavramsal belirsizliklerini analiz ederken, bu kavramların İslam'ın doğru anlaşılmasını ve uygulanmasını engellediğini ileri sürmektedir.

Aynı eserinde, çeşitli kavramlar ve olgular yazarın özgün bakış açısıyla ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır. Bu bağlamda, eserin bir bölümünün tasavvufa ayrıldığı göze çarpmaktadır. Özdenören, tasavvuf ile İslamiyet'in bir arada değerlendirilmesi gerektiğini savunmakta; tasavvufun dışlanması ya da sapkınlık olarak nitelendirilmesinin yanlış olduğunu, zira tasavvufun İslamiyet'in özünde zaten var olduğunu vurgulamaktadır. Yazar, şu ifadelerle bu görüşünü desteklemektedir:

“Tasavvufun, Hristiyan râhiplerin yaşayışından ilhâm alındığını iddia edenlerden, onu Grek felsefesine bağlayanlara kadar, bu çeşitten görüş ve iddia sahibi olanlar, aslında tasavvufun kühünü kavrayamamış olanlardır.” ... “Sadece yanlış uygulamalara bakarak tasavvufu reddetmek velilik iddiasında bulunan bir sapığa bakarak velâyeti reddetmek gibi bir şeydir.” ... “Şeriat dünyaya bağlanmanızı emretmiyorsa, tasavvuf dünyayı hâkir ve zelfî görebilmenizin talimini yaptırıyor. Başka bir şey değil” (Özdenören, 1997, s. 106-108).

Özdenören'e göre tasavvufun Hristiyan rahiplerin yaşamından türediğini veya Antik Yunan felsefesiyle bağlantılı olduğunu iddia edenler, tasavvufun hakiki anlamını idrak edememiş kimselerdir. Yazar, yanlış uygulamalara bakarak tasavvufu bütünüyle reddetmenin, bir sapığın velilik iddiasından yola çıkarak velayeti yok saymak kadar hatalı bir yaklaşım olduğunu savunur. Şeriatın dünyevi bağlar koparmayı zorunlu kılmadığını, buna karşın tasavvufun dünyayı küçümseme ve değersiz görme bilincini telkin ettiğini ifade eder. Bu doğrultuda Özdenören, tasavvuf ile İslamiyet'in birbirinden ayrılmaz bir bütünlük teşkil ettiğini ileri sürer. Eserinde yer alan hikâyelerin analizi, yazarın karakterlerine dini bir yönelim sunduğunda, onların ibadete yönelmesi ile bir tarikata katılması arasında herhangi bir ayrım yapmadığını ortaya koymaktadır (Özdenören, 1997, s. 106-108).

Özdenören'in *Kafa Karıştıran Kelimeler* adlı eserinde İslam Devleti teması, Batı ile İslam dünyası arasındaki devlet anlayışlarının farklılıkları bağlamında

incelemektedir. Özdenören, İslam Devleti'ni, İslam'ın doğrudan kendisinin tarafından tesis edilip yöneten bir yapı olarak tanımlar. Avrupa'da din ve devlet otoritesi arasında tarihsel bir çekişme gözlenirken, İslamiyet'te böyle bir ayrımın mevcut olmadığını vurgular. İslam Devleti, otoritesini herhangi bir dünyevi kaynağa dayandırmayan, tamamen dini esaslara bağlı bir sistem olarak karakterize edilir.

Özdenören, laiklik kavramını bu çerçevede ele alarak, İslam Devleti'nin laik bir yapı olarak tanımlanamayacağını öne sürer. Bu görüşünün temelinde, İslam Devleti'nin hukuk sisteminin tamamıyla İslami kurallara dayanması ve hukuk kaidelerinin başka bir otoriteden kaynaklanmaması yatmaktadır. Batı'daki teokratik yaklaşımdan farklı olarak, İslam Devleti'nde dini ve dünyevi otoritenin birbirinden ayrı olmadığını savunur.

Yazar, Tanzimat sonrası Osmanlı Devleti'nin siyasi yapısına dair bazı değerlendirmelerde bulunarak, Osmanlı'nın İslami esaslara dayalı bir yönetim sergilediğini ve padişahın hem cismani hem de ruhani otoriteyi tek bir bünyede birleştirdiğini vurgular. Ayrıca, Osmanlı'daki Şeyhülislam makamının Batı'daki papalık kurumuyla kıyaslanamayacağını belirtir; zira Şeyhülislam'ın, hukukun şeriata uygun olup olmadığını denetleyen bir danışma organı olarak işlev gördüğünün altını çizer.

Özdenören'in Müslümanlığı doğrudan merkeze alarak kurguladığı “*Müslümanca Düşünme Üzerine Denemeler*” adlı eserinde, İslam'a dayalı çok sayıda unsur ve motif içeriğe işlenmiştir. İnsan Yayınları tarafından ilk kez 1985 yılında yayımladığı kitap, yazarın “Açıklama” başlıklı metniyle okuyucunun karşısına çıkmaktadır. Özdenören, 1999'da dokuzuncu baskı için kaleme aldığı metinde, geçmişteki bazı anlatım eksikliklerini düzeltme fırsatını tam anlamıyla elde edemediğini belirtirken, kırk yıl sonra bu eksiklikleri giderme imkânına kavuştuğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte, yapılan düzeltmelere rağmen metnin ideal biçimine ulaşamadığını kabul eden yazar, eserin dokuzuncu baskısının, önceki baskıların göz ardı edilerek temel alınmasını tavsiye etmektedir (Özdenören, 1997, s. 106-108).

“*Müslümanca Düşünme Üzerine Denemeler*” adlı kitap, “Sağlıklı Düşünmeye Doğru”, “Panorama”, “İslam'ın Özgünlüğü” ve “Müslümanın Nitelikleri” şeklinde dört ana bölümden oluşmaktadır. Söz konusu eser, insan ve toplumsal yaşamın karmaşık yapısı içinde “Müslümanca düşünme” nin nasıl mümkün olabileceğini, İslam

hakkında yeterli bilginin bu düşünce tarzını benimsemek için tek başına yeterli olup olmadığını ve İslam'ın özüyle uyuşmayan bilginin düşünme sürecini oryantalist bir perspektife yöneltip yöneltmediğini kapsamlı bir şekilde incelemekte ve derinlemesine tartışmaktadır. Zengin içeriğiyle Özdenören'in bu çalışması, Müslümanca düşünmenin yöntem ve olanaklarını geniş bir bakış açısıyla ortaya koymaktadır.

Rasim Özdenören'in en çok ilgi çeken, hakkında en fazla tartışılan ve en yaygın okunan eseri “*Müslümanca Düşünme Üzerine Denemeler*”de, günümüzde karşılaşılan meselelerin aslında gerçek dışı sorunlar olduğu ileri sürülmektedir. Yazar, insanların değer verdiği her konunun, yeniden bir problem olarak karşılırlarına çıktığını belirtmekte ve bu bakış açısıyla, mevcut dünya düzeninde öne çıkan meselelerin merkezi bir sorun teşkil etmediğini, asıl temel problemlerin ise zihniyet yapısından kaynaklandığını vurgulamaktadır (Özdenören, 2023b, s.11). Bu çerçevede Özdenören, her zaman olduğu gibi okuyucularını düşünmeye ve tartışmaya davet eder.

Özdenören bahsi geçen bu çalışmasında İslam'ın ‘spiritüalizm’, ‘mistik deneyim’ ve ‘disiplin’ gibi temalarını tasavvufi bir perspektifle yeniden ele almaktadır. Müslümanca düşünmeyi öğreten adam unvanını kazanmasına da katkıda bulunan bu çalışma, kapsadığı hacim olarak küçük olmasına rağmen, işlediği ve tartışmaya açtığı konuların güncelliğini koruması sayesinde bilinç uyandırma ve bir çerçeve sunma işlevini devam ettirmektedir (Yıldız, 2007, s. 153). Yazar, eserde ele alınan meselelerin kesin bir çözüme kavuşmadığını, aksine okuyucunun farklı yorumlarla konuları derinleştirmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Rasim Özdenören'in *Müslümanca Düşünme Üzerine Denemeler* eserinin ardından, İslamcı görüşlerini açıkça ortaya koyduğu bir diğer çalışma “*Müslümanca Yaşamak*” başlığıyla kaleme alınmıştır. Bu eserde, “Öndeyiş”, “Birey Olmak”, “Din Sınammaz Yaşanır”, “Tesbitler”, “Nasıl Bir Hayat” ve “Çağdaş Müslümanın Sorunları” gibi bölümler bulunmaktadır (Özdenören, 2023c, s. 5).

Özdenören, eserin “Öndeyiş” bölümünde, yazılarının daha önce hiç kimsenin inanmadığı konularda ikna edicilik amacı taşımadığını, bunun yerine İslamiyet'i benimseyen bireylerin karşılaştıkları sorunlara dair kişisel görüşlerini ortaya koyduğunu ifade etmektedir. Bu çerçevede, eserinde işlenen fikirlerin, İslami düşüncelere uzak olan kişiler tarafından yadırganabileceğini önceden kabul ettiğini de belirtmektedir.

Müslümanca Düşünme Üzerine Denemeler'in bir uzantısı niteliğinde olan *Müslümanca Yaşamak* eseri, İslamiyet'i benimseyen bireylerin kendi iç yapılanmalarını biçimlendirmeleri gerektiğini vurgulayarak, bu doğrultuda bir bilinç oluşumuna katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Özdenören'in eserde öne çıkardığı temel hususlardan biri, Müslüman birey ve toplumların karşılaştıkları aksaklıkların ve gerilemenin, iç yapılanma süreçlerine yeterli özeni göstermemelerinden kaynaklandığını göstermesidir. Özdenören'e göre, Müslümanların eleştirdiği her durumu dönüştürme yetkisi aslında kendilerine verilmiştir. Kendi içlerinde doğruluklarının gerektirdiği yaşam biçimini benimsediklerinde, İslam'ın hayata geçirilmesinin en etkili yolunu doğal bir şekilde keşfedeceklerdir (Özdenören, 2023c, s. 155).

Müslümanca Yaşamak, Türkiye'de İslami düşünce geleneği bağlamında, Özdenören'in kendine özgü perspektifi, algısı ve duygusal yaklaşımıyla kaleme alınmış, özgünlüğünü ve değerini koruyan bir eser olarak öne çıkmaktadır.

Rasim Özdenören'in *Müslümanca Yaşamak* adlı eserinde İslam devleti anlayışı, modern ideolojilere karşı alternatif bir yönetim modeli olarak incelenmektedir. Özdenören'e göre, İslam devleti ve diğer ideolojik devletler arasında köklü bir ayrım bulunmaktadır: İslam devleti yalnızca toplumsal düzeni sağlamayı hedefleyen bir sistem olmanın ötesinde, bireyin Müslüman kimliğiyle uyumlu bir yaşam sürmesini temel alan bir yapıdır. Yazar, modern ideolojik devletlerin bireyi resmî ideolojiye zorla tabi kıldığını, oysa İslam devletinde böylece bir baskının söz konusu olmadığını vurgular. İslam devleti, bireylerin inançlarını dikkate alarak hukuk sistemini buna göre düzenler; Müslümanlar için İslam hukuku uygulanırken, gayrimüslimler için ise İslam'ın öngördüğü hukuk kuralları geçerli olur. Ayrıca Özdenören, İslam devletinin doğal bir süreçle ortaya çıkacağını savunur. Müslüman bireylerin kendi yaşamlarında İslam hukukunu uygulamaya başlamaları, zamanla İslam devletinin oluşumunu beraberinde getirecektir. Bu bağlamda, İslam devleti bir hedef değil, bir sonuç olarak görülmelidir. Buna karşılık, sosyalist veya faşist bir devletler, bireylerin inançlarından bağımsız olarak devrim veya zorbalık yoluyla tesis edilebilir; bu da, bireylerin resmî ideolojiye inanmasalar bile ona uymak zorunda kalmalarına ve ikiyezli bir yaşam sürmelerine yol açar. Özdenören, modern devletlerin bireyi sekülerleştirerek

toplumsal bağlardan kopardığını iddia ederken, İslam devletinin bireyin ruhsal ve toplumsal yapısını bir arada inşa eden bir sistem sunduğunu öne sürer.

Ona göre, İslam devleti bireyi merkeze alır ve onun ahlaki ve manevi gelişimine öncelik verir. İslam hâkimiyeti, diğer ideolojilerin egemenlik anlayışlarından farklı olarak, bireyin inancını yaşamasıyla gerçekleşir. Dolayısıyla, İslam devletinin varlığı, siyasi bir kurum olarak biçimlenmesinden ziyade, Müslümanların bu sistemi yaşamalarıyla anlam kazanır.

Özdenören'in "*Yeniden İnanmak*" adlı eserinde, İslam'a yönelten vurguların belirgin bir şekilde yer aldığı ifade edilebilir. Bu çalışma, ilk olarak 1986 yılında Nehir Yayınları tarafından yayımlanarak okuyucularla buluşmuştur.

Özdenören'in "*Yeniden İnanmak*" başlıklı eseri, "Paradokslar", "Alegorik Düzlem", "Cemaat" ve "Tavır" olmak üzere dört ana bölümden oluşmakta olup, eserin bir sunuş yazısıyla başladığı gözlemlenmektedir. Söz konusu eser, okuyucular üzerinde derin bir etki bırakma niteliği taşımaktadır. Zira görünürdeki olayların ardındaki hakikati tam anlamıyla kavrayamayan, içsel bir huzursuzluk, zihinsel bir şüphe, varoluşsal bir tedirginlik ve çevresel bir rahatsızlık hissiyle yaşayan, inanç sahibi olduğunu sanan bireyler, bu eser aracılığıyla İslam'ın gerçek anlamını keşfetmeye ve bu inancı yeniden içselleştirmeye teşvik edilmektedir.

Özdenören'in "*Yeniden İnanmak*" yapıtı, Batı medeniyetinin sunduğu yaşam tarzına karşı temkinli olunması ve İslam'ın özünden ödün vermeden, Müslüman olmayanlarla uyum içinde bir yaşam sürmenin yollarını aramanın önemini vurgulamaktadır (Özdenören, 2022f, s. 65). Yazar, bu eserinde, İslami düşünce ve yaşam biçimini yeniden içselleştirebilmek için geçmişten günümüze kadar uzanan ve zihinlere kök salmış yabancılaşmış ve yanlış kavramların temizlenmesi gerektiğini ifade etmektedir. Özdenören, okuyucularını, kendilerini İslam hakkında hiçbir bilgisi olmayan kişi gibi düşünmeye ve İslam dışı yaşam tarzlarından kurtulmaya davet etmekte; bu sürecin, ancak bu yabancı unsurların fark edilmesi ve bu durumun kabullenilmesiyle mümkün olabileceğini belirtmektedir.

Türkiye'de İslamcılığın önde gelen savunucularından biri olarak tanınan Özdenören'in Müslümanlığı ele aldığı bir diğer çalışması "*Red Yazıları*" adlı eseridir. İlk baskısı 1988 yılında Beyan Yayınları tarafından yapılan bu eser, Özdenören'in 1980'li yıllarda kaleme aldığı yazılarını bir araya toplamaktadır. Eser, "Önsöz Yerine"

ve “Açıklama” başlıklı giriş yazılarıyla başlayıp, “Minare ve Kule”, “Müslümanın Konumu”, “Aykırı Düşünceler”, “Şartlanma”, “Kelimeler Aynı Fakat” ve “Çağdaş Yaşantı Biçimleri” adlı bölümleri kapsamaktadır (Özdenören, 2023, s. 4).

Rasim Özdenören “Açıklama” başlıklı bölümde, eserin adının “*Red Yazıları*” adını taşımasının gerekçesini ortaya koymakta; İslam dışı kavramlarla düşünmenin reddedilmesi gerektiği fikrinden yola çıkarak bu ismi seçtiğini ifade etmektedir. İslam coğrafyasında yer alan bireyin, sosyal ve politik bağlamda dünyaya karşı duruşunu ve taraf olma tutumunu nasıl şekillendirdiği sorusu, “*Red Yazıları*”nın temel meselelerinden birini oluşturmaktadır (Özdenören, 2023, s. 1-224). Bu çerçevede eser, bu ve benzeri konuları ele alarak günümüzdeki tartışmalara katkıda bulunmayı sürdürmektedir.

“*Red Yazıları*”, aynı zamanda toplumda zihinsel karmaşanın önüne geçmek amacıyla okuyucuyu yeni çözümler ve analitik yaklaşımlar aramaya teşvik etmektedir. Nihayetinde eser, modern dünyanın ve geleneksel yapılardan kopan toplumsal düzenin, İslam’ı benimseyen bireye dayattığı rolleri reddederek yeni bir arayışa yönelmenin bir yansıması olarak değerlendirilmektedir.

Özdenören’in *Eşikte Duran İnsan* adlı eserinde, İslami maneviyatın temel kavramları ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır. Dini dilin özgün anlatımı, mistik deneyim, teslim olma, bağımsızlık, göç, zafer, pişmanlık, dayanıklılık ve arınma gibi temalar, Özdenören’in bakış açısıyla yeniden yorumlanmaktadır. Eser, toplam 26 deneme türünde sınıflandırılabilir makaleden oluşmaktadır. Özdenören, kitabı bölümlere ayırmadan, önsöz niteliğindeki girişte “Marifet Gülzarı” adlı çalışmasından bir alıntı sunmaktadır. Yazarın diğer eserlerinde de göze çarpan analitik yetkinlik ve yazım özeni, bu kitapta daha da öne çıkmaktadır. Başta “*Yeni Dünya*” dergisinde yayımlanarak okuyucularla buluşan makalelerden derlenen bu eser, “İslam Kıskançtır”, “Fetih”, “Edep ve Millet”, “Tasavvufi Yaşam”, “Anahtar”, “Dua ve Rahmet”, “Çile”, “Kirlilik”, “Kardeşlik”, “Tövbe ve Arınma” gibi çeşitli başlıklar altında, günümüz insanının karşılaştığı sorunları incelemekte ve bu meselelere yönelik çözüm önerileri sunmaktadır (Özdenören, 2022c, s. 1-133).

Rasim Özdenören’in *Yaşadığımız Günler* adlı eserinde “İslam Devleti” teması, doğrudan merkezi bir konu olarak ele alınmamaktadır. Ancak, devlet, din ve toplum ilişkilerine dair değerlendirmeler üzerinden İslam’ın toplumsal ve siyasal hayattaki

rolü çeşitli tartışmalarla ele alınmaktadır. Özellikle Türkiye özelinde, devletin dinden ayrılma çabası içinde olduğu ancak sivil toplumla etkileşimini sürdürdüğü gözlemlenmektedir. Yazar, Türkiye’de devletin toplumun özerkliğini tanımakta zorlandığını ve bu durumun demokrasi ile insan hakları bağlamında problemlere yol açtığını savunmaktadır. Özdenören’in eleştirileri, İslam’ın sosyal ve ekonomik ilkelerinin modern devlet yapılarıyla uyumunu ya da bu yapılarla çelişkilerini incelemeye odaklanmaktadır. İslam iktisadı bağlamında, özellikle faiz sistemine yönelik eleştiriler dile getirilmekte ve İslam’ın ekonomik düzeninin, seküler iktisat anlayışlarıyla karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Yazar, İslam iktisadını bağımsız bir bilim dalı olarak tanımlamanın riskli olabileceğini, çünkü İslam’ın bütüncül bir sistem olarak kavranması gerektiğini ifade etmektedir. Bu doğrultuda, İslam’ın ekonomik ilkelerinin yalnızca iktisadi bir çerçevede değil, siyasal ve toplumsal yapılarla birlikte ele alınması gerektiği belirtilmektedir.

Eser ayrıca kimlik, modernleşme ve İslam’ın toplumsal yaşamdaki konumu gibi konulara dair eleştiriler de yer almaktadır. Türkiye’de başörtüsü tartışmaları gibi örnekler üzerinden bireysel haklar, özgürlükler ve devlet-toplum ilişkileri analiz edilmektedir. Bu bağlamda Özdenören, İslam’ın modern devlet yapısı içindeki yerini doğrudan devlet modeli önererek değil, İslam’ın toplumsal düzen üzerindeki etkilerine dair görüşler sunarak irdelemektedir.

Bu tez çalışması bağlamında, Özdenören’in İslamcılığını ve Müslümanlık vurgusunu öne çıkardığı eserleri çerçevesinde incelediğimiz son çalışma, “*Düşünsel Duruş*” adlı eseridir. İlk baskısı 2004 yılında yapılan bu eser, Özdenören’in en kapsamlı ve en uzun içeriğe sahip çalışmasıdır. Kitap, toplam dört bölümden oluşmakta ve 488 sayfalık bir hacimle okuyuculara sunulmaktadır. Bu eser, Özdenören’in daha önce ele aldığımız tüm eserlerindeki temaları kapsayacak şekilde daha derinlemesine işlediğini söylemek mümkündür.

“*Düşünsel Duruş*” adlı eser incelendiğinde, Özdenören’in tarih boyunca dinlerin nasıl algılandığını ve teolojik konuların eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilmesinin gerekliliğini vurguladığı görülür. Yazar, bize aktarılan dinler tarihinin genellikle seküler ve laik bir perspektifle sunulduğunu, insanlığın başlangıçta çok tanrıcılığa yöneldiği ve zamanla tek tanrılı dinlere geçtiği iddiasının yaygın olduğunu

belirtmektedir. Ancak Özdenören, bu genel kabul görmüş görüşe karşı çıkarak, insanlığın ilk dönemlerinde tek tanrılı dinlerin egemen olduğunu ve vahiyden uzaklaşmalar sonucunda çok tanrıcılığın ortaya çıktığını savunan bir tez öne sürmektedir (Özdenören, 2023a, s. 1-488).

Özdenören'in *Düşünsel Duruş* adlı eserinde ele aldığı çeşitli konular, seküler ve laik yorumların din üzerindeki etkilerini ve bu etkinin sonuçlarını çözümlemeye odaklanmaktadır. Yazar, bu eserindeki yazılarında, mevcut düşünce kalıplarını aşarak gerçekliğin nasıl algılandığını ve bu algının kültürel çevre tarafından nasıl biçimlendirildiğini incelemektedir. Özdenören'e göre, bir nesneye anlam atfetmemiz, o nesneyi algılama şeklimizle doğrudan ilişkilidir ve bu algılama biçimi, içinde yer aldığımız kültürel çevrenin etkisiyle oluşmaktadır. Bu çevre, bize belirli düşünce ve inançları benimsetirken, diğerlerini dışlamamıza yol açmaktadır.

Düşünsel Duruş'ta Özdenören, 'düşünsel duruş' kavramının ne anlama geldiği sorusunu ortaya koyarken, mevcut düşünce ve inanç sistemlerinin sorgulanması gerektiğini vurgulamaktadır. Yazar, eserinde sunduğu fikirlerin temelinde yer alan ilkesel yaklaşımın, antropologlar ve din bilginleri tarafından daha ayrıntılı bir şekilde ele alınması gerektiğini ifade etmektedir. Böylece, "*Düşünsel Duruş*" hem tarihsel bir eleştiri sunmakta hem de bireyin kendi kültürel bağlamı içinde düşünce yapısını nasıl oluşturduğuna dair kapsamlı bir analiz gerçekleştirmektedir.

4.2.2. Hakikat Teması

Özdenören'in "*Yaşadığımız Günler*" gibi eserlerinde işlenen yolculuk teması, başkarakterlerin kendilerine dönüşünü hedeflerken, aynı zamanda kozmosun derinliklerinde saklı esrarı keşfetmeyi amaçlamaktadır. Bu keşif süreci ve esrarlar, gizliliği zorunlu kılmaktadır. Özdenören ayrıca, Miraç hadisesinin ve bu olay sırasındaki yolculuğun, görünenin ötesinde derin bir mana barındırdığını vurgulamaktadır. Hz. Muhammed'in Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya geçişine dair yüzeysel anlatım, Miraç'ın gerçekleşme biçiminin tam olarak kavranmadığını ve bu belirsizliğin bir sır olarak kalmasını sağladığını ortaya koymaktadır. İman perspektifinden bakıldığında, insanın bir deneyimden geçtiği aşikârdır. İnanan bir kişi için varlıklar, yalnızca gözle görülen somut nesnelerle sınırlı değildir. Buna karşılık,

inancı olmayanlar, gözlemlenenlerin bile hakikatten uzak bir yanılsama olabileceğini ileri sürmektedir (Özdenören, 2010a, s.186-187).

Rasim Özdenören'in *Yaşadığımız Günler* adlı eserinde "hakikat" teması, gerçeklik ile bu gerçekliğin birey ve toplum nezdindeki algısı arasındaki ilişki çerçevesinde işlenmektedir. Yazar, modern iletişim araçlarının gerçeği nasıl biçimlendirdiğini ve bireylerin gerçeklik ile olan bağlarının ne ölçüde manipülasyona açık olduğunu vurgular.

Özdenören, gerçeğin, haberlerin aktarımı ve bu haberleri sunan medya araçları yoluyla iki katmanlı perdeyle gizlendiğini ifade etmektedir. Aynı olayın farklı gazetelerde değişik biçimlerde yer alması, gerçeğin öznel yorumlarla sunulduğunu ve bireylerin hakikati bu sunumlar üzerinden algıladığını gösterir. Bu durum, iletişim araçlarının bireyleri "üretilmiş gerçeklikler" ile karşı karşıya bıraktığını ve hatta kişinin doğrudan tanık olduğu olayları bile farklı bir biçimde yorumlamasına yol açtığını ortaya koymaktadır.

Ayrıca yazar, insanın kendisine dair hakikati de algılayamadığını, teknik ilerlemeler ve modern yaşamın bireyin özünü unutmasına yol açtığını savunur. İnsan, elde ettiği teknik başarılar ve bunların yarattığı göz alıcı imgeler karşısında kendi gerçek varoluşunu ihmal etmekte ve yanılsamalara kapılmaktadır. Bu durum, günümüz insanının narsistik bir tutum sergilemesine ve kendi amellerini mutlak hakikat olarak görmesine yol açmaktadır.

Yazar, hakikatin sadece nesnel bir olgu olmadığını, bireylerin algı süreçleri ve toplumsal yapılar tarafından biçimlendirildiğini savunarak, modern dünyanın insanın hakikate ulaşmasını güçleştirdiğini belirtmektedir. Bu doğrultuda, hakikat arayışı, sadece olgusal doğrulara erişmekle sınırlı kalmayıp, bireyin kendi özünü tanıması ve manipülasyonlardan kurtulması süreciyle bağlantılıdır.

Özdenören'in "*Yazı, İmge ve Gerçeklik*" adlı eseri, hakikati merkeze alarak içeriğini bu tema etrafında kurgulayan bir çalışma olarak öne çıkmaktadır. Eserde ele alınan fiziksel sevgi, hakikate duyulan sevginin dünyevi bir yansıması ya da denemesi olarak değerlendirilmektedir. Dünyevi bağlamda sevilen bir kişinin deneyimlediği hayret hali, genellikle manevi sevgiye yönelmiş bir bireyin de karşılaşılabileceği bir durum olarak kabul edilmektedir. Manevi olarak hakikate adanmış olan kişi, aşkın farklı aşamalarından geçerken, her bir aşamanın bir önceki evreyi aşması gereken bir

basamak olarak algılanmasından kendini kurtaramamaktadır (Özdenören, 2023d, s. 155). Özdenören'in "*Ruhun Malzemeleri*" adlı eserinde hakikat teması işlenmekte ve bu tema, kavrama yetisi sınırlı bir karakter üzerinden tasvir edilerek okuyucuya aktarılmaktadır. Söz konusu eserin içeriğinde, İslam felsefesi bağlamında aklın benzersiz bir öneme sahip bir yeti olduğunun altı çizilmektedir. Bununla birlikte, bu yeti, hakikati kendi başına tam anlamıyla kavrama konusunda yetersiz kalmaktadır. Akıl ya da mantık, kullanıldığı malzemenin türüne ve bu malzemenin niteliğine bağlı olarak, ürettiği eserin farkında olmaksızın işlev görmektedir (Özdenören, 2016, s.29).

Yazarın daha önce de ele aldığımız *Yaşadığımız Günler* adlı eserinde, İslamiyet'in yalnızca akla dayalı bir din olmadığını, aynı zamanda vahye dayanan bir inanç sistemi olduğu vurgulanmaktadır. Bu bağlamda İslam, sadece mantığa indirgenmiş bir inanç sistemi olarak değerlendirilmemektedir. Bir Müslümanın, vahiyden gelen bilgelikle hareket ederek ahlaki davranışlar sergilemesi, takvasını artırarak bireysel gelişimini sürdürmesi gerektiği belirtilmektedir. Çağdaş düşüncenin sınırlı akılcılığı, mutlak gerçekler ya da diğer bir ifadeyle hakikat karşısında yetersiz kalmaktadır. Vahiy, Müslüman için hakikate ulaşmada en temel araçtır. Gerçek bir anlayışa erişebilmek ise tam bir teslimiyet sürecini zorunlu kılmaktadır (Özdenören, 2013, s.142).

Öte taraftan yazarın *Müslümanca Yaşamak* adlı eserinde hakikat teması, bireyin dünyayı algılama biçimi ve İslam'ın sunduğu anlam dünyası çerçevesi üzerinden işlenmektedir. Özdenören, hakikatin yalnızca maddi gerçeklikten ibaret olmadığını, bireylerin nesnelere ve olaylara yüklediği anlamların da hakikat algısını şekillendirdiğini ileri sürer. Ona göre, nesneler, insanın onlara atfettiği "üst anlam" ile değer ve anlam kazanır. Örneğin, güneşe tapan bir Japon ile sıradan bir insanın güneşe yüklediği anlam birbirinden farklıdır. Aynı şekilde, Hz. Ömer'in cahiliye döneminde hurmadan putlar yapıp daha sonra acıktığında bunları yemesi, hakikatin insan algısı tarafından nasıl dönüştürülebileceğini ve bu algının yanıltıcı olabileceğini ortaya koymaktadır.

Özdenören, hakikatin algılanmasının bireyin içsel dönüşümüyle doğrudan ilişkili olduğunu vurgular. Hakikati kavrayabilmek için insanın ilahi bir perspektife sahip olması gerekir. Ona göre, modern dünya, bireyin hakikati anlama yeteneğini örterek, insanı dünyevi gerçekliklerin içinde kaybolmaya itmektedir. Ancak hakikat,

perdelerin ardına saklı değildir; asıl mesele, bireyin bu perdeleri aşabilecek bir bakış açısına sahip olup olamamasıdır. Bu bağlamda İslam, bireye hakikati doğrudan algılama imkânı sağlayan bir idrak biçimi sunmaktadır.

O ayrıca, insanın yalnızca kendi bakış açısıyla hakikati kavramasının mümkün olmadığını, hakikatin ancak Allah'ın bahsettiği görme yetisiyle algılanabileceğini ifade eder. Bu görüş, İslam'da hakikatin yalnızca iman yoluyla anlaşılabilceğini fikrine dayanmaktadır. Örneğin, Hz. Musa'nın Allah'ı görmek isteyen Firavun'un bir kule inşa ettirmesine rağmen bunu başaramaması, hakikatin ancak peygamberlerin ve vahyin rehberliğiyle idrak edilebileceğini göstermektedir.

Özdenören'in "*Yeniden İnanmak*" adlı eserinde, Müslüman toplumların tarihsel süreçte karşılaştıkları düşmanlara karşı itaatkâr bir tutum sergilememeleri gerektiğini vurgular. Günümüzde Müslümanlar arasında zalim ile mazlum arasındaki ayrımı yapma konusunda yaşanan karışıklıkları dikkat çekmektedir. Bu durum, yazar tarafından metaforik bir bataklık olarak nitelendirilmekte; bu bataklığa saplanan bireylerin kendilerinden ve hakikatten uzaklaşarak zihinsel bir karmaşa içine düştükleri ifade edilmektedir. Söz konusu karmaşa, bazı durumlarda bireylerin kendilerine zarar verme düşüncelerine kapılmalarına yol açabilmektedir. Bu, Müslüman bireyin karanlık bir gelecekte kurtulup aydınlık bir hakikate ulaşma sürecinde yanılgılara düştüğünü ortaya koymaktadır. Böyle bir bağlamda, Müslümanların karanlık içinde aydınlığı aramayı sürdürmeleri gerektiği belirtilirken, bu arayış sırasında yanlış yönlendirmelere boyun eğerek inançlarını yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kalabilecekleri uyarısı yapılmaktadır (Özdenören, 2022f, s. 1-157).

Ayrıca Özdenören, aynı eserde, İslam'ın kendini sorgulayan Müslümana sınırsız bağışlayıcılık ve yeni umutlar sunduğunu, ancak bu süreçte Müslümanın içsel benliğini bulana kadar sarsıntılar yaşadığını dile getirmektedir. Bu bağlamda, kapitalizmin bireyleri maddi nesnelerde içsel huzuru aramaya ittiği eleştirisini öne çıkarmaktadır. Kapitalizmin oluşturduğu tüketim kültürü, bireylerin maddi nesnelere olan aşırı bağlılığını ve bu nesnelerin yaşamlarında bir amaca dönüşmesini simgelemektedir. Sürekli yeni ürünlerin piyasaya sürülmesi, insanları maddi nesnelere bağımlı varlıklar haline getirerek bir tüketim çılgınlığına ve konfor arayışının bitmeyen bulunmayan içsel huzuru maddi eşyalarda arama çabasına ittiğini ele

almaktadır. Kapitalizmin yarattığı tüketim kültürü, insanların maddi eşyalara yönelik aşırı düşkünlüğünü ve bu eşyaların hayatlarında nasıl bir amaç haline geldiğini simgelemektedir. Yeni ürünlerin sürekli piyasaya sürülmesi, insanları maddi eşyalara bağlı varlıklar haline getirmekte, bu durum insanı bir tüketim çılgınlığına ve konfor arayışının bitmeyen döngüsüne sürüklemektedir. Özdenören, bu döngüyü, içine çekenleri daha da derinlere batıran bir bataklık ve felaket olarak tanımlar. Yazar, bu durumun Batı toplumları için kaçınılmaz bir kader olduğunu vurgularken, bireylerin içlerindeki hakikate ulaşmayı engelleyen putları asla yıkamadıklarını ifade etmektedir (Özdenören, 2015, s.18).

Rasim Özdenören'in *Kafa Karıştıran Kelimeler* adlı eserinde hakikat teması, İslami düşüncenin temel kavramlarıyla birlikte ele alınarak ve Batı felsefesiyle karşılaştırmalı bir şekilde tartışılmaktadır. Eserde hakikat, mutlak bir olgu olarak tanımlanmakta ve İslam'ın bu mutlak hakikatin yegâne kaynağı olduğu vurgulanmaktadır.

Özdenören, hakikatin vahiy temelli olduğunu ve değişmez bir karaktere sahip olduğunu belirtirken, Batı düşüncesinin hakikati görecelileştirdiğini savunur. Mutlak hakikatin yalnızca İslam'a özgü olduğunu ifade eden yazar, önceki dinlerin zamanla bozulduğunu ve hakikat niteliğini kaybettiğini öne sürer:

“Vahiy, ilk Peygamberden, son Peygambere kadar değişmeyen tek hakikat üzere gönderilmiştir, o da, Allah'ın birliği ve tekligidir” ifadesi daha öncede vurgulandığı üzere hakikatin değişmez bir gerçeklik üzerine inşa ettiğinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir (Özdenören, 1994, s.151).

Öte taraftan eserde, tebliğ kavramı da hakikatle ilişkilendirilerek ele alınır ve Müslümanların görevinin İslam'ın hakikatini insanlara ulaştırmak olduğu belirtilir ve *şöyle ifade eder:*

“İslâmî bir terim olarak kullanıldığında tebliğ kavramının ‘hakikat’in ilgililere ulaştırılması anlamına geldiğini ve Müslümanların bu ulaştırma işiyle görevli bulunduklarını söyledik” (Özdenören, 1994, s.103).

Son olarak Özdenören, akılcı yaklaşımların hakikati tam anlamıyla kavramada yetersiz kaldığını ve vahyin mutlak doğrularının kaynağını savunur:

“Öyleyse, dikkatimizi her şeyden önce ‘doğru’ olan özlerin üzerine çevirmeliyiz. Aklî veya mantikî olan her şey, aynı zamanda doğru olmadığına göre veya daha doğrusu nisbi doğrular olduğuna göre, ‘mutlak doğru’ diye kabul edilebilecek özlerin tespitinde akıl kaynağının o kadar güvenilir olmadığı meydandadır” (Özdenören, 1994, s.36).

Bu bağlamda eser, hakikatin İslam’daki merkezi konumunu ve vahyin bu hakikate ulaşmada vazgeçilmez rolünü vurgulayarak, Batı düşüncesinin göreceli hakikat anlayışına eleştirel bir perspektif sunmaktadır.

4.2.3. Kurtuluş Teması

Rasim Özdenören’in *Müslümanca Yaşamak* adlı eserinde kurtuluş teması, bireyin modern dünyanın yol açtığı sekülerleşme ve anlam kaybına karşı İslam’ı bir varoluş rehberi olarak benimsemesi çerçevesinde ele almaktadır. Özdenören’e göre kurtuluş, yalnızca dünyevi bir özgürleşme ile sınırlı olmayıp, aynı zamanda bireyin içsel dönüşümünü tamamlayarak hakikate ulaşması anlamına gelir. Yazar, büyük cihat kavramına özel bir vurgu yaparak, asıl mücadelenin dış düşmanlarla değil, bireyin kendi nefsiyle olduğunu belirtir. Bu bağlamda, “Müslümanlar arasında acaba kaç tanesi asıl büyük cihada, nefsiyle cihat etmeye çıkabilmiştir? Ve kaç tanesi nefsiyle cihat etmenin yolunu, yöntemini doğru dürüst bilebilmektedir?” sorusu, kurtuluşun en kritik aşamasının bireyin kendini arındırması olduğunu ortaya koyar. Özdenören, İslam’ın dünya hâkimiyetinin diğer ideolojilerle karşılaştırılmaması gerektiğini savunur. Ona göre, İslam hâkimiyetini “diğer ideolojilerin baskıcı yönetim tarzlarıyla aynı gören bir bakış açısı” hatalıdır. İslam’ın yeryüzündeki varlığı, Müslümanların onu yaşamasıyla anlam kazanır. Görünüşte İslam’ın etkisini yitirdiği düşünülen dönemlerde bile, bireyler onun değerlerini yaşadığı sürece İslam varlığını devam ettirir. Özdenören, modernizmin dayattığı bireycilik, sekülerleşme ve tüketim kültürüne karşı kurtuluşun, Müslüman bireyin kendi kimliğini muhafaza ederek İslam’ı bilinçli bir şekilde yaşamasıyla mümkün olacağını ileri sürer. Bu hedefe ulaşabilmek için bireyin modern dünyanın sunduğu yanılsamalardan kurtularak Allah’ın iradesine teslim olması gerektiğini vurgular.

Rasim Özdenören’in *Kafa Karıştıran Kelimeler* adlı eserinde kurtuluş teması, özgürlük, irade ve teslimiyet kavramları etrafında incelenmektedir. Özdenören, gerçek

özgürlüğün ve kurtuluşun yalnızca Allah’a teslimiyetle mümkün olduğunu savunur. İnsan, nefsinin ve dünyevi arzularının esaretinde olduğu sürece gerçek anlamda özgürleşemez ve kurtuluşa ulaşamaz. Eserde yer alan şu ifadeler, kurtuluşun Allah’a teslimiyetle sağlanabileceğini açıkça ortaya koyar:

“Özgürlüğün hakikatine biraz daha yaklaşırsak, onu yalnız ve ancak Allah’a teslim olmak diye değerlendirebiliriz. Özgürlük, kendi anlamını sadece bu teslim oluştta bulacaktır. Allah’a teslim olmanın sırrını elinde tutan başka hiçbir şeye teslim olmaz, O’na karşı özgürlük ilanına kalkışansa her şeye karşı köle olur” (Özdenören, 1994, s.112).

Bu bağlamda, Özdenören’e göre insanın kendini dünyevi arzularına, ideolojilere veya nefesine esir etmesi, onu gerçek özgürlükten uzaklaştırarak manevi bir köleliğe mahkûm eder. Dolayısıyla kurtuluş, dünyevi bağlardan sıyrılarak ilahi hakikate yönelmekle mümkündür.

Eserde, özgürlüğü seküler bir bakış açısıyla ele alan yaklaşımlara da eleştirel bir perspektif sunulmaktadır. Özdenören, özgürlüğün Batı’daki bireyci anlayışta olduğu gibi sınırsız bir serbestlik olmadığını, aksine insanın Yaratıcı’ya yönelmesiyle anlam kazandığını vurgular:

“İnsan, farkında olsa da, olmasa da, gerçekte sadece Allah’a karşı kulluğu aramaktadır. Allah’a karşı özgürlüğünü ilân etmeye kalkışanı, Allah her şeye kul haline getiriyor. O’na kul olmanın sırrını kavrayabilense, başka her şeye karşı özgür ve müstağni kılınıyor” (Özdenören, 1994, s.113).

Bu doğrultuda, Özdenören, kurtuluşun ve özgürlüğün, insanın Allah’a teslimiyetiyle ilahi hakikate ulaşmasıyla mümkün olduğunu, bunun dışındaki tüm arayışların ise bireyi köleliğe mahkûm edeceğini savunmaktadır.

Yazarın bir başka eseri olan *Yaşadığımız Günler*’de işlenen kurtuluş teması, bireyin hakikat arayışı ve modern dünyanın yarattığı yanılsamalara karşı kendi varoluşunu anlama çabası etrafında şekillenmiştir. Yazar, modern dünyada insanın kendisini yücelten, teknik başarılarını abartan ve narsisizm içinde kaybolan bir varlığa dönüştüğünü ifade eder. Özellikle modern teknolojik ilerlemeler ve konfor odaklı yaşam tarzının, insanın kendi hakikatini kavrama yetisini körelttiği üzerinde durur.

Ona göre, gerçek kurtuluş, insanın kendi acziyetini kabul etmesi ve hakikatin özüne yönelmesiyle mümkündür. Modern insanın, kendi amellerini süsleyerek kendini tanrılaştırma eğiliminde olduğu, bu durumun ise onun hakikat arayışını sekteye

uğrattığının altını çizer. Bu bağlamda kurtuluş, bireyin kendini tanrı yerine koyma yanılgısından kurtularak kul olma bilincine ulaşmasıyla gerçekleşir.

Ayrıca, çağdaş insanın sürekli bir huzursuzluk ve kaygı içinde yaşadığı, kurtuluş arayışının ise modern dünyanın sunduğu sahte çözümler arasında kaybolduğu vurgulanır. Sartre'ın “başkası cehennemdir” sözüne atıfla, modern insanın toplumsal ilişkilerde bile kendini bir sürgün gibi hissettiği ve bu dünyada bir çıkış yolu bulmakta zorlandığı dile getirilir.

Yazar, modern dünyada sıkışmışlık hissiyle yüklü, yenilgiyi baştan kabullenmiş, varlığının ve imkânlarının farkında olmayan Müslüman bireye çıkış yolu sunmayı hedefler. Bu çıkış yolu; özgürlük alanı, direnç potansiyeli ve imanın bereketli imkânlarıdır. Özdenören, İslam'ın mutlak hakikatine olan sarsılmaz bir imanı temsil eder ve bu iman, onun eserlerinin temel arkesini oluşturur. Onun için İslam, zamanlar üstü bir hakikat olup her dönemde olduğu gibi öncelikle Müslümanlara ve ardından tüm insanlığa bir kurtuluş sunmaktadır (Çağan, 2012).

Özdenören'in eserlerinde kurtuluş temasın genel olarak özetlendiğinde, İslami motiflerle şekillenen bir kurtuluş anlayışının ön planda olduğu görülmektedir. Eserlerin çoğunda kurtuluş, karakterlerin pişmanlık, tövbe gibi duygular yaşadktan sonra doğru yola yönelme ve İslam'a sarılma çabalarıyla geçen kapsamlı bir süreç olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda, Özdenören'in İslamcı kimliğini bu tema üzerinden de güçlü bir şekilde yansıttığı söylenebilir. Hikâyelerinde ele aldığı kurtuluş temasının, bireylerin Allah'a yönelmesi ekseninde işlenmesi, bu görüşü destekleyen temel bir unsurdur.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Rasim Özdenören'in eserleri, modernizmin Batı toplumlarının tarihsel ve kültürel dinamikleriyle şekillenmiş bir düşünce sistemi olarak Müslüman toplumların yapısal özellikleriyle uyumsuzluk gösterdiğini vurgulayan bir İslamcı bakış açısını yansıtmaktadır. Modernizm, Özdenören'e göre, kilisenin etkisini yeniden düzenleyen

bir sistem olarak bilim, siyaset, sanat ve felsefe gibi alanları yönlendirmekte, ancak Müslüman toplumların köklü değerleriyle çatışmaktadır. Yazar, modernizmin bilim ve teknoloji kullanımına karşı olmadığını belirtmekle birlikte, bu düşünce sisteminin eleştirel bir süzgeçten geçirilmeden benimsenmesine karşı çıkar. Zira modernizmin sorgulanmadan kabulü, milli değerlerde, geleneklerde ve ahlaki yapıda erozyona yol açmakta; Batı'nın değerleri, Müslüman toplumlarının ahlaki ve manevi ilkelerine karşı bir mücadele başlatmaktadır. Bu mücadele, toplumsal krizler ve bireysel psikolojik çalkantılarla sonuçlanmaktadır.

Özdenören'in eserlerinde modern çağın yol açtığı kimlik bunalımları, ahlaki çöküş ve varoluşsal sorgulamalar merkezi bir yer tutar. Yazar, bireye önce içinde bulunduğu durumu hissettirerek ve sorgulatarak hakikati kavratmayı amaçlar. Hakikati idrak eden birey için kurtuluşun, İslam'ın doğru ve tam bir şekilde yaşanmasıyla mümkün olduğunu vurgular. Günümüzde İslami değerlerin Batı etkisiyle bozulduğunu savunan Özdenören, bu bozulmadan kurtulmanın yolunu, İslam'ın ilk dönemlerindeki saf haline dönülmesinde görür. Ona göre, birey ve toplum, Batı'nın etkisiyle doğru ile yanlış karıştıran bir bilinç bulanıklığı yaşamaktadır ve bu durum, gerçek İslam'a ulaşmayı zorlaştırmaktadır. Sorunun kaynağını, İslam'ın kendisinde değil, Müslümanların zamanla gerçek İslam'dan uzaklaşmasında bulan Özdenören, çözümü ise İslam'ın özüne, yani Kuran ve sünnet temelli "Müslüman ahlakı"na dönüştürmektedir.

Eserlerinde sıkça işlenen kurtuluş teması, bireylerin maddi değerlerin egemen olduğu modern dünyada nefsin esiri olmaktan kurtularak İslam'a yönelmeleriyle şekillenir. Özdenören'in hikâyelerindeki karakterler, genellikle Müslüman bir topluluğun üyeleri olarak tasvir edilse de, inançlarının gerektirdiği derinliği yaşamama sorunuyla karşı karşıyadırlar. Yazar, kişisel muhasebe ve arayış süreçlerinin bireyi hakikate yönelttiğini; pişmanlık, tövbe ve tasavvufi bir yaklaşımla benliğin üstesinden gelmenin ya da samimi bir şekilde Allah'a teslimiyetin, birey ve toplum için kurtuluş yolu olduğunu vurgular. Bu bağlamda, Özdenören'in eserleri, bireysel ve toplumsal sorunlara İslam merkezli çözümler sunarak, Müslüman ahlakının toplumsal ve bireysel hayatta yeniden inşa edilmesi gerektiğini savunur.

Sosyal yapı, evrim ve ilerlemeler bağlamında hem öz hem de işlev açısından önemli bir rol üstlenen ahlak düzeninin doğası gereği çağdaşlık ve modernizasyonun

etkilerine maruz kalmıştır ve bu durum günümüz çağında da süregelmektedir. Bu çerçevede ahlaki değerlerin belirlenmesinde temel bir yere sahip olan dinin, ahlak üzerindeki etkisi de çeşitli tartışmalarda konu olarak ele alınmaktadır.

Modernizasyon çağına dahil olan günümüzde İslami toplumlar da etik meseleler açısından önemli zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum, batılılaşma evreleri ve bu evrelere dair tartışmaların etik normlar ve İslami düşünceye yönelik değer yargıları tartışmalarını da kapsamına almaktadır. Bu bağlamda İslami düşünce ve etik değerler sistemi çevresinde modernizmi sorgulayan, anlamlandıran ve yerini belirleyen Rasim Özdenören, Kur'an ve sünnet bakış açısından takva odaklı bir “*Müslüman Ahlakı*” yaklaşımı ile İslami etik değerleri ele almaktadır.

Yazar Özdenören'in çok sayıdaki eserleri, edebiyat sahasında yenilikçi bir yönelimi ve önemli bir gelişimi temsil etmektedir. Bu çalışmada yazarın eserlerinde, hayata tutunma mücadelesi veren ve dine yönelerek kurtuluşa eren bireylerin yaşamından bölümler aktarılmaktadır. Bununla birlikte yazarın eserlerinin çoğunda çeşitli bireysel ve toplumsal sorunlara bir çözüm yolu sunduğu da görülmektedir.

Günümüz düzeninde maddi değerlerin manevi değerlerin önüne geçmesiyle nefsin esiri haline gelen bireyler, Özdenören'in çeşitli eserlerinde kurtuluş için bir tepki vermeyi başarmaktadırlar. Kişisel muhasebe, arayışın bir sonucu olarak ortaya çıkmakta ve bireyin kurtuluşa ulaşmanın ilk adımını atmasını sağlamaktadır. Özdenören'in hikâyelerinde işlenen karakterler, Müslüman bir topluluğun üyeleri olarak tasvir edilmekte ve Allah'a olan inançlarıyla öne çıkmaktadırlar. Ancak bu inancın gerektirdiği derinliğe ulaşamamaları, inanç sistemine uygun bir yaşam sürdürmelerinin önünde bir engel oluşturmaktadır. Yazar, eserlerinde gerçek bir inançla İslamiyet'e yönelmenin ve tasavvuf yolunu takip ederek benliğin üstesinden gelmenin veya içten bir şekilde secdeye varmanın, insanlık için bir kurtuluş yolu olduğunu vurgulamaktadır.

Rasim Özdenören, eserlerinde İslami modernizmi Batı toplumlarının kendi tarihsel ve kültürel dinamikleriyle inşa ettiği, ancak diğer toplumlara dayattığı bir düşünce sistemi olarak değerlendirir. Ona göre modernizm, Müslüman toplumların köklü değerleriyle örtüşmeyen ve sorgusuz kabul edildiğinde milli, ahlaki ve dini erozyona yol açan bir yapıdır. Bilim ve teknolojiye karşı olmamakla birlikte, modernizmin doğrudan benimsenmesine eleştirel yaklaşır.

Eserlerinde modern çağın getirdiği kimlik bunalımları, ahlaki çöküş ve varoluşsal sorgulamaları merkeze alan Özdenören, önce bireye içinde bulunduğu durumu anlatarak, hissettirerek kendini ve dünya hayatını sorgulatarak hakikati kavramasını sağlamıştır. Hakikati kavrayan bireye kurtuluşun İslam'da olduğunu İslami yaşam biçimine doğru ve tam olarak uyguladığında kurtuluşa ereceğini okuyucuya vermiştir. Günümüz İslami değerlerin Batının etkisiyle bozulmaya uğradığını bu bozulmanın etkilerinden kurtulmak için İslam'ın ilk doğduğu yıllardaki haline dönülmesi gerektiğini, bugün İslam hakkında bildiklerimizi unutmamız gerektiğini belirtmiştir. Yazarın buradaki amacı bireyin ve toplumun Batı etkisine maruz kalması nedeniyle doğruyla-yanlışın karıştığını bu bilinç bulanıklığıyla gerçek İslam'a ulaşamayacağını göstermiştir. Yazar İslamcı kimliğiyle ve İslamcı bakış açısıyla bozulmanın İslam'da olmadığını ona inananların zamanla gerçek İslam'dan uzaklaşmalarının sorunun kaynağı olduğunu, bu soruna çözümünde İslam'ın kaynağına dönüşte görür.

Yazar eserlerinde hakikat ve kurtuluş kavramlarını okuyucunun içselleştirmesini sağlamak istemiştir. Yazarın amacı bireyden topluma ulaşarak toplumu gerçek bir İslam toplumu haline dönüştürmek istemiştir. Bireylerinin her biri gerçek manada İslam'a inanan ve uygulayan toplum haline dönüştüğünde ise toplum içinde İslam kurallarının uygulanması ile İslam devletinin kendiliğinden kurulacağını bildirmiştir. Yazara göre günümüz modern devletlerinde yaşayan Müslüman toplumlar İslam'a uygun yaşayamamaktadırlar. Bu durumda Müslüman birey çatışmanın ortasında kalarak İslam'dan uzaklaşmaları nedeniyle psikolojik ve sosyolojik sorunlar yaşamaktadırlar. İşte bu sorunlara çözüm olarak yazar hakikati, kurtuluşu ve İslam devleti temalarını eserlerinde işlemiştir. Yazara göre gerçek manada Müslümanlardan oluşan İslam devleti kurulduğunda, bireyin ve toplumun yaşam biçimi ile inanç biçimi aynı olacak ve tüm sorunlar ortadan kalkacaktır. Yazar eserlerinde okuyucuya İslam'a yöneltmekte ve Müslümanca düşünüp, Müslümanca yaşatmak istemiştir. Ancak yazar, doğrudan öğüt vermek ya da fikirlerini dayatmak yerine okuyucuyu olaylar üzerinden düşünmeye ve sorgulamaya sevk ederek doğru yolu bulmaya teşvik etmektedir. Bu yönüyle hem edebi kimliği hem de İslamcı düşünce içindeki konumuyla önemli bir figür olarak öne çıkar.

Sonuç olarak Özdenören'in görüş alanında modernizm, batı topluluklarının kendi iç dinamikleriyle ortaya koyduğu bir düşünce sistemini temsil etmektedir. Bu sistem kilisenin etkisini yansıtmaktadır ve bilim, siyaset, sanat ile felsefeyi etkisi altına alarak bu alanlara yön vermektedir. Bu durum, modernizmin Müslüman toplumlarının yapısal özellikleriyle uyumlu olmadığını göstermektedir. Bu bağlamda Özdenören, modernizmin bilim ve teknoloji kullanımına karşı olmamakla birlikte İslami toplulukların bu düşünceyi eleştiriler olmadan benimsemesine karşı çıkmaktadır. Modernizmin sömürleriyle zorlamalarının eleştirilmeden ve sorgulanmadan kabullenilmesi, milli değer yargılarında, ulusal geleneklerde ve ahlaki yapıda erozyonlara ve dağılmaya yol açmaktadır. Diğer bir deyişle modernleşme süreci içerisinde batının değerleri, Müslüman değerlerine karşı bir mücadele başlatmıştır. Bu mücadele, toplumsal krizler ve psikolojik çalkantılarla sonuçlanmaktadır. Özdenören bu durumdaki Müslüman toplumunun gerçek anlamda kurtuluşunu, “*Müslüman ahlaki*”nın temel prensiplerini toplumsal ve bireysel alanda hayata geçirmekle mümkün olacağını eserlerinde anlatmıştır. Belirttiğimiz bu görüşlerden hareketle Özdenören'in İslamcılık ilkesini benimseyerek ele aldığı eserlerinde de bu durumu pekiştirdiği aşikârdır.

KAYNAKÇA

- Acar, D. Ş. (2011). *İslamcı ideoloji ve İslamcı hareketler ekseninde Orta Doğu*. 38. ICANAS, 1.
- Ahmad, F. (1996). *Demokrasi sürecinde Türkiye (1950-1980)*. (2. Baskı). (Çev. Ahmet Fethi). İstanbul: Hil Yayınları.
- Akbulut, E. ve Tunçay, M. (2021). *Türkiye Komünist Partisi'nin kuruluşu, 1919-1925*. Yordam Kitap.

- Akman, M. (2017). Kelâmî perspektifle Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır. *Journal of International Social Research*, 10 (50).
- Akyüz, N. (2008). *Toplumsal gruplaşma ve din*. Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Akyüz, N. (2016). *Dinlerin teşkilatlanması*. Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları.
- Akyüz, N. (2016a). *Doğal dinî gruplar*. Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim.
- Altun, F. (2015). *Alternatif tarih yazmak: Necip Fazıl Kısakürek'in hafıza siyaseti*. A. Öz, İ. Kara ve A. Ertuğrul (Ed.), *Necip Fazıl Kitabı* (Sempozyum Tebliğleri) içinde (s. 359 – 360). Zeytinburnu Belediyesi.
- Arslan, E., ve Aslan, C. (2023). Sembolik siyaset ve Ayasofya: Necip Fazıl Kısakürek örneği. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, (18), 349-370.
- Arslan, H. (2014). Mehmet Akif Ersoy'un şahsiyeti ve millî mücadeledeki rolü. *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (1), 117-150.
- Ay, Ş. (2004). Türkiye'de parlamenter sistem ve hükümet sistemi tartışmaları. *Mevzuat Dergisi*, 7 (77), 2-7.
- Aydın, M. (2014). *Sistemik din sosyolojisi*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Bainbridge, W. S. (1997). *The sociology of religious movements*. New York: Routledge.
- Bainbridge, W. S., ve Stark, R. (1979). Cult formation: three compatible models. *Sociological Analysis*, 40 (4), 285.
- Bal, H. (2014). *Din sosyolojisi: din olgusu, dinî gruplar, yöntem*. Sentez Yayıncılık.
- Banarlı, N. S. (2004). Resimli Türk edebiyatı tarihi. MEB Yayınları.
- Başkaya, F. (2014). *Paradigmanın İflası*. (21. Baskı). Öteki Yayınevi.
- Bayramoğlu, A. (2001). *28 Şubat bir müdahalenin güncesi*. Birey Yayıncılık.
- Bekaroğlu, M. (2007). *Siyasetin sonu 'adil düzen'den 'dünya gerçekleri'ne*. Elips Yayınları.

- Bilici, M. (2014). *Küreselleşme ve postmodernizmin islamcılık üzerindeki etkileri*. Y. Aktay, M. Gültekingil ve T. Bora (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce – İslamcılık*, c. 6 içinde (s. 802). İletişim Yayınları.
- Birsin, M. (2004). *Mâverî’nin devlet anlayışı* [Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi].
- Black, A., Çalışkan, S. ve Çalışkan, H. (2010). *Siyasal İslam düşüncesi tarihi: peygamberden bugüne*. Dost Kitabevi.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar*. (5. Baskı). İletişim Yayınları.
- Boratav, K. (2005). *Türkiye iktisat tarihi (1908-2002)*. (9. Baskı). İmge Kitabevi.
- Bozkurt, V. (2009). *Değişen dünyada sosyoloji: temeller-kavramlar-kurumlar*. Ekin Kitabevi.
- Budak, A. (2014). *Halvetî Tarikatının Osmanlı toplum yapısıyla sosyo-politik ve kültürel etkileşimi (XV. Yüzyıl Amasya Şehri Örneği)* [Yüksek lisans tezi, Hitit Üniversitesi].
- Bulaç, A. (2009). *Göçün ve kentin siyaseti (MNP’den SP’ye Millî Görüş Partileri)*. (1. Baskı). Çıra Yayınları.
- Bulaç, A. (2013). İslamcılığın oluşumu, gelişimi ve bugünkü durumu, *Umran Dergisi Yayını*, 423-480.
- Bulaç, Ali: *Göçün ve Kentin Siyaseti, MNP’den SP’ye Milli Görüş Partileri*, İstanbul, Çıra, 2009
- Büyükkara, M. A. (2007). Dinî grup yapılarında dine ilişkin muhtemel anlama ve temsil sorunları. *Usûl İslam Araştırmaları Dergisi*, 7 (7), 108.
- Canatan, K. (2002). Çağdaş siyasal İslam düşüncesinin gelişim seyri. *Bilgi ve Düşünce*.
- Cebecioğlu, E. (2004). *Tasavvuf deyimleri ve terimleri sözlüğü*. Ağaç Kitabevi Yayınları.
- Cevizci, A. (2019). *Felsefe tarihi*. Say Yayınları.
- Coşkun, A. (2001). Osmanlı dönemi dinî kurtuluş hareketlerinin sosyolojisi. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20, 118-119.

- Coşkun, A. ve Cankatar, A. (2018). Mukaddime’de insan, toplum ve toplumsal yaşam üzerine inceleme, *Medeniyet Araştırmaları Dergisi*, 3(6).
- Crone, P., ve Köni, H. (2007). *Orta çağ İslam dünyasında siyasi düşünce*. Kapı.
- Çağan, K. (2012). Rasim Özdenören düşüncesinin temelleri ve kavramsal nitelikleri, *Çağdaş İslâm Düşüncesi*, 2 (4).
- Çaha, Ö. (2016). *Siyasi düşüncelere giriş*. Ensar Neşriyat.
- Çaha, Ömer: *Modern Dünyada Din ve Devlet*, İstanbul, Timaş, 2008
- Çakır, R. (1999). *Ne şeriat ne demokrasi: Refah Partisini anlamak*. (2. Baskı). Metis Yayınları.
- Çakır, R. (2001). *Ayet ve slogan Türkiye’de İslami oluşumlar*. (9.baskı). Metis yayınları.
- Çakır, R. (2005). *Millî Görüş Hareketi*. (2. Baskı). İletişim Yayınları.
- Çapcıoğlu, İ. (2016). *Yeni dinî hareketler*. Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları.
- Çelik, C. (2011). *Türkiye’de dinî grupların sosyolojisi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- Çelik, C. (2014). *Dinî gruplar sosyolojisi*. In M. Bayyığıt (Ed.), *Din Sosyolojisi* (s. 279). Palet Yayınları.
- Çelik, Y. (2014a). Kur’an’da İbadet. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (41), 203-221.
- Çınar, M. (2002). Milli Görüş Hareketi: gidenler ve kalanlar. *Birikim Dergisi*. 162, 90-101.
- Çiftçi, O. Z. (2012). *Maverdi’ye göre din-devlet ilişkisi* [Yüksek lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi].
- Çiftçi, O. Z. (2014). Devlete itaatin sınırlarını dine göre belirleyen farklı kültürlerden iki eserin karşılaştırması. *Turkish Studies*, 9 (5).
- Çoban, F. (2015). İslamcılığın fikri taşıyıcısı olarak Türkiye siyasi hayatında Necip Fazıl. *Mülkiye dergisi*, 39 (3), 59-88.

- Çobanoğlu, Ş. (2012). İlhan Berkin şiir dilinde sapmalar ve deformasyon. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Dağı, İ., D. (1998). *Kimlik, Söylem ve siyaset: doğu-batı ayrımında Refah Partisi geleneği*. (1. Baskı). İmge Kitabevi.
- Davutoğlu, A. (1994). Devlet maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Diyanet Yayınları.
- Demir, F., ve Kemal, E. (2024). Sezai Karakoç ile İsmet Özel'in poetik fikirleri bağlamında Türkiye'de modern islami şiir. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 7 (60), 131-145.
- Dino, G. (1954), Tanzimattan sonra gerçekliğe doğru, *Ankara Üniversitesi Dil ve TarihCoğrafya Fakültesi Yayınları Dergisi*, 9 (3).
- Doğan, A. (2016). Cemaat ve siyaset: Siyasal davranışta cemaat üyelerinin sosyal ilişkileri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 38, 327.
- Duran, B. (2014). *Cumhuriyet dönemi İslamcılığı – ideolojik konumları, dönüşümü ve evreleri*. İletişim Yayınları.
- Duran, B. (2015). *Necip Fazıl Kısakürek'te tek parti ve Kemalizm eleştirisi*. A Zeytinburnu Belediyesi.
- Duran, B. (2005). Cumhuriyet Dönemi İslâmcılığı. Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslâmcılık. (ss. 129-156). (Ed. T. Bora & M. Gültekingil).İstanbul: İletişim Yayınları.
- Durmuş, Z. (2003). Kur'an-ı Kerim'de sosyal gruplar. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 3 (2), 17-46.
- Dursun, D. (2018). *Türkiye'nin siyasal hayatı*. Beta Yayıncılık.
- Dursun, Davut: Türkiye'nin Siyasal Hayatı, İstanbul, Beta Yayın, 2018
- El-Gazzali, A. M. (2016). *İslam Hükümdarları için siyaset rehberi* (Tahrîrû s sülûk fî tedbîri l mülûk). (Çev. Özgür Kavak). Klasik Kitap.
- Emiroğlu, F. (2022) Çağdaş dönemde Müslümanca düşünmek. *Rasim Özdenören. Platform Dergisi*.
- Eraslan, C. (2019). *II. Abdulhamit ve İslam Birliği*, İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.

- Erbakan, N. (1973). *Milli Görüş ve 3. Beş Yıllık Plan*. (1. Baskı). Ağaç-İş Matbaası.
- Erbakan, N. (1991). *Adil ekonomik düzen*. Ankara: (Yayınevi Belirtilmemiş).
- Erbakan, N. (2017). *Millî görüş iktidarı. Niçin ve nasıl*. (2. Baskı). MG V Yayınları.
- Erbakan, N. (2018). *Davam*. (1. Baskı). Alan Özyurt Matbaacılık.
- Ercilasun, B. (1981). *Servet-i Fünûn'da Edebî Tenkit*. Emel Matbaacılık.
- Erol, K., ve Erol, E. E. (2017). Rasim Özdenören'in gül yetiştiren adam'ında kültürel yabancılaşmaya karşı geleneksel tepki. *Türkiyat Mecmuası*, 27 (2), 119-134.
- Eryarsoy, M.N. (2008). *Rasim Özdenören hayatı, sanatı, eserleri* [Yüksek lisans tezi, Fatih Üniversitesi].
- Erzen, M. (2013). Modern dünyanın karmaşasından tasavvuf yoluna: Rasim Özdenören'in denize açılan kapısı. *Milli Eğitim Dergisi*, 43 (199), 230-247.
- Farabi, (2011). *İdeal devlet*. (Çev. Ahmet Arslan). (3. Baskı). Divan Kitap.
- Fichter, J. (2001). *Sosyoloji nedir?* (N. Çelebi, Çev.). Atilla Kitabevi.
- Freyer, H. (2013). *Din sosyolojisi* (T. Kalpsüz, Çev.). Doğu Batı Yayınları.
- Furseth, I., ve Repstad, P. (2013). *Din sosyolojisine giriş klasik ve çağdaş kuramlar* (İ. Çapçioğlu ve H. Aydınalp, Çev.). Birleşik Yayınevi.
- Gencer, B. (2013). *Şeriatçılıktan medeniyetçiliğe İslamcılık: bir İslamcılık tipolojisine doğru*. İ. Kara & ve A. Öz (Ed.), *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi* (Sempozyum Tebliğleri) içinde (s. 83). Zeytinburnu Belediyesi.
- Gökalp, Z. (1917). Milli içtimaiyat: usul. *İstanbul University Journal of Sociology*, 1 (1), 22-33.
- Gönüllü, M. (2001). Grup ve grup yapısı. *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2 (1), 191-201.
- Guida, M. (2014). Nurettin Topçu and Necip Fazıl Kısakürek: stories of 'conversion' and activism in Republican Turkey. *Journal for Islamic Studies*, 34 (1), 98-117.
- Gülalp, H. (2003). *Kimlikler siyaseti: Türkiye'de siyasal İslam'ın temelleri*. (1. Baskı). Metis Yayınları.

- Gülşen, H. (2018). Romantizm-Realizm (Hayaliyûn-Hakikıyûn) Tartışmaları ve Beşir Fuat. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (32), 145-152.
- Günay, Ü. (2010). Gruplar sosyolojisi ve günümüz Türkiye’inde dini gruplar. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 4 (7), 7-52.
- Güngör, Ö. (2014). Aleviliğin Caferilikle ilişkisinin sosyolojik içerik analizi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, (71), 83-110.
- Gürbüz, F. G. (2020). Toplumsal Gerçekçilik ve Roman Servet-i Fünun Romanı’nda Birey ve Toplum. *Universal Journal of History and Culture*, 2(2).
- Hamilton, M. (2002). *The sociology of religion: Theoretical and comparative perspectives*. New York and London: Routledge.
- Işık, M. (2018). 28 Şubat postmodern darbe sürecinde rol oynayan aktörler hakkında bir değerlendirme [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dicle Üniversitesi].
- İbn-i Haldun, (2011a). *Devlet*. (Çev. Osman Arpaçukuru). 4. Baskı. İlke Yayıncılık, İstanbul.
- İbn-i Haldun, (2011b). *Mukaddime*. Dergâh Yayınları, İstanbul.
- İbn-i Rüşd, (2020). *Felsefe, Din ve Te’vil (Faşli’l-makâl ve takrîru mâ beyne’ş-şerî’a ve’l-ḥikme mine’l-ittişâl)*. (Çev. Mahmut Kaya). 2. Baskı. Klasik Kitap, İstanbul.
- İbn-i Teymiyye, (2019). *es-Siyâsetü’ş-Şer’iyye*. (Çev. Muhammed Tutuş). Daru’l-İmara, Malatya.
- İnce, A. (2024). Türk Sosyolojisinde Yerlilik Tartışmalarına Bir Şair Katkısı: İsmet Özel’in Yerlilik Anlayışı. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(1), 133-162.
- Kaçar, M., & Koşık, H. (2014). Fuzuli’nin Leylâ Vü Mecnûn Mesnevisinin Dibacesi Hakkında Bazı Mülâhazalar. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 3(2).
- Kaplan, R. (1984). Denize açılan kapı üzerine, *Mavera Aylık Edebiyat Dergisi*.
- Kara, İ. (1997), *Türkiye’de İslamcılık düşüncesi*. Kitapevi.
- Kara, İ. (2018). *Müslüman kalarak Avrupalı olmak – çağdaş Türk düşüncesinde din siyaset tarih medeniyet*. Dergâh Yayınları.

- Kara, M. (1985). Tanzimat'ta Cumhuriyet'e tasavvuf ve tarikatlar. İçinde *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye ansiklopedisi* (c. 4, s. 978). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karpat, K. (2009). *İslam'ın siyasallaşması*. Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Karpat, K. H. (2010). *Türk demokrasi tarihi*. (Birinci Baskı). Timaş Yayınları.
- Kazgan, G. (2006). *Tanzimat'tan 21. yüzyıla türkiye ekonomisi*. (Üçüncü Baskı). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kemal N. (1879). İntibah Önsözü.
- Kılıç, A. F. (2007). Din sosyolojisinde dinî grup tipolojileri. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 5 (13), 37-58.
- Kınsün, A. (2016). Dinî gruplar sosyolojisi. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(8), 210-227.
- Kirman, M. A. (2011). *Din sosyolojisi terimleri sözlüğü*. Rağbet Yayınları.
- Kirman, M. A. (2014). *Yeni dinî hareketler: Tanım ve kapsam*. Açılım Kitap.
- Koytak, E. (2018). İkinci Yeni ve İslamcılığın Yeniden Doğuşu: Sezai Karakoç'un Şiir Sanatı Dergisi. *İslam'ı Uyandırmak: Çok Partili Yaşama Geçilirken İslamcı Düşünce ve Dergiler* (Ed. L. Sunar). İçinde, 465-478.
- Koyuncu, Ahmet Ayhan - Mehmet Erkol Mehmet Akif Düşüncesinde İslamcılık, Mehmet Akif Ersoy (Hayatı-Düşünceleri-Eserleri), 2022, s. 415-432
- Kurt, A. (2014). *Din sosyolojisi*. Sentez Yayıncılık.
- Kurt, M. (2012). *Varoluşun kıyılarında: hastalar ve ışıklar*. Kurgan Edebiyat Yayınları.
- Kurtoğlu, Z. (2005). Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi ve Siyaset: Pozitivist Yönetim İdeolojisinin İslâm'ın Siyasallaşmasına Katkısı. Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslâmcılık. (ss. 201-235). (Ed. T. Bora & M. Gültekinil). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kutluer, İ. (2001). *İslamcılık*. TDV Yayınları.
- Macionis, J. J. (2018). *Sociology*. Pearson Education Limited.

- Macionis, J. J., ve Plummer, K. (2008). *Sociology: A global introduction*. Pearson Prentice Hall.
- Manaz, A. (1998). *Dünya 'da ve Türkiye 'de Siyasal İslamcılık*. (Birinci Baskı). İzmir: Ulusal Birlik İçin Düşünce ve Eylem Vakfı.
- Mantu, U. (2022). Necip Tosun'la Rasim Özdenören'in Öykücülüğü Üzerine Söyleşi, Türk Dili.
- Mantu, U. Rasim Özdenörenin öykülerinde yabancılaşma (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Mardin, Ş. (1992). *Türkiye 'de din ve siyaset*. İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2011). *Türk modernleşmesi*. İletişim Yayınları.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü*. Bilim ve Sanat Yayınları.
- Mâverdî, E. (1979). *el-Ahkâmü 's-sultâniyye*, (Çev. Ali Şafak). Bedir Yayınevi.
- Menekşe, Ö. (2005). İslam düşünce tarihinde devlet anlayışı: Mâverdi ve Nizâmülmülk örneği. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 5 (2), 193-211.
- Menekşe, Ö. (2005). İslam Düşünce Tarihinde Devlet Anlayışı: Mâverdi ve Nizâmülmülk Örneği, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* V, 3.
- Mert, N. (2005). Türkiye İslâmcılığına Tarihsel Bir Bakış. Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslâmcılık. (ss. 411- 419). (Ed. T. Bora & M. Gültekingil). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mert, Nuray: Laiklik Tartışmasına Kavramsal Bir Bakış: Cumhuriyet Kurulurken Laik Düşünce, İstanbul, Bağlam, 1994
- Milli Nizam Partisi Kuruluş Beyannamesi. (Tarihsiz). Ankara: Nüve Matbaası.
- Milli Nizam Partisi Program ve Tüzük. (Tarihsiz). İstanbul: Haktanır Basımevi.
- Milli Selamet Partisi 3. Büyük Kongresi. (24 Ekim 1976).
- Milli Selamet Partisi Program ve Tüzük. (1976). Ankara: Elif Matbaacılık.
- Milli Selamet Partisi Seçim Beyannamesi. (1973). İstanbul: Fatih Yayınevi.

- Mithat A. (1899). Victor Hugo ve Matmazel Klarin, Mukaddime, *Tarik*, nr.4746, 22 Mart.
- Mithat, A. (1891). Sid'in intikadı. *Tercüman-ı Hakikat*.
- Mithat, A. (1896). Makale-i İntikadiye- 2, Emile Zola'yı kimler beğenebilirler?. *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 5370-258, 19 Temmuz.
- Narlı, M. (2011). *Denize açılan kapı*, Medeniyetin Burçları -Rasim Özdenören Kitabı- (Haz: Ali Dursun, Turan Karataş), Kayseri.
- Newcombe, S. (2014). Cults: History, beliefs, practices. In T. C. Muck, H. A. Netland, ve G. McDermott (Eds.), *Handbook of religion with traditions, teachings and practices* (pp. 572). Baker Academic.
- Nizâmülmülk, (2009). *Siyâsetnâme*. Antikkitap, İstanbul.
- Onat, H. (2003). *Türkiye 'de din anlayışında değişim süreci*. Kökler ve Değerler Yayıncılık.
- Ortaylı, İ. (2014). *Türkler İslamîyet ve Hilafet*. Yakamoz Kitap.
- Ozan, E. D. (2016). "İki darbe arasında kriz sarmalı". Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu (Editörler), *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*. (İkinci Baskı). Yordam Kitap.
- Öngören, R. (2011). Tarîkat. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 40, 95.
- Öz, A. "Necip Fazıl'ın Çağdaş Müslüman Düşünürlerle Hesaplaşması Üzerine", Necip Fazıl Kitabı: Kalır Dudaklarda Şarkımız Bizim, Asım Öz, İsmail Kara, Aykut Ertuğrul (eds.), İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi, 2015.
- Öz, S. N. (2021). *Türkiye'de İslamcılık düşüncesi bağlamında Sezai Karakoç ve Diriliş Dergisi* (Master's thesis, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi).
- Özdemir, H. (1989). *Siyasal Tarih (1960-1980)*. Cem Yayınevi.
- Özdenören, A. (1994). *Kafa Karıştıran Kelimeler*. İz Yayıncılık.
- Özdenören, A. (1999a). *Unutulmuşluklar*. İz Yayıncılık.
- Özdenören, R. (1999b). *Denize açılan kapı*. İz Yayıncılık.
- Özdenören, Rasim (1999c), *Kuyu*, İstanbul: İz Y.

- Özdenören, R. (2009). *Toz*. İz Yayıncılık.
- Özdenören, R. (2010a). *İmkânsız öyküler*. İz Yayıncılık.
- Özdenören, R. (2010b). *Müslümanca düşünme üzerine denemeler*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Özdenören, R. (2013). *Köpekçe düşünceler*. İz Yayıncılık.
- Özdenören, R. (2015). *Necip Fazıl*. Zeytinburnu Belediyesi.
- Özdenören, R. (2016). *Ruhun malzemeleri*. (6.bs.). İz Yayıncılık.
- Özdenören, R. (2017). *Gül yetiştiren adam*. İz Yayıncılık.
- Özdenören, R. (2022a). *Ansızın yola çıkmak*. İz Yayıncılık.
- Özdenören, R. (2022b). *Çarpılmışlar*. İz Yayıncılık.
- Özdenören, R. (2022c). *Eşikte duran insan*. İz Yayıncılık.
- Özdenören, R. (2022d). *Hışırta*. İz Yayıncılık.
- Özdenören, R. (2022e). *Kuyu*. İz Yayıncılık.
- Özdenören, R. (2022f). *Yeniden inanmak*. İz Yayıncılık.
- Özdenören, R. (2023a). *Düşünsel duruş*. İz Yayıncılık.
- Özdenören, R. (2023b). *Müslümanca düşünme üzerine denemeler*. İz Yayıncılık.
- Özdenören, R. (2023c). *Müslümanca yaşamak*. İz Yayıncılık.
- Özdenören, R. (2023d). *Yazı, imge ve gerçeklik*. İz Yayıncılık.
- Özel, C. (2014). Seküler zihin, devlet ve dinî gruplar: Seküler kesimin dinî grup algısı üzerine bir araştırma. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 8 (16), 12.
- Peçe, H. (2016). Dinî çeşitliliğin artması: Dinî grupları sınıflandırma sorunu bağlamında tarikat-cemaat ayrımı. *V. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi*, 3, 199.
- Pulat, A. (2009). Namık Kemal'in şiirlerine yerlilik düşüncesi açısından bir bakış denemesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2), 37-43.
- Refah Partisi 3. Büyük Olağan Kongresi Genel Başkan Necmettin Erbakan'ın Açış Konuşması. (1990).

- Refah Partisi Büyük Kongresi Genel Başkan Ahmet Tekdal'ın Açış Konuşması.
(1985). Ankara: Elif Matbaası.
- Revnakoğlu, C. S. (2003). *Eski sosyal hayatımızda tasavvuf ve tarikat kültürü*.
İstanbul: Kırkambar Kitaplığı.
- ROY, O. (2017). *Siyasal İslam'ın İflası*. (Çev. C. Akalın). İstanbul: Metis Yayınları.
- Saadet Partisi (2019). Parti programı.
<https://saadet.org.tr/upload/file/992649b84c8d390c3ba07fdb6c403965.pdf>,
Erişim tarihi: 10.04.2024.
- Saadet Partisi (3 Kasım 2002). Seçim beyannamesi.
http://www.esam.org.tr/pdfler/siyasi_dokumanlar/5%20SP/sp_2002_secim_beyannamesi.pdf, Erişim Tarihi: 10.04.2024.
- Sağlık, Ş. (1992). *Rasim Özdenören Eserlerinin Tematik İncelemesi* [Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi].
- Sahin, V. (2007). Roman tekniği bakımından yaban. *Humanities Sciences*, 2(3), 179-196.
- Saraçoğlu, C. (2016). "Tank Paletiyle Neoliberalizm". Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu (Editörler), *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*. (İkinci Baskı). İstanbul: Yordam Kitap.
- Sarıbay, A. Y. (2005). "Milli Nizam Partisi'nin Kuruluşu ve Programının İçeriği". (İkinci Baskı). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*. Cilt (6). İstanbul: İletişim Yayınları, 576-590.
- Sarıkaya, M. S. (1999). Osmanlı Türkiye'sindeki İslamcılık düşüncesine genel bir bakış. *Arayışlar İnsanlık Bilimleri Araştırmaları*, 1(1), 97-112.
- Sevim, A. (2014). Yakup Kadri'nin Yaban Romanında Aydın-Halk Kopukluğu/Disconnection between Intellectuals and Community Theme in the Yakup Kadri's Yaban Novel. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 189-195.
- Sivri, P. M. (2022). II. Meşrutiyet Devri Pan-İslamizm Tartışmaları: İctihad Dergisi ve Celâl Nûri Örneği. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 9(4), 1362-1385.

- Soysal, M. (1987). *100 Soruda Anayasanın Anlamı*. (Yedinci Baskı). İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Subaşı, N. (2014). *Din sosyolojisi*. Dem Yayınları.
- Suffe Kültür Sanat Yıllığı (1982). (haz. Abdurrahman Şen). İstanbul: Suffe Yayınları. (ss.337-378).
- Şahin, V. (2014). Rasim Özdenören'in öykülerinde kendine dönüş izlekleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(2), 31-42.
- Şaşa, M. (2018). Mehmet Akif'in Perspektifinden Müslümanların Geri Kalmasının Dinî Sebepleri. *Diyanet İlmî Dergi*, 54(1), 113-138.
- Şaylan, G. (1992). *Türkiye'de İslamcı siyaset*. (İkinci Baskı). Verso Yayıncılık.
- Şen, Serdar: Refah Partisi'nin Teori ve Pratiği, İstanbul, Sarman Yayınevi, 1.bs., 1995
- ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ (1999), Osmanlı Şiir Antolojisi, Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.
- Şentürk, H. (2019). *Türkiye' de İslami oluşumlar ansiklopedisi, İslamcılık*. Çıra Yayınları.
- Şükür, İ. (2020). Türkiye'de İslamcı düşüncenin islam-sol ilişkisine yaklaşımı: Umran Dergisi Örneği. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 169-190.
- Tanpınar, A.H. (1956), *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İbrahim Horoz Basımevi: İstanbul.
- Tekin, M. (2016). *Din Sosyolojisi*. Rağbet Yayınları.
- Teziç, E. (1976). *Siyasi Partiler (Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye'de Siyasi Partiler)*. (Birinci Baskı), İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Tınaz, N. (2005). A social analysis of religious organisations: The cases of church, sect, denomination, cult and new religious movements (NRMs) and their typologies. *İslam Araştırmaları Dergisi*, (13), 63-108.
- Tosun, N. (1996). *Türk Öykücülüğünde Rasim Özdenören* (Vol. 18). İz yayıncılık.
- Tunaya, T. Z. (1998). *İslamcılık Cereyanı- 3*. (Birinci Baskı). İstanbul: Cumhuriyet Kitaplığı Yayınları.

- Turan, S. (2013). Yeni dinî hareketlerle ilgili Türkiye’deki ve Batı’daki literatür. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (27), 562.
- Turna, M. (2012). Sezai Karakoç’un gözüyle Yunus Emre, Mehmet Akif ve Mevlana. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7 (1), 2025 – 2042.
- Turna, M. (2020). İslamcılık üzerine bazı dikkatler ve Nuri Pakdil’in islamcı çizgideki yeri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1 (49) 76-118.
- Türkdoğan, O. (1999). Türk toplumunda yeni dinî hareketler ve “cemaatlaşma”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 39 (2), 67.
- Türkmen, H. (2015). *İslami uyanış sürecimiz*. Ekin Yayınları.
- Türküne, M. E. (1991). Siyasi ideoloji olarak islamcılığın doğuşu. (No Title).
- Uçman, A. (2021). Millî Mücadele Sürecinde Mehmed Âkif ve İstiklâl Marşı. Dil ve Edebiyat Araştırmaları, (Mehmet Akif ve İstiklal Marşı), 9-26.
- Uluç, Ö. (2013). *Yeni dinî hareketler*. Yarı Yayınları.
- Uslu, A. (2016). “Hür Dünya’nın Saflarında”. Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu (Editörler), *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat*. (İkinci Baskı). İstanbul: Yordam Kitap.
- Ünlü, S. (2013). *Doğu ve batı Türkçesi Kur'an tercümeleeri sözlüğü*. Eğitim Yayınevi.
- White, J. (2014). Milli Görüş. *Islamic Movements of Europe*, 21, 14-23.
- Yavuz, M. H. (2005). “Milli Görüş Hareketi: Muhafif ve Modernist Gelenek”. (İkinci Baskı). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*. Cilt (6). İstanbul: İletişim Yayınları, 591-603.
- Yavuzylmaz, Y. (2020). *İslamcılık üzerine okumalar*. Çıra Yayınları.
- Yıldırım, E. (1999). “28 Şubat Karşısında FP: Sağcılaşıma, Meşruiyet Arayışı ve Karizmasızlık”. *Birikim Dergisi*. 122, 50-52.
- Yıldırım, E. (2000). “AB’nin İslamcılar için anlamı”. *Birikim Dergisi*. 129, 50-52.
- Yıldız, A. (2007). Müslümanca düşünmeyi öğreten adam.
- Yılmaz, İ. (2015). “Zincirler kırılacak müşrük düzen yıkılacak”. *Şura Dergisi*, 16.

- Yılmaz, M. (2005). Darbeler ve İslâmcılık. Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce İslâmcılık. (ss. 632-639). (Ed. T. Bora & M. Gültekingil). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yılmaz, Y. (2022). Osmanlı İslâmcılık Düşüncesinde İki Öncü İsim: Muhammed Abduh ve Mehmet Âkif. ULUM, 5(2), 343-374.
- Yönem, A. (2014). İslam mezheplerinde biat algısının oluşum süreci. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19 (2), 625-654.
- Yumuşak, C. F. (2012). Rasim Özdenören ve öykücülüğü. *Turkish Studies*, 7 (2), 1281-1299.
- Zuckerman, P. (2009). *Din sosyolojisine giriş* (İ. Çapçioğlu & H. Aydınalp, Çev.). Ankara: Birleşik Yayınevi.
- Zurcher, E. Z. (2000). *Modernleşen Türkiye’nin tarihi*. (Yedinci Baskı). (Çev. Yasemin Soner Gönen). İletişim Yayınları.